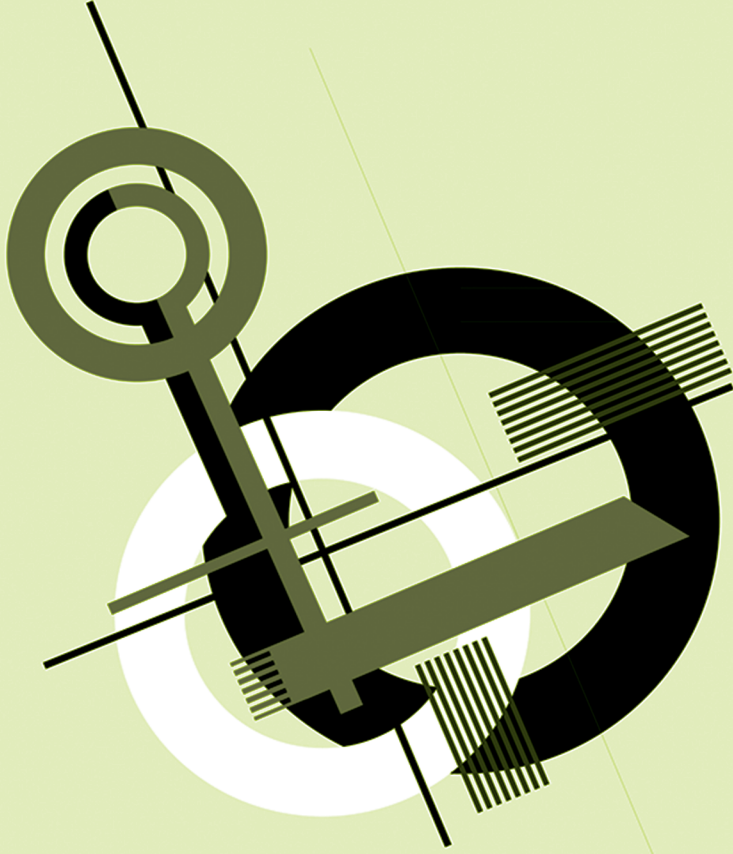


liberal düşünce

Yıl 23 Sayı 90 Bahar 2018



LiBeRtE

liberal düşünce

Üç Aylık, Yerel-Sürelî Dergi
Yıl 23, Sayı 90, Bahar 2018

liberal düşünce, hakemli bir dergidir

Yayın Kurulu

Yard. Doç. Dr. Adnan Küçük, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram, Marmara Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Ahmet Nuri Yurdusev, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Doç. Dr. Alim Yılmaz, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Atilla Yayla, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Bahadır Akın, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya
Doç. Dr. Bahattin Karademir, Çukurova Üniversitesi, Adana
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Doç. Dr. Cennet Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale
Prof. Dr. Fuat Erdal, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Fuat Oğuz, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Haluk Alkan, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Hamza Al, Sakarya Üniversitesi, Sakarya
Doç. Dr. Hasan Yücel Başdemir, Ankara Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Kürşat Aydoğan, Bilkent Üniversitesi, Ankara
Yard. Doç. Dr. Levent Korkut, Medipol Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Mehmet Turhan, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Dr. Murat Yılmaz, Ankara
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Tanel Demirel, Çankaya Üniversitesi, Ankara
Özlem Çağlar Yılmaz, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara
Yard. Doç. Dr. Yasemin Abayhan, Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Yavuz Atar, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul

Uluslararası Danışma Kurulu

Prof. Dr. Angelo Maria Petroni, Roma Sapienza Üniversitesi, İtalya
Prof. Dr. Chandran Kukathas, Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu, İngiltere
Prof. Dr. Hardy Bouillon, Trier Üniversitesi, Almanya
Dr. İmad-Ad-Dean Ahmad, Hürriyet Minaresi Enstitüsü, ABD
Prof. Dr. Metin Toprak, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi, Saraybosna
Prof. Dr. Pascal Salin, Fransa
Prof. Dr. Richard Epstein, Chicago Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Suri Ratnapala, Avustralya
Prof. Dr. Victoria Curzon-Price, İsviçre
Dr. Stephen Davies, Ekonomik İşler Enstitüsü, İngiltere
Prof. Dr. Pierre Garelo, Aix-Marsilya Üniversitesi, Fransa
Prof. Dr. Deirdre McCloskey, Illinois Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Jason Brennan, Georgetown Üniversitesi, ABD

Yönetim Yeri

Liberte Yayın Grubu®

GMK Bulvarı No:108/16, Maltepe, Çankaya / Ankara
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03

İnternet Sitesi: www.liberaldusunce.com.tr | İrtibat: info@liberte.com.tr | Yazı İşleri: yaziisleri@liberal.org.tr

Abonelik

www.liberte.com.tr/ld-abonelik

Baskı

Tarcan Matbaası
İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / Ankara

Sahibi

Liberte Yayıncılık A.Ş. adına,
Hatice Özlem Yılmaz

Editör

Bekir Berat Özipek

Yardımcı Editörler

Serdar Korucu, Buğra Kalkan,
Salih Zeki Haklı

Yazı İşleri Müdürü

Ahmet B. Arpa

ISSN 1300-8781

Basım Tarihi: Haziran 2018

İç Tasarım: Emre Turku

Kapak: Mesut Koçak

İçindekiler

Editörden..... 5

MAKALELER

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Milletvekili Seçim Sistemi Önerileri
Adnan Küçük & Yasin Aydoğdu..... 7

Erken Dönem Cumhuriyet'te Ahmet Ağaoğlu'nun Kemalizm'i Liberal
Perspektiften Yorumlama Çalışmaları
Salih Zeki Haklı..... 35

Başörtülü Kadının Ne Kadar "Kapalı" Olduğunun Sorunsallaştırılması Üzerine
Gülşen Kaya Osmanbaşoğlu..... 59

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi
M. Zeki Duman..... 71

Locke and Hume on Property: A Comparative Study
Dilyara Azizova..... 97

Social Justice in Islam and in the Political Philosophy of John Rawls
Elshad Assadullayev..... 109

RAPOR

Ekonomi Temelli Ayrımcılık ve Önyargı Karşıtı Argümantasyona Katkı:
"Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi" Raporu
Bekir Berat Özipek..... 125

ÇEVİRİ

Friedrich Hayek'in Darwinci Muhafazakârlığı
Larry Arnhart..... 147

Türkiye uzun yıllar sonra yeniden bir erken seçime gidiyor.

24 Haziran, Türkiye'nin yeni hükümet sistemiyle ilk kez gireceği seçim olacak. Bu sayının ilk yazısına, seçim öncesi yayınlanacak olması bakımından uygun bir zamana denk gelen bir çalışmayla başlıyoruz.

Dr. Adnan Küçük ile Yasin Aydoğdu'nun, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Milletvekili Seçimleri İçin Seçim Sistemi Önerileri" başlıklı ortak çalışması oluşturuyor. Siyaset bilimi literatüründe yer alan ve ayrıca Türkiye'nin bugüne kadar tercih ettiği milletvekili seçim sistemleri hakkında da bilgi veren Küçük ve Aydoğdu; geçtiğimiz yıl yapılan Anayasa değişiklikleri sonucu oluşan yeni hükümet sisteminde kullanılacak olan nispi temsil veya çoğunluk sistemine dayalı milletvekili seçim sistemi önerileri üzerinde duruyorlar.

İkinci yazımızı Dr. Salih Zeki Haklı'nın "Erken Dönem Cumhuriyet'te Ahmet Ağaoğlu'nun Kemalizmi Liberal Perspektiften Yorumlama Çalışmaları" başlıklı çalışması oluşturuyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında siyasi, idarî ve akademik görevlerde bulunmuş olan Ağaoğlu'nun Kemalizm ile liberalizm arasında bağ kurma çalışmalarını inceleyen Haklı, aynı dönemde Ethem Menemencioğlu'nun da liberal görüşleri savunmasından hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de liberal entelektüel bir damar olduğunu belirtmekte. Haklı'nın yine dergimizde yayınlanan Ethem Menemencioğlu'yla ilgili yazısından sonra bu çalışmasının da liberalizmin Türkiye'deki tarihini anlamak açısından önemli olduğunu tespit etmek mümkün. Dileyelim Haklı, Türkiye fikirler tarihinin yoğunlaştığı bir dönemine ve bir kesitine ışık tutan ufuk açıcı çalışmalarına devam etsin.

Başörtülü kadınların kıyafet tercihleri, Türkiye'de uzun yıllar devam eden ve ülkedeki insani ve siyasi pek çok konuya ışık tutan tartışmalardan biri olageldi. Dr. Gülsen Kaya Osmanbaşıoğlu'nun "Başörtülü Kadının Ne Kadar 'Kapalı' Olduğunun Sorunsallaştırılması Üzerine" başlıklı çalışması, konuyu farklı bir açıdan değerlendiriyor. Seküler ve dindar kesimlerin tesettürlü kadınların giyim ve davranış tarzlarına yönelik farklı görüşlerini mukayeseli olarak tenkit eden Kaya Osmanbaşıoğlu, konuyu "kimlik" ve "tercih özgürlüğü" meseleleri üzerinden ele alıyor.

Zamanlaması değilse de denk gelmesi bakımından anlamlı olan diğer bir makale ise Doç. Dr. Zeki Duman'ın "15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi" başlıklı çalışması. 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye karşı antidemokratik bir tutum takındığını belirten Duman, bu durumun ilerleyen dönemde Türkiye-AB ilişkilerini nasıl etkileyeceğini de sorguluyor. Türkiye'nin askerî darbeler tarihine de temas eden bu çalışma, ikinci yılında 15 Temmuz darbe girişiminin yeniden daha yoğun biçimde konuşulduğu günlerde yayınlanmış olacak.

Bu sayımızda iki İngilizce çalışmaya da yer veriyoruz. Bunlardan ilki, Dilyara Azizova'nın "Locke and Hume on Property: A Comparative Study" başlıklı çalışması. Azizova, çalışmasının temel tezini "modern mülkiyet kavramı hukuki sahiplik fikrinden önce, liberal düşünürler tarafından siyasal olarak tanımlanmış ve tarif edilmiştir" şeklinde tanımlıyor.

Diğer İngilizce çalışma ise "Social Justice in Islam and in the Political Philosophy of John Rawls" başlıklı makalesiyle Elshad Assadullayev'e ait. Yazar, John Rawls'ın liberal muhtevaya sahip olup olmadığı bugüne dek tartışılmaya devam eden adalet teorisi ile İslamî adalet düşüncesini karşılaştırmalı biçimde değerlendiriyor.

Bu sayımızdaki tercüme makalemiz, Akif Kemal Koç "Friedrich Hayek'in Darwinci Muhafazakârlığı" başlığıyla Türkçe'ye kazandırdığı Larry Arnhart'ın "Friedrich Hayek's Darwinian Conservatism" başlıklı çalışması. Hayek'in "Kendiliğinden Doğan Düzen" düşüncesi ile Darwinci muhafazakârlık anlayışı arasında ilişki kuran ve bu yaklaşımın "doğaya, geleneğe ve akla dayanan özgürlüğe muhafazakâr teslimiyeti" desteklediğini savunan bu makale ilgi çekici bir değerlendirmeyi ifade ediyor.

Bu sayıdaki son çalışma, Bekir Berat Özipek'in "Ekonomi Temelli Ayrımcılık ve Önyargı Karşısı Argümantasyona Katkı: 'Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi' Raporu" başlığını taşıyor. Sığınmacılar ve ekonomi ilişkisini özelde dört boyutuyla (büyüme, kamu maliyesi, enflasyon ve istihdam) ele alan Doç. Dr. Nurullah Gür ve Yrd. Doç. Dr. Mevlüt Tatlıyer'in Giriş'iyle başlayan rapor, konunun serinkanlı bir biçimde ele alınabilmesinin zeminini oluşturan çok sayıdaki çalıştay katılımcısının analizine de yer veriyor.

İyi okumalar...

Bekir Berat Özipek
Editör

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Milletvekili Seçim Sistemi Önerileri

Adnan Küçük

Dr. | Kırıkkale Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Yasin Aydoğdu

Arş. Gör. | Kırıkkale Üniversitesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 7-33.
Gönderim Tarihi: 28 Nisan 2018 | Kabul Tarihi: 1 Haziran 2018

Öz

Seçim sistemleri "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkelerinden birine ağırlık verir. Temsilde adalet ilkesine ağırlık veren sistemlere nispî temsil; yönetimde istikrar ilkesine ağırlık verenlere çoğunluk sistemleri denilmektedir. Yönetimde istikrarı sağlamak için çoğunluk sistemlerinden biri tercih edilebileceği gibi, aynı sonuca nispî temsil sistemlerinde seçim barajı uygulamaları ile ulaşılabilir. Türkiye'de geçtiğimiz yıl yapılan Anayasa değişikliklerinin hükümet sistemine ilişkin istikrarlı bir yönetimin gerçekleşmesini sağlamaya yöneliktir. Buna ilaveten, siyasi partilerin seçim ittifakı yapmalarına olanak sağlayan kanun değişikliğinin yürürlüğe girmesiyle birlikte, öteden beri değişik seçim dönemlerinde pratik anlamda yaşanan seçim ittifakları yasal düzenlemeye kavuşturulmuştur. Bu durum Türkiye'de uygulanan seçim sistemleri ve baraj uygulaması konusunu tekrar gündeme getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seçim Sistemleri, Çoğunluk Sistemleri, Nispî Temsil Sistemleri, Seçim İttifakı, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi.

Electoral System Proposals for Parliamentary Elections in Presidential Government

Abstract

Electoral systems concentrate on either of the following principles of "justice in representation" or "stability in government". The systems which concentrate on the principle of justice in representation are called "proportional representation systems", the systems which concentrate on the principle of stability in government are called "majority systems". So as to maintain stability in government, one of the majority systems can be preferred, whereas the same result can be achieved via election threshold implementations under the proportional representation systems. The Constitutional amendments regarding the governmental system made in the last year in Turkey are aimed at ensuring a stable government. Additionally, with the amendment allowing political parties to form an electoral alliance, those electoral alliances which had been in practice in past electoral periods have gained legal arrangement. This situation has awakened the issue of electoral systems and threshold implementation in Turkey.

Keywords: Electoral Systems, Majority Systems, Proportional Representation Systems, Electoral Alliance, Presidential Government.

Giriş

Türkiye’de, 21.01.2017 Tarih ve 6771 Sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile hükümet sistemi değişikliğine gidildi; parlamenter hükümet sistem terk edilerek, esasen başkanlık sistemi içerisinde yer alan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçilmiştir. Tabii olarak bu değişiklikten Türkiye’de tatbik edilmekte olan seçim sisteminin etkilenmesi de kaçınılmaz bir durumdur. Seçim sistemlerinin fonksiyonları, parlamenter sistemlerde farklı, başkanlık sistemlerinde farklı olabilmektedir. Bu sebeptendir ki, Cumhurbaşkanlığı sisteminin kısmen aksama olmaksızın ya da aksamaları minimize edebilmek için yapılması icap eden önemli değişikliklerden birisi de seçim sistemidir.

İstikrarın sağlanması, yaygın olarak sanılanın aksine, Cumhurbaşkanlığı sisteminin işlerliği açısından da son derece önemlidir. Her ne kadar temsilde adaletin sağlanması, bazı yerel şartlara da bağlı olarak bazı ülkelerde sorunların yaşanmasına sebep olmasa da, Türkiye’de temsilde adalet kadar, hatta ondan daha da önemli olan istikrarın sağlanmasıdır. Cumhurbaşkanlığı sisteminde bu istikrarın sağlanmasının, hem yasama istikrarı, hem de yasama ile yürütme arasında istikrarın sağlanması yönleri mevcuttur. Bu amaçlara yönelik olarak iki seçeneğe bir seçim önerisinde bulunmak istiyoruz. Önerilerimize geçmeden önce genel olarak seçim sistemleri ve işleyişleri hakkında bilgi vereceğiz.

Genel Olarak Seçim Sistemleri

Bir seçimde kullanılan geçerli oyların mecliste milletvekillikleri için belirlenmesinde uygulanan teknik yöntemlere seçim sistemleri denilmektedir¹. Seçim sistemleri genellikle “temsilde adalet” ya da “yönetimde istikrar” ilkelerinden birine ağırlık verirler². Çoğunluk sistemleri “yönetimde istikrar” ilkesini gözetirken; nispi temsil sistemleri ise “temsilde adalet” ilkesini gözetmektedirler. Bu iki ilkeyi bir arada uygulamaya çalışan bazı ülkeler ise “karma seçim sistemleri” olarak da adlandırılan farklı seçim sistemleri geliştirmişlerdir.

1 Seçim sistemleri hakkında ayrıca bkz. Emine Yavaşgel, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 2. B., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014; Erdoğan Teziç, *Seçim Sistemleri*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1967; Fahir Armaoğlu, *Seçim Sistemleri*, Ankara: Güney Matbaası, 1953; Hasan Buran, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005; Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, 2. B., İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2000; Yasin Aydoğdu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye*, Ankara: Adalet Yayınevi, 2015.

2 Bu ilkeler doktrinde farklı adlandırmalarla da kullanılmaktadır. Örneğin, “fayda” ve “adalet” ilkeleri olarak bkz. Hikmet Sami Türk, “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercihi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara, 2006, c. 23, s. 78. Eşitlik ve toplumsal fayda ilkeleri olarak bkz. Yavaşgel, *a.g.e.*, s. 76.

Çoğunluk Sistemleri

Çoğunluk sistemlerine göre bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların çoğunluğunu alan parti veya bağımsız aday, o seçim çevresindeki temsilciliği veya temsilciliklerin tamamını almaya hak kazanır. Çoğunluk sistemleri kendi içinde “tek turlu çoğunluk sistemleri” ve “iki turlu çoğunluk sistemleri” olmak üzere ikiye ayrılır.

Tek Turlu Çoğunluk Sistemleri

Bir seçim çevresinde oyların çoğunluğunu alan aday veya partinin listesindeki tüm adayların seçilmeye hak kazandığı sistemlerdir. Aday veya partilerin seçimi kazanabilmeleri için nitelikli bir çoğunluk şartı aranmaz. Bu sebeple bu sisteme basit çoğunluk (*simple majority*) sistemi de denilmektedir³. En yaygın kullanılanı “dar bölge sistemi” olarak da bilinen tek isimli tek turlu basit çoğunluk sistemidir. Bunun dışında, sistemin, yine aynı şekilde tek turlu ancak tek bir kişinin değil, listelerin yarıştığı ve seçildiği hali de vardır.

Dar bölge sistemi olarak bilinen ve en bilinen örneği İngiltere’de Avam Kamarası seçimlerinde kullanılan tek isimli tek turlu basit çoğunluk seçim sisteminin işleyişi şöyledir: Öncelikle, ülke her birinden tek milletvekili seçilecek şekilde belirli seçim çevrelerine ayrılır. Özel bir çoğunluk şartı aranmaksızın her seçim çevresinde tek turda en çok oy alan aday seçimi kazanır. Bu sistemde yönetimde istikrar ilkesine ağırlık verildiği için seçime katılan partilerin aldıkları oy oranları ile çıkardıkları milletvekili sayısı örtüşmemektedir. Sistemin uygulandığı ülkelerde mecliste genellikle iki güçlü parti öne çıkmaktadır. Küçük partiler az sayıda da olsa mecliste temsil edilebilmektedir.

Listeli tek turlu basit çoğunluk sistemlerinde ise seçim çevrelerinde seçimlere katılan aday sayısı birden fazla olacak şekilde ayarlanmaktadır. Bu sebeple sisteme “geniş bölge çoğunluk sistemi” de denilmektedir⁴. Dar bölge basit çoğunluk sisteminden farklı olarak seçmenler oylarını tek bir aday için değil parti veya adayların seçimlerden önce hazırladığı listeler için kullanırlar. Seçmenler listelerde yer alan isimlerin çoğunu tanımaz. Bu sebeple seçmenler oylarını kullanırlarken genellikle parti programlarının içeriğine bakmaktadırlar⁵. Tek turda yapılan seçimlerde seçim çevresinde kullanılan oyların çoğunluğunu alan parti veya bağımsız adayın listesi seçim çevresindeki milletvekilliklerinin tamamını kazanır. Listeli tek turlu basit çoğunluk

3 David M. Farrell, *Electoral Systems A Comparative Introduction*, 2. B., Palgrave Macmillan Press, New York, 2011, s. 13.

4 Aydoğdu, a.g.e., s. 56-58.

5 Armaoğlu a.g.e., s. 44.

sistemi Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında uygulanmıştır. Bu yıllarda iktidara gelen partilerin⁶ meclisteki koltukların büyük çoğunluğunu aldıkları ve çok güçlü oldukları görülmektedir⁷. Sistemin temel amacı güçlü hükümetlerin kurulmasını kolaylaştırarak yönetimde istikrarı sağlamaktır. O yüzden yapay çoğunluklar doğurmaktadır⁸.

İki Turlu Çoğunluk Sistemleri

Seçimlere katılan aday veya partilerin seçimi kazanabilmeleri için seçim çevrelerinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu (en az yarısından bir fazlasını) almaları gereken sistemlerdir. Bu çoğunluğu sağlayan aday veya partinin çıkmaması halinde belirli bir süre sonra “ikinci tur seçimleri” yapılarak seçimlerin kazananı belirlenir. Sistemin işleyişine göre ikinci tura, ilk turda en çok oy almış iki aday veya parti ya da ilk turda belirli oranın üzerinde oy alan aday veya partiler katılabilir. İkinci turda salt çoğunluk aranmaz. Oyların çoğunluğunu alan aday veya parti seçimi kazanır. Yaygın olarak kullanılan, geleneksel Fransız seçim sistemi olarak bilinen tek isimli iki turlu çoğunluk sistemidir. Fransa’da V. Cumhuriyet Dönemi’nden (1958) beri uygulanmaktadır⁹. Bu sistemde de, ülke her birinden tek milletvekili seçilecek şekilde dar seçim çevrelerine bölünmektedir. Seçimlere katılan parti veya adayların seçimi kazanabilmeleri için o seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğunu elde etmesi gerekir. Bu çoğunluğu sağlayan çıkmazsa, belirli bir süre sonra yapılacak ikinci (ve nihaî) tur seçimleri ile milletvekilliği belirlenir. İkinci tura katılacak adayların belirlenmesi hususunda ise farklı uygulamalar olabilmektedir. En yaygın olanı ilk turda en çok oy alan iki adayın ikinci tura kalmasıdır¹⁰. Ancak Fransa’da milletvekili genel seçimlerinde ilk turda belirli oranın üzerinde oy alan adayların ikinci tura kaldığı görülmektedir¹¹.

Listeli iki turlu çoğunluk sistemlerinde ise tek fark tek bir adayın değil parti veya bağımsız adayların hazırladıkları listeler yarışmaktadır. Listeli tek turlu çoğunluk sistemi için anlattıklarımız bu sistemde de geçerlidir. Bu sistem, Fransa’da III. Cumhuriyet Döneminde 1885 seçimlerinde uygulanmıştır¹².

6 1946-1950 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti iktidardadır.

7 Cumhuriyet tarihinde yapılan tüm Milletvekili Genel Seçimlerinin sonuçlarına ulaşmak için bkz. <http://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> (Erişim: 12 Nisan 2018).

8 Yavuz Atar, *Türk Anayasa Hukuku*, 8. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya, 2013, s. 193.

9 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 16. B., İstanbul: Beta Yayınları, 2013, s. 338.

10 Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu uygulama kullanılmaktadır (1982 AY. md. 102).

11 Farrell, *a.g.e.*, s. 46-47.

12 Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 343.

Nispî Temsil Sistemleri

Çoğunluk sistemlerinin sebep olduğu adaletsiz seçim sonuçlarını gidermek ve seçimlere katılan her siyasî partinin aldığı oy oranına göre mecliste temsil edilmesini sağlamak amacıyla geliştirilen nispî temsil sistemlerinin uygulandığı ülkelerin seçim çevrelerinde mutlaka birden fazla milletvekilinin seçilecek olması gereklidir. Temsilde adalet ilkesi ön planda tutulduğu için sistemin uygulandığı ülkelerde meclisin çoğunluğuna hâkim tek bir siyasî partinin olma ihtimali değişen çeşitli şartlara bağlı olarak nispeten zayıftır. Bu durumun önüne geçebilmek için seçim çevresi ve/veya ulusal düzeyde seçim barajı uygulamaları tercih edilmektedir¹³.

Nispî temsil sistemlerinde milletvekillikleri seçime katılan siyasî partiler ve bağımsız adaylar arasından aldıkları oy oranına göre paylaştırılır. Bu paylaşım yapılırken ölçüt olarak “seçim sayısı” kullanılır.

Seçim Sayısı

Seçim sayısı, seçim çevresinden bir milletvekilinin seçilebilmesi için alması gereken asgari oy sayısıdır. Partilerin seçim çevresinden aldıkları oy sayısında bu seçim sayısı kaç kez tekrar ederse, partiler o kadar temsilcilik çıkarırlar¹⁴. Seçim sayısının belirlenmesinde üç farklı yöntem kullanılmaktadır: “Çevre seçim sayısı”, “ulusal seçim sayısı” ve “değişmez tek sayı şeklinde seçim sayısı”.

Çevre seçim sayısı, bir seçim çevresine kullanılan toplam geçerli oy sayısının o seçim çevresinden seçilecek temsilci sayısına bölünmesi ile elde edilir.

Seçimlerde ülke genelinde kullanılan toplam oy sayısının meclise seçilecek toplam milletvekili sayısına bölünmesi ile de ulusal seçim sayısı elde edilir. Bu sistemde tüm ülke tek bir seçim çevresi kabul edilir. Her partinin aldığı oy oranına göre mecliste temsiline imkân tanınır. Bundan dolayı sistemi uygulayan ülkelerde çok partili parçalanmış bir siyasî yapı hâkimdir.

Değişmez tek sayı şeklinde seçim sayısında ise seçim çevrelerinin tamamında uygulanacak bir seçim sayısı önceden belirlenmiştir. Partilerin aldıkları oy sayısında bu sayı kaç kez varsa, partiler seçim çevrelerinden o kadar milletvekili kazanır. Çevre seçim sayısı ve ulusal seçim sayısı sistemlerinin

13 Baraj uygulamaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Aydoğdu, a.g.e., s. 99 vd.

14 Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 345.

aksine, bu sistemde seçim çevrelerinden kaç temsilci seçileceği ve parlamentoya seçilecek toplam temsilci sayısı belirli değildir¹⁵.

Gerek çevre seçim sayısında gerekse de ulusal seçim sayısında partilerin aldıkları oy sayısına göre milletvekilliklerinin dağıtılması işleminden sonra açıkta milletvekilliği kalma ihtimali mevcuttur. Yani belirlenen toplam milletvekili sayısına ulaşamama ihtimali her zaman vardır. Açıkta kalan milletvekillikleri artık oyların farklı formüllerle değerlendirilmesiyle dağıtılmaktadır.

Artık Oyların Değerlendirilmesi

Artık oylara göre açıkta kalan milletvekillikleri iki farklı yöntemle paylaştırılmaktadır. Bunlardan ilki artık oyların seçim çevreleri düzeyinde paylaştırılmasını öngörürken; diğeri ulusal düzeyde paylaştırılmasını öngörmektedir¹⁶. Artık oyların seçim çevreleri düzeyinde değerlendirilmesine “yaklaştırmalı nispi temsil”; ulusal düzeyde değerlendirilmesine “tam nispi temsil” denilmektedir.

Nispî Temsil Seçim Sisteminin d'Hondt Usulü (Yaklaştırmalı Nispi Temsil)

Seçim çevresindeki milletvekilliklerinin tamamının partiler ve bağımsız adaylar arasında paylaştırılmasını öngörmektedir. En bilineni ve yaygın olarak kullanılanı¹⁷ yaklaştırmalı nispî temsil sistemi d'Hondt sistemidir. Türkiye’de Milletvekili Seçimi Kanunu’na göre TBMM seçimlerinde mevcut düzenlemelere göre bu sistem kullanılmaktadır.

Bu sistemde belirli bir seçim çevresindeki milletvekillikleri parti listeleri ve bağımsız adaylar arasında şöyle paylaştırılmaktadır:

- 1- Öncelikle seçimlere katılan her bir parti ve bağımsız adayların aldıkları oylar alt alta yazılır.
- 2- Daha sonra bu sayılar, o seçim çevresinden seçilecek milletvekili sayısına ulaşmaya kadar sırasıyla 1’e, 2’ye, 3’e vd. bölünür.
- 3- Bölme işlemleri tamamlandıktan sonra elde edilen sayılar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve milletvekillikleri bu sıralamaya göre parti listelerine ve bağımsız adaylara dağıtılır.

Sistemi bir örnekle de açıklayalım.

15 Yavaşgel, a.g.e., s. 108.

16 Türk, a.g.m., s. 88.

17 Michael Gallagher, “Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems”, *Electoral Studies*, Amsterdam, 1991, c. 10, S. 1, s. 34.

Toplamda 5 milletvekilinin seçileceği bir seçim çevresinde seçimlere 6 farklı siyasi parti ve 2 ayrı bağımsız aday katılmış olsun. Bu seçim çevresinde toplamda 180.000 geçerli oy kullanılmış olsun. Bu geçerli oyların seçime katılan parti ve adaylar arasındaki dağılımı ise şöyle olsun:

A Partisi: 60.000

B Partisi: 46.000

C Partisi: 35.000

D Partisi: 13.000

K Adayı: 21.000

Y Adayı: 5.000

Bu bilgiler ışığında bu seçim çevresinde nispi temsilin d'Hondt usulüne göre milletvekilleri şöyle paylaşılır¹⁸:

Parti/Aday	Aldığı Oy	÷1	÷2	÷3	÷4	÷5
A Partisi	60.000	60.000	30.000	20.000	15.000	12.000
B Partisi	46.000	46.000	23.000	15.333	11.500	9.200
C Partisi	35.000	35.000	18.500	11.667	8.750	7.000
D Partisi	13.000	13.000	6.500	4.333	3.250	2.600
K Adayı	24.000	24.000	-	-	-	-
Y Adayı	2.000	2.000	-	-	-	-

Bu seçim çevresinden seçilecek 5 milletvekilinin dağılımı şöyledir:

1. Sıra MV: 60.000 ile A Partisi ilk sıra adayı.
2. Sıra MV: 46.000 ile B Partisi ilk sıra adayı.
3. Sıra MV: 35.000 ile C Partisi ilk sıra adayı.
4. Sıra MV: 30.000 ile A Partisi ikinci sıra adayı.
5. Sıra MV: 24.000 ile bağımsız K adayı.

A Partisi 2, B ve C Partileri 1'er milletvekili çıkarırken K Adayı da milletvekili seçilmiş olur.

Bu sistemde seçim çevrelerinin küçük tutulması büyük partiler lehine sonuçlar çıkarırken; seçim çevrelerinin geniş tutulması küçük partiler lehine sonuçlar çıkarır.

¹⁸ Bağımsız adaylar seçimlere tek başına katıldığı için aldıkları oyların büyüklüğüne göre sadece kendilerinin seçilebilmelerine imkân tanınmaktadır. Bu sebeple bölme işleminde 2 ve devamına bölünmelerine gerek yoktur.

Tam Nispî Temsil

Nispî temsil sisteminden adaletli (orantılı) sonuçlar elde edebilmek için seçim çevrelerinin olabildiğince geniş tutulması gerekmektedir. Bu amaçla geniş seçim çevreleri ile artık oyların bölgesel ve/veya ulusal düzeyde değerlendirildiği sistemler geliştirilmiştir¹⁹. Bu sistemler “tam nispî temsil” olarak adlandırılır. En bilinen tam nispî temsil sistemleri şunlardır: Ulusal seçim sayısı, ulusal artık sistemi ve değişmez tek sayılı ulusal artık sistemi.

Ulusal seçim sayılı nispi temsil seçim sisteminde tüm ülke tek bir seçim çevresi olarak kabul edilir. Bu sebeple küçük partilerin meclise girebilme şansları daha fazladır. En bilinen örnekleri Hollanda ve İsrail’dir²⁰.

Ulusal artık sisteminde seçim çevrelerinde milletvekillerinin dağıtımını işleminden sonra, ortaya çıkan artık oylar ulusal düzeyde tek bir merkezde birleştirilir. Merkezde birleştirilen artık oyların toplamı açıkta kalan milletvekilliklerinin toplamına bölünerek bir “ulusal seçim sayısı” elde edilir. Bu sayı, seçimlere katılan her bir partinin ulusal düzeydeki artık oy toplamında kaç kez varsa, partilere o kadar ilave milletvekili verilir. Bu işlemden sonra dahi halen açıkta kalan milletvekilliği olursa, bu sorun farklı formüllerle çözülebilir²¹. Sistemin uygulandığı ülkelerde siyasal parti sistemleri parçalanmış çok partili yapıda olur.

Değişmez tek sayılı ulusal artık sisteminde de tüm ülke tek bir seçim çevresi kabul edilir. Bir milletvekilinin seçilebilmesi için gereken değişmez tek sayı şeklindeki seçim sayısı önceden belirlenir. Partilerin aldıkları oy sayısında bu sayı kaç kez varsa, partiler o kadar milletvekili kazanır. Bu durum her bir seçimde farklı sayıda milletvekilinin seçilmesine sebep olmaktadır. Sistemin en temel özelliği bütün milletvekillerinin eşit sayıda oy ile seçilmiş olması ve eşit sayıda seçmeni temsil etmesidir²². Küçük partilerin mecliste temsiline kolaylık sağlar.

19 Yavaşgel, *a.g.e.*, s. 114.

20 İsrail’de 17 Mart 2015’te yapılan meclis(Knesset) genel seçimlerinde hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek sayıda temsilci çıkaramadığı gibi, en çok oy alan iki parti dahi beraber hükümeti kuramamıştır. Seçimlerden sonra en çok oy alan partinin (*Likud*) lideri Benjamin Netenyahu dört farklı partiyle anlaşarak ancak hükümet kurabilmiştir. <http://www.internethaber.com/israilde-koalisyon-hukumeti-kuruldu-786121h.htm> (Erişim 15 Nisan 2018).

21 Sezen, *a.g.e.*, 203; Teziç, *Anayasa Hukuku* s. 350.

22 Yavaşgel, *a.g.e.*, s. 117.

Türkiye’de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Seçim Sistemleri Ve 2017 Anayasa Değişikliği Sonrasında Türkiye İçin Seçim Sistemi Önerileri

Türkiye’de Günümüze Kadar Tatbik Edilen Seçim Sistemleri

Yönetimde İstikrar İçin Tek Turlu Listeli Basit Çoğunluk Sistemi

Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçildiği ve açık oy gizli sayım yapılarak hile ve şaibe iddialarının en üst düzeyde olduğu seçimlerin gerçekleştirildiği 1946’dan bu yana, en fazla gündemde olan ve tartışılan konuların başında seçim sistemi gelmektedir. Özellikle, kazanılan oylarla TBMM’nde meydana gelen temsil oranının açık ara farklı olduğu 1946-1960 yılları arasında tatbik edilen seçim sistemi “temsilde adaletsizlik” bağlamında çok yoğun tartışmalara konu olmuştur. Her ne kadar Türkiye’de milletvekili seçimleri 1946 yılından önce de yapılmış ise de, Cumhuriyetin ilanından sonra yarışmacı seçimler ilk kez 1946’da yapılmaya başlanmıştır. 1946 seçimleri öncesinde çıkarılan bir kanunla, hem iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçim sistemine geçilmiş, hem de “tek turlu listeli basit çoğunluk sistemi” benimsenmiştir²³. Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında yapılan 1946, 1950, 1954 ve 1957 seçimleri “tek turlu listeli basit çoğunluk sistemine” göre yapılmıştır²⁴.

İlk kez çok partinin katıldığı 21 Temmuz 1946 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) %85.4 oy oranıyla 396, Demokrat Parti’nin (DP) %13 oy oranıyla 62 ve Bağımsızların %2 oy oranıyla 7 milletvekilliği kazandığı seçimlerde, Milli Kalkınma Partisi hiç milletvekili çıkaramamıştır. Bu seçimlerde yeni kurulduğu ve henüz yeterince örgütlenemediğinden, 465 milletvekilliği için ancak 273 aday gösterebilen DP, bu kadar düşük sayıda milletvekili çıkarınca, bir yandan seçimlerin dürüst yapılmadığını ileri sürerek seçimin güvenceye kavuşturulmasını isterken; diğer yandan da bu seçim sisteminin yapay çoğunluklar meydana getirdiğini ileri sürerek, değiştirilmesini istemiştir²⁵. Bu seçimler açık oy gizli tasnif usulüne göre yapıldığı için, sonuçları seçim güvenliği açısından yoğun tartışmalara konu olmuştur²⁶.

23 Erol Tuncer, *Osmanlı’dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara: TESAV Yayınları, 2003, s. 107.

24 Necmi Yüzbaşıoğlu, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, c. 55, S. 1-2, 1996, s. 112.

25 A.g.e., s. 112-113; Tunçer Karamustafaoğlu, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1970, s. 108.

26 Aydoğdu, a.g.e., s. 169; Buran, a.g.e., s. 105; Sezen, a.g.e., s. 240; Tefik Çavdar, *Türkiye’de Demokrasi’nin Tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, Ankara, 1995, s. 403.

1950, 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimlerde DP'nin Mecliste çok büyük çoğunlukta sandalye kazandığı görülmektedir²⁷. Bu yıllarda tek turlu listeli basit çoğunluk sisteminin, büyük parti lehine temsil adaleti bakımından âdil olmayan sonuçlara yol açtığı ve bu sistemin küçük partilere mecliste temsil olunma imkânı tanımadığı görülmektedir. 1946 seçimlerinde yapay çoğunluklar meydana getirerek kendisi lehine avantajlı neticeler sağlayan bu sistemi 1946-1950 arasında CHP değiştirmedeği gibi, 1950 yılında iktidara gelen DP de, 1950-1960 arasında kendisi lehine benzer sonuçlar meydana getiren bu seçim sistemini değiştirmeye yanaşmamıştır.

Özellikle DP iktidarına son veren 27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile demokrasinin katledilmesini meşrulaştırmak amacıyla ileri sürülen gerekçelerden birisi de bu seçim sistemidir²⁸. Muhalefet partileri, siyasî iktidar lehine meydana getirdiği temsilde adaletle bağdaşık olmayan bu seçim sisteminin, muhalefet partileri aleyhine adaletsiz sonuçlara sebep olduğu gerekçesi ile demokratik meşruiyetinin mevcut olmadığını ileri sürmüşlerdir²⁹.

Temsilde Adalet İçin Barajsız d'Hondt Sistemi

1961 Anayasasında, seçim sisteminin ne olacağına yönelik herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Sadece Anayasa'nın 55. maddesindeki "*Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır*" hükmü ile seçme ve seçilme hakkına ilişkin temel ilkelere yer verilmiştir.

1961 Anayasasını yapan Kurucu Meclis çalışmalarında seçim kanununa ilişkin görüşmeler yapılırken, hangi seçim sisteminin kabul edileceği konusu doktrinde ve Kurucu Meclisin Temsilciler Meclisi kanadında uzun süre tartışılmıştır³⁰. Yeni seçim kanununun hazırlanmasında 1960 yılı öncesinde uygulanan seçim sistemi ve doğurduğu sonuçların büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir.

25.05.1961 Tarih 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu³¹ ile seçim sistemi olarak nispi temsil seçim sisteminin "seçim çevresi barajlı d'Hondt" usulü tercih edilmişti. Bu sisteme göre, bir seçim çevresinde geçerli oyların toplamı, o seçim çevresinden çıkarılacak milletvekili sayısına bölünerek o seçim çev-

27 Yüzbaşıoğlu, *Türkiye'de Uygulanan...*, s. 113-114; Tefrik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Yayınevi, Ankara, 1996, s. 21, 49, 70; Aydoğdu, *a.g.e.*, s. 170-173.

28 Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyona Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, S. 23, Ankara, 2006, s. 158.

29 Yüzbaşıoğlu, *Türkiye'de Uygulanan...*, s. 113.

30 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, *SBF İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü*, Ankara, 1960, S. 88-102; Kazım Öztürk, *İzahlı, Gerekçeli, Ana Belgesi ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanaktan İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*, Ankara, 1966.

31 RG. 30.05.1961, S.10815.

resindeki seçim sayısı bulunacaktır. Bu şekilde bulunan sayı, seçim çevresi barajı kabul edilerek, bu sayının altında oy alan partiler ya da adaylar o seçim çevresinde milletvekili çıkaramayacaktır. Bir seçim çevresinde çıkarılacak milletvekilleri, o seçim çevresindeki seçim çevresi barajını aşan siyasî partiler ya da bağımsız adaylar arasında d'Hondt sistemine göre paylaşılacaktır.

306 Sayılı Kanunla getirilen bir diğer yenilik de, milletvekillerinin parti listeleri içerisindeki dağılımında, “tercih” usulünün benimsenmiş olmasıdır. Bu usul vasıtasıyla, seçmenler, siyasî partilerin gösterdikleri adayların yer aldığı listeyi kendi tercihlerine göre sıralayabileceklerdir. Bu seçim çevresinde seçilecek milletvekillerinin belirlenmesinde seçmenlerin tercihi ile oluşan sıralama da dikkate alınacaktır (306 Sayılı Kanun m. 25).

TBMM seçimlerinde de d'Hondt sistemi uygulamasının kabul edilmiş olması, Meclise iki büyük partinin hâkim olmasını sağladığı ve küçük partilerin aldıkları oy oranı ile birebir uyumlu olarak temsil edilmedikleri gerekçesi ile eleştirilmiştir³². Bu eleştiriler üzerine, 306 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu değiştirilerek, d'Hondt sistemi terk edilmiştir. 1965 yılında 306 Sayılı Kanunda değişiklik yapan 533 Sayılı Kanunla, tam olarak uygulanan nispi temsil sisteminin “millî bakiye” usulü kabul edilmiştir³³.

Millî bakiye sistemine göre, önce her seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamı, o çevreden seçilecek milletvekili sayısına bölünerek, ilgili seçim çevresindeki “seçim sayısı” bulunur. Daha sonra bu seçim çevresi için bulunan seçim sayısına göre, milletvekilleri partilere ve bağımsız adaylara dağıtılır. Bu dağıtımdan sonra kalan artık oyların dağıtımını için tekrardan işlem yapılır. Buna göre, siyasî partilerin bütün seçim çevrelerindeki artık oyları ile açıkta kalan milletvekilleri millî seçim çevresinde toplanır. Daha sonra, bütün Türkiye genelindeki artık oylar açıkta kalan milletvekillerinin sayısına bölünerek “millî seçim sayısı” bulunur. Bu millî seçim sayısı, her partinin ülke çapındaki artık oyunda kaç defa varsa, o parti artık milletvekillerinden o kadar milletvekilliği daha kazanmış olur. Şayet bütün bu işlemlere rağmen yine artık oy ve açıkta milletvekilleri kalacak olursa, bu kez partilerin artık oylarının büyüklük sırasına göre, kalan milletvekillikleri paylaşılır³⁴.

Millî bakiye sistemi, ihmal edilebilecek kadar az sayıda oy istisna tutulacak olursa, temsil edilmeyen oyun mevcut olmadığı, seçimlere katılan siyasî partilere aldıkları oy oranında mecliste temsil edilebilme imkânı sağlayan,

32 Yavuz Atar, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Gelişimi ve Siyasi Hayat Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Kamu Hukuku, 1990, s. 140

33 RG. 20.02.1965, S. 11934.

34 Atar, Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Gelişimi ve Siyasi Hayat Üzerindeki Etkileri, s. 141; Aydoğdu, a.g.e., s. 93-96.

bu yönü itibariyle demokratik temsil ilkesi yönünden en âdil olan seçim sistemidir. Temsilde mutlak adaletin sağlanması ilkesinin esas alındığı bu sistemde, büyük partilere hiç avantaj sağlanmamaktadır. Dolayısıyla, yönetimde istikrarı öngörmeyen, bu yönü itibariyle, genel olarak çok partili siyasi hayata ve koalisyon hükümetlerine yol açmaya müsait olan bir sistemdir. Türkiye’de o tarihlerde bu sistemin tercih edilmesinde, yapılacak seçimlerde, 27 Mayıs Cunta yönetimi tarafından cezalandırılan DP’nin siyasi devamı olarak kabul edilen Adalet Partisi’nin (AP) tek başına iktidar olma ihtimalini önleme amacının da rol oynadığı söylenebilir³⁵.

Her ne kadar millî Bakiye sistemi, genel fiilî amaç itibariyle AP’nin tek başına iktidar olmasına mani olmak amacıyla kabul edilmiş ise de, bu seçim sistemine göre yapılan 1965 seçimlerinde, bu amacın aksi yönde bir netice ortaya çıktı ve AP çoğunluğu sağlayarak tek başına iktidara geldi³⁶. Bu parti, daha sonra yapılacak seçimlerde tek başına iktidara gelmeyi nispeten kolaylaştırmak amacıyla, 20.03.1968 tarih ve 1036 Sayılı Kanunla³⁷ 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda değişiklik yapıldı. Bu değişiklikte, tekrardan “seçim çevresi barajlı d’Hondt” sistemi kabul edildi. Fakat bu değişiklik hükümü Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından iptal edildi³⁸.

AYM’nin bu kararı neticesinde, 1036 Sayılı Kanunun seçim çevresi barajını öngören hükmü iptal edilerek seçim sistemi kendiliğinden barajsız d’Hondt sistemine dönüşmüş oldu. AYM, bu iptal kararıyla, kanun koyucunun öngörmediği bir seçim sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu karar, “1961 Anayasası belli bir seçim sistemi öngörmemiş, demokratik devlet ilkesi ve Anayasa’nın seçimlerle ilgili diğer hükümlerine uygun olmak şartıyla, yasama organının dilediği seçim sistemini kabul etmesini onun takdir alanına bırakmıştır. Bir demokratik rejimde seçime katılan herkesin parlamentoya girmesi şart değildir. Demokratik rejimin belirgin özelliği, çoğunluğun azınlığı ezememesi ve muhalefet olanağının tehdit edilmemesidir. Bu eleştirilere göre, AYM bu kararında, demokrasiyi nispî temsille, hatta nispî temsilin saf şekliyle özdeşleştirme hatasına düşmüştür”³⁹ şeklindeki gerekçelerle eleştirilmiştir. AYM’nin iptal kararı üzerine, 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadarki dönemde yapılan seçimler (1969, 1973 ve 1977) nispî temsil seçim sistemini d’Hondt usulüne göre yapılmıştır.

35 Yüzbaşıoğlu, Türkiye’de Uygulanan..., s. 116; Alkan, a.g.m., s. 159.

36 Alkan, a.g.m., s. 159.

37 RG. 23.03.1968, S. 12880.

38 AYM. E. 1968/15, K. 1968/13, K.T. 24.10.1968.

39 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 4. B.*, Ankara: Yetkin yayınları, 1995, s. 235; Oya Araslı, “Türkiye’de Seçim Sisteminin Getirdikleri”, Prof. Dr. Bülent Nuri Eser’le Armağan, Ankara: AÜHF Yayınları, 1977, s. 24.

Yönetimde İstikrar İçin Barajlı d'Hondt Sisteminin Benimsenmesi

12 Eylül 1980 askerî darbesinden takriben iki yıl sonra 1982 Anayasası Kabul edilerek yürürlüğe girdirildi. Bu Anayasanın ilk metninde, seçim sistemi ne ilişkin hükümler mevcut değildir⁴⁰. Fakat 23.07.1995 tarih ve 4121 sayılı Kanunla yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasanın 67. maddesine eklenen “Seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” şeklindeki hükümlerle, demokratik hür ve serbest seçimlerin iki temel işlevi ve seçim sistemlerinin iki zıt temel ilkesi, ilk kez bir Anayasa kuralı haline getirilmiş; bunların bağdaştırılması amaçlanmıştır.

1970’li yıllarda yaşanan hükümet krizlerinin, zayıf koalisyon hükümetlerinin ve bu doğrultuda kamuoyundaki bazı çevrelerin eleştiri ve beklentilerinin etkisi altında kalarak seçim sistemlerinin, farklı iki temel ilkesinden “yönetimde istikrar ilkesine” öncelik veren bir görüş ve yaklaşımla kabul edildiği açıkça ifade edilen 10.06.1983 tarih ve 2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda, seçim sistemi olarak, nispi temsil seçim sisteminin “çift barajlı d’Hondt” usulü öngörülmüştür. Kanunun 33. maddesinde öngörülen %10 millî seçim barajına göre, “ülke genelinde geçerli oyların %10’unu geçemeyen partiler milletvekili çıkaramazlar”. Kanunun 34. maddesinde düzenlenen seçim çevresi barajına göre ise, “bir seçim çevresinde, kullanılan geçerli oylar toplamının, o çevrede çıkarılacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az olan siyasî partilere ve bağımsız adaylara milletvekili tahsis edilemez”. Aynı maddenin son fıkrasına göre, seçime katılan siyasî partilerin hiçbirisi seçim çevresi barajını aşamaması halinde, milletvekillikleri barajsız d’Hondt sistemi uyarınca paylaştırılır⁴¹. Yeni seçim sistemi ile öngörülen çifte barajlı d’Hondt uygulamasıyla benimsenen seçim çevresi barajı ve %10’luk ülke barajı ile koalisyonlara sebep olabilecek şekilde partilerin ufalanmalarının önlenmesi amacıyla büyük partiler yararına ve küçük partiler zararına çok güçlü faktörlerin oluşturulmasının amaçlandığı söylenebilir.

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununda, seçim sistemini yönetimde istikrarın sağlanması bağlamında etkileyebilecek diğer bazı değişiklikler de yapılmıştır. Bunlardan seçim sistemi ile ilişkili olarak seçim sonuçları bakımından en etkili olanı seçim çevreleri ile ilgili düzenlemedir. 1983 yılı öncesinde, Türkiye’de her il bir seçim çevresi sayılmıştı. Yeni kanunla, daraltılmış seçim çevreli nispi temsil seçim sisteminin d’Hondt usulü benimsendi. Buna göre, yedi ve daha az sayıda milletvekili çıkarılan iller tek seçim çevresi

40 Anayasada sadece seçme ve seçilme hakkına ilişkin demokratik ilkelere yer verilmiştir. Buna göre: “Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yargı yönetimi ve denetimi altında yapılır” (md. 67).

41 Yüzbaşıoğlu, Türkiye’de Uygulanan..., s. 124.

kabul edilmişti. Çıkaracağı milletvekili sayısı yediden fazla olan illerde, her biri en çok yedi milletvekilliğini aşmayacak şekilde, birden fazla seçim çevresine bölünerek seçim çevreleri belirlenecekti. Nispî temsil seçim sistemini d'Hondt usulünde, seçim çevrelerinin daraltılmasıyla, esasen küçük partiler zararına olacak şekilde büyük partilere yarar sağlanması amaçlanır. Bu, nispî temsil seçim sistemi içerisinde istikrarı sağlama amacına yönelik geliştirilen bir yöntemdir. 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile öngörülen, “geniş seçim çevrelerinin daraltıldığı”, “%10 milli barajlı” ve “seçim çevresi barajlı” olmak üzere oluşturulan “çifte barajlı d'Hondt sistemi” ile “yönetimde istikrar” ilkesi ön plâna çekilerek, demokrasinin yönetilebilirliğinin sağlanmasının seçim sistemi ile takviye edilmesi amaçlanmaktadır⁴².

2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanununun öngördüğü seçim sistemi, temsilde adalet ilkesini büyük ölçüde göz ardı edercesine istikrar ilkesini ön plânda tuttuğu gerekçesiyle eleştirilmiş ve özellikle de % 10 ülke barajının çok yüksek olduğundan küçük partiler sıkça yakınmışlardır⁴³.

27.10.1995 Tarih ve 4125 Sayılı Kanununla TBMM seçimlerinde uygulanacak seçim sisteminde önemli bir değişiklik öngörülmüştür. Buna göre, 550 milletvekilinden 100 milletvekilinin “ülke seçim çevresinden seçilmeleri” öngörülerek, 100 milletvekilinin dağılımının sağlanması için “ülke seçim çevresi” oluşturulmuştur. Değişikliğe göre, ülke seçim çevresinden seçilecek 100 milletvekilinin partiler arasındaki paylaşımının, %10 ülke seçim barajını aşan partiler hesaba katılarak, d'Hondt sistemiyle yapılması öngörülmüştür. Bu Kanunla seçim çevreleri genişletilmiştir. Geri kalan 450 milletvekilinin belirlenmesinde seçim çevreleri şu şekilde belirlenecektir: “Çıkaracağı milletvekili sayısı 18'e kadar olan iller bir seçim çevresi sayılır. Çıkaracağı milletvekili sayısı 19'dan 35'e kadar olan iller iki; 36 ve daha fazla olan iller üç seçim çevresine bölünür”. Yine 4125 sayılı Kanunda yer alan, seçim çevresi geniş olan illerde seçim çevre barajının bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oyların toplamının, o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilmesi, iki ve üç milletvekili çıkarılan illerde seçim çevresi barajının %25 olarak belirlenmesi hükmüyle seçim çevre barajı azaltılmıştır. Buna göre, 450 milletvekili hem seçim çevre barajlı hem de %10 ülke seçim barajlı d'Hondt usulüne göre belirlenecektir.

AYM, 4125 Sayılı Kanunda yer alan içinde seçim sistemine ilişkin 100 milletvekilliği için “ülke seçim çevresi milletvekilliği” ve “seçim çevresi barajı”nı öngören bazı hükümleri iptal etmiş, %10 ülke seçim barajını Anayasaya aykırı

42 Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 164.

43 Yüzbaşıoğlu, *Türkiye'de Uygulanan...*, s. 126.

bulmamıştır⁴⁴. Bunun ardından 23.11.1995 tarih ve 4138 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle 550 milletvekilinin tamamının %10 ülke seçim barajlı nispi temsil seçim sisteminin d'Hondt usulüne göre partilere dağıtılması yöntemi benimsenmiştir. Her ne kadar sadece 20. Dönem Milletvekilliği seçimlerinde tatbik edilmek üzere %10 seçim çevresi barajı benimsenmiş ise de, bu hüküm AYM tarafından iptal edilmiştir⁴⁵. Şu anda, %10 ülke seçim barajlı nispi temsil seçim sisteminin d'Hondt usulü uygulanmaktadır. Seçim çevrelerine ilişkin hüküm⁴⁶ yürürlüğünü sürdürmeye devam etmektedir. Buna göre, bazı seçim çevreleri oldukça dar olduğu halde bazı seçim çevreleri oldukça geniştir⁴⁷

1987 ve 2015 yılları arasında yapılan seçimlerde, uygulanan seçim sistemlerinin özellikleri sık sık değiştirilmiş ise de, özellikle 1995 sonrasında yapılan seçimlerden sonra sistemi esaslı bir şekilde etkileyecek değişiklikler olmamıştır. 2007 yılından itibaren Mecliste temsil olunan siyasi partilerin (dört parti; bunlar, AK Parti, CHP, MHP ve HDP) büyük ölçüde istikrar kazandığı söylenebilir. 7 Haziran 2015 seçimlerinde de Mecliste bu dört parti temsil olunmuş ise de, hiçbir parti hükümeti tek başına kurabilecek sonucu elde edememiştir. Tabii ki bunda siyasi iktidarın ekonomik politikalarla diğer politikadaki performansı da etkili olduğu söylenebilir ise de, seçim sistemi bağlamında bazı etkenlerin de söz konusu olduğu söylenebilir. Bu etkenlerin başında, %10 ülke seçim barajına rağmen istikrarın sağlanamamasında seçim çevresinde çıkarılacak milletvekili sayısının fazla olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü seçim çevrelerinin büyüklüğü ile seçim sisteminin orantılılığı (partilerin oy oranları ile parlâmentoda temsil oranlarının birbirine yakınlığı) arasında açık bir ilişki vardır. Bir seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı azaldıkça, fiili olarak seçim çevresi barajı yükseleceğinden, küçük partilerin bu barajı aşmaları güçleşecek, bu da büyük partilere önemli bir avantaj sağlayacaktır. Bir diğer ifadeyle, seçim çevresi genişledikçe temsilde adalet, seçim çevresi daraldıkça yönetimde istikrar unsuru öne çıkmakta, büyük partilerin tek başlarına hükümeti kurlmaları nispeten daha da kolaylaşmaktadır⁴⁸.

Seçim Kanunlarının 2017 Anayasa Değişikliğine Uyarlanması İhtiyacı

16 Nisan 2017'de yapılan halk oylaması sonucu kabul edilen Anayasa değişikliği ile hükümet sistemi başta olmak üzere birçok konuda değişiklik yapıl-

44 AYM, E. 1995/54, K. 1995/59, KT. 18.11.1995.

45 AYM, E. 1995/56, K. 1995/60, KT. 01.12.1995.

46 "çıkaraacağı milletvekili sayısı 18'e kadar olan iller bir seçim çevresi sayılır. Çıkaraacağı milletvekili sayısı 19'dan 35'e kadar olan iller iki; 36 ve daha fazla olan iller üç seçim çevresine bölünür"

47 YSK tarafından yapılan ve 24 Haziran 2018 seçimlerinde uygulanacak olan belirlemelere göre İstanbul'dan 97 milletvekili çıkarılacağı için, bazı seçim çevrelerinden çıkarılacak milletvekili sayısı otuzdan fazla olabilecektir.

48 Ergun Özbudun, "Daraltılmış Bölge Seçim Sistemi Yüzde 10 Barajından da Adaletsiz Olur", (Erişim: 27 Nisan 2018) <http://t24.com.tr/haber/daraltilmis-bolge-secim-sistemi-yuzde-10-barajindan-da-adaletsiz-olur,241289>

mıştır. Bu değişikliklere uyumluluğun sağlanması amacıyla uyum kanunlarının çıkarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyacın giderilmesi anayasal bir zorunluluktur. Seçim kanunlarında değişikliklerin yapılması da bu zorunluluklar kapsamında yer almaktadır. Seçim kanunlarında yapılması icap eden bazı değişiklikler, Anayasa değişikliklerinin ilgili kanunlara⁴⁹ yansıtılması kapsamında yer almaktadır. Mesela 2017 Anayasa değişikliği ile Anayasanın 76/1. fıkrasında yer alan “yirmi beş” ibaresi “on sekiz” şeklinde, ikinci fıkrasında yer alan “yükümlü olduğu askerlik hizmetini yapmamış olanlar,” ibaresi “askerlikle ilişkili olanlar” şeklinde, 75. maddesinde yer alan “beşyüzelli” ibaresi “altıyüz” şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin seçim kanunlarına yansıtılması anayasal bir zorunluluktur.

Bazı değişikliklerin yapılması ise hükümet sisteminin değiştirilmesi-ne bağlı olarak kamuoyundaki değişiklik taleplerini karşılamaya yöneliktir. Bunlardan bazıları da seçim sistemine ve ulusal düzeyde uygulanan seçim barajına ilişkin olanıdır. Kamuoyunda, özellikle bazı siyasî partilerde bu yönde değişikliklerin yapılması konusunda ciddi talepler mevcuttur. Özellikle %10'luk millî seçim barajına karşı uzun süredir eleştiriler yapılmaktadır.

Yeni hükümet sisteminde gensoru ve güven oylaması ihtiyacı söz konusu olmadığı için, meclisteki çoğunlukla yürütmede istikrarın sağlanması arasında bir ilişkinin artık mevcut olmaması sebebiyle ve yürütmede istikrarın sağlanması ihtiyacının söz konusu olmadığı gerekçesi ile bazıları tarafından %10'luk millî seçim barajının ciddi olarak indirilmesi ya da tamamen kaldırılması talep edilmektedir.

Seçim sistemine yönelik taleplerden birisi de, milletvekillerinin parti ve meclisteki yasama faaliyetleri bağlamında liderlerin mutlak hâkimiyetinden kurtarılmasının; bu yolla milletvekillerinin daha bağımsız hareket etmelerinin temin edilmesidir. Bazıları bu amacın sağlanması maksadıyla ön seçimi önerse de, sadece önseçimin var olmasının bunu sağlaması pek mümkün ve muhtemel görünmemektedir. Bir kısmı da bu maksadın hâsıl olması için “parti içi disiplinin mevcut olmaması” gerektiğini söylemektedirler. Oysa parti disiplininin mevcut olmaması, belki ABD'ndeki sistemde geçerli ve başarılı olsa da, bunun gerek parlamenter sistemlerde, gerekse Türkiye'nin şartları bağlamında Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde geçerli olduğu söylenemez. Çünkü ABD'nde parti disiplininin mevcut olmaması, yasama meclisi üyelerini her ne kadar parti liderlerinin tahakkümünden kurtarmakta ise de,

49 26.4.1961 tarih ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun, 10.6.1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, 18.1.1984 tarih ve 3030 sayılı Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun, 23.5.1987 tarih ve 3376 sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun temel seçim kanunlarıdır.

bu kez de yasama üyeleri özellikle birçoğu uluslar üstü faaliyetlerde bulunan ekonomik güçler ve kuruluşlar tarafından yönlendirilen baskı grupları ve lobi kuruluşlarının etkileri altına girdirilmektedir. Tabiri caizse, bu kuruluşlar, çoğu yasama faaliyetlerinde, parti liderlerinden çok daha etkili olabilmekte, yasama ve yönetim bir nevi siyaset dışı unsurların yönlendirmelerine tâbi hale gelebilmektedir. Hatta bu yöndeki çabalar sergilenirken, Türkiye’de şiddetle karşı çıkılan ve siyasî ahlakın mutlak reddettiği parasal ilişkiler de devreye girebilmektedir. Bütün bunların Türkiye’deki siyasî ve kültürel şartlarda kabulü mümkün değildir. Yasama üyelerinin, küresel çıkar gruplarının etkisi altına girdirilmesi yerine, halk tarafından seçilen parti liderlerinin ya da yönetiminin etkisinde olması nispeten daha demokratik olacaktır.

Seçim sistemi hususunda iki seçenekli bir önerimiz olacaktır. *Birincisi* tek isimli tek turlu basit çoğunluk sistemi (dar bölge); *ikincisi* en fazla 4 ya da 5 milletvekilinin seçildiği seçim çevrelerinden oluşan daraltılmış bölge- li nispi temsil seçim sistemidir. Millî düzeyde uygulanan seçim barajı, ilk önerimiz için sistemin tabiatı icabı mümkün olmasa da, ikinci önerimiz için söz konusu olabilir.

Burada seçim sistemine ilişkin önerimiz, iki bakış açısından hareketle farklılık gösterecektir. *Birincisi*, hem Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, hem de diğer hükümet sistemleri için genel manada ideal olarak kabul ettiğimiz seçim sistemi önerisi, *ikincisi*, Cumhurbaşkanlarının seçilebilmesi için, seçmenler tarafından verilen geçerli oyların en az %50+1 oy alma zorunluluğu söz konusu olduğu için, hem Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bu çoğunluğun sağlanabilmesi, hem de yasama meclisinde Cumhurbaşkanının siyasî eğilimi ile uyumlu bir çoğunluğun sağlanabilmesini mümkün kılabilmek için gerçekleştirilebilecek siyasî ittifaklarla uyumlu olabilecek seçim sistemi önerisi. Zira 13.3.2018 Tarih ve 7102 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun⁵⁰ ile Türk siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. İkinci seçim sistemi önerimizi seçim ittifaklarını göz önünde bulundurarak yapacağız. Ayrıca, bu ikinci öneriye bir de “tercihli oy” ilkesini de ilave etmek istiyoruz. Ayrıca millî ölçekte %10’luk seçim barajının akıbeti konusu da burada tartışılacaktır.

İdeal Seçim Sistemi Önerimiz: Tek İsimli Tek Turlu Basit Çoğunluk Sistemi

Sistemin işleyişi ve fonksiyonlarını önceki başlıklarda açıklamıştık. Burada bu sistemi önerme sebeplerimiz üzerinde duracağız. Bu sistemin en belirgin özelliği, seçilen milletvekilleri ile seçmenler arasında kuvvetli bağların ku-

50 16.3.2018 tarih ve 30362 sayılı *Resmî Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

rulmasını sağlamasıdır. İngiltere ve ABD’nde milletvekillerinin iki ayrı ofisi vardır; birisi Mecliste, diğeri seçildikleri seçim bölgesinde. Milletvekilleri seçim bölgelerindeki seçmen tabanları ile sürekli iletişim ve etkileşim halinde olacakları için, kısmen de olsa güçlü hale gelebileceklerdir. Diğer yandan, ilgili ülkelerdeki siyasî kültürle de bağlantılı olarak, milletvekillerinin parti politikaları ile uyumlu tutumlar izlemeleri de söz konusu olabilmektedir. Bu durum Türkiye için de söz konusu olabilecektir. Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı sistemine rağmen, hâkim siyasî kültürün bir icabı olarak parti disiplinini tamamen ortadan kaldıracılabilmek mümkün değildir. Ama bu disipline rağmen, İngiltere’dekine benzer bir şekilde, milletvekillerinin belirli bir dereceye kadar seçmen tabanından aldıkları güçle hareket etmeleri de pekâlâ mümkündür.

Türkiye gibi ülkelerde parti disiplininin mutlak manada mevcut olmadığı bir sistemin işlenmesi mümkün değildir. Bu ortamda ne yasama faaliyetleri yürütülebilir, ne de Cumhurbaşkanı ile yasama arasında uyumluluk ve istikrar sağlanabilir. Diğer taraftan, bazıları TBMM’nin üyeler bağlamından zayıf olduğundan söz etmekte ve sürekli milletvekilleri ile Meclisin güçlendirilmesi zaruretinden söz etmektedirler. Fakat bu öneriyi dillendirenler genellikle önseçim üzerinde vurgu yapmanın ötesinde bir öneri getirmemektedirler. Oysa önseçimde delege düzeyinde oy kullananlar, çoğu kez teşkilatın kontrolünde olan az sayıdaki kişilerdir. Önseçim sistemi de tam anlamıyla güçlü adayların öne çıkmasını sağlamaya yeterli olmayabilmektedir. Her bir seçim çevresinde tek kişi seçileceği için, seçmenlerle seçilecek kişiler birebir ilişki ve etkileşim içerisinde olacaklardır. Bu sistemde milletvekilleri nispeten daha güçlü hale gelebilecektir. Ön seçimle bu seçim sisteminin bütünleştirilmesi, Meclisi ve üyelerini kısmen daha güçlü kılacaktır.

Burada önseçim ve tek isimli tek turlu basit çoğunluk seçim sistemine ilişkin önerimizle Meclis ve üyelerinin kısmen de olsa güçlenmelerinin sağlanacağını düşünmekteyiz. Meclisin ve vekillerin zayıf düşmelerinin tek sebebi elbette ki önseçim ya da burada önerdiğimiz seçim sisteminin olmayışı değildir. Bunun çok daha derin sebepleri mevcuttur. O da teknik uzmanlarla mücehhez olan yürütmenin güçlenmesi yönündeki eğilimdir. Bu eğilim sadece Türkiye’ye özgü de değildir. Bu küresel ölçekte bir eğilimdir. Bugün başta ABD olmak üzere, bütün demokrasilerde, teknik bilgiler noktasından çok daha donanımlı olan yürütmenin belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu mevzu ayrı bir makale konusu olduğu için, şimdilik bu kadarla yetinmek istiyoruz. Dolayısıyla, bu fiilî zemin içerisinde, birilerinin dillendiği şekilde yasama meclisi ve üyelerinin en üst düzeyde güçlendirilmesinin sağlanması pek mümkün, muhtemel ve gerçekçi görünmemektedir.

TBMM üyelerinin, hem seçmen tabanını tatmin etmelerini ve inisiyatif alabilmelerini, bu bağlamda kısmen de olsa güçlenebilmelerini, hem de parti yönetimi tarafından belirlenen politikaların uygulanabilmesini mümkün kılan bir seçim sistemi olabileceği düşüncesi ile ilk önerimiz tek isimli tek turlu basit çoğunluk sistemidir. Bu sistemin mahiyeti gereği baraj uygulaması bulunmamaktadır. Yani Türkiye’de halen uygulanmakta olan %10’luk millî baraj bu sisteme geçilmesi halinde kaldırılacaktır.

İkinci Seçim Sistemi Önerimiz: Daraltılmış Seçim Çevreli Nispî Temsil Seçim Sisteminin d’Hondt Usulü

Seçim sistemine ilişkin ikinci önerimiz daraltılmış bölgeli nispî temsil seçim sistemidir. Burada yapılması gereken halen yürürlükte olan d’Hondt sisteminin revize edilerek seçim çevrelerinin küçültülmesidir. Seçim çevreleri, en fazla 4 ya da 5 milletvekili çıkaracak şekilde belirlenebilir. Bu sistem iki açıdan önemlidir: Birincisi, hem partilerin seçim ittifakı yapmalarını teşvik edecek olması, hem de seçim ittifaklarına müsait olmasıdır. İkincisi, her seçim çevresinde seçilecek milletvekili sayısı azaldıkça, seçmenlerin seçilecekler etkilerinin ve onları tanıma imkânlarının biraz daha artacak olmasıdır. Bu da, tek isimli tek turlu basit çoğunluk sistemi kadar olmasa da, milletvekillerini seçmene yaklaştıracığı için, milletvekillerinin kısmen de olsa güçlenme ihtimali nispeten artabilecektir.

Belli bir barajı lüzumlu kılan ikinci sebep %5 ya da 6’lık millî barajla birlikte tatbik edilecek daraltılmış seçim çevreli nispî temsil seçim sisteminin uygulaması neticesinde yasama ile yürütme arasında uyumlu bir sonucun ortaya çıkmasının nispeten kolaylaşacak olmasıdır. Cumhurbaşkanının en az %50 +1 çoğunlukla seçilecek olması ve buna ilave olarak Meclise temsilci gönderebilmek için %5’lik bir barajın sağlanacak olması, bu oranın altında kalan siyasî partiler ile tek başına Cumhurbaşkanını seçebilecek oy tabanına sahip olmayan büyük siyasî partileri, hem yasama, hem de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ittifak yapmaya itecektir. Bu da çoğu kez siyasî partiler arası ilişkilerin yumuşamasını sağlayacaktır. Aynı durum, yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerin uyumlu ve istikrarlı olmasını da sağlayacaktır. Çünkü hem yasamada, hem de yürütmede sağlanan ittifaklar sayesinde, Cumhurbaşkanını seçenler aynı zamanda yasama organı üyelerini de seçecek oldukları için, bu ikisi arasında uyumsuz sonuçların ortaya çıkması ihtimali zayıflayacaktır. Özellikle başkanlık sisteminin tatbik edildiği birçok ülkede, Başkanlık seçimleri ile meclis seçimlerinin aynı anda yapılması, bu ülkelerde yasamadaki çoğunlukla yürütmenin aynı siyasî eğilimden olma ihtimalini nispeten artı-

rabilmektedir. Nitekim Türkiye’de de Cumhurbaşkanlığı seçimleri ile TBMM seçimlerinin aynı tarihte olması, bu amaçla da uyumlu görünmektedir.

Belki bu sistemlerin temsilde adaleti aşındırıcı yönde bazı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabileceği söylenebilir. Ancak seçim sistemi konusunda tüm ağırlığı temsilde adalet ilkesine vererek yasamada ya da yasama-yürütme ilişkilerinde istikrarı göz ardı etmek demokrasiye hizmet etmek olmayacaktır. Çünkü yönetim ve yasamada istikrar da temsilde adalet kadar önemlidir.

Son olarak söylemek istediğimiz başka bir husus daha vardır. Seçim ittifaklarıyla büyük siyasî partiler için sağlanacak avantajlardan sadece büyük siyasî partilerin faydalanacağı söylenemez. Politikalarını ılımlılaştırarak ve ittifaklara giderek büyümek isteyen her bir parti bu imkândan faydalanabilecektir. Önemli olan seçime ilişkin oyunun kurallarının, her bir partinin istifa edebileceği şekilde tanzim edilmiş olmasıdır.

c) Parlamenter Sistemlerdeki Klasik Koalisyonlardan Farklılık Arz Eden Seçim İttifakları İhtiyacı

Parlamenter sistemlerde siyasi partiler tek başlarına hükümet kuramadıkları zaman, diğer partilerle bir araya gelerek hükümet kurarlar. Kurulan kolejyal yapılı bu hükümette, her bir koalisyon ortağının bakanı yer alır. Başbakan, farklı partilerden gelen bakanlarla birlikte çalışarak Bakanlar Kurulunun yönetimini gerçekleştirmeye çalışır. Bakanlar Kurulu kolejyal yapılı olduğu için, Bakanlar Kurulunun karar alabilmesi ancak oybirliği ile mümkün olabilmektedir. Değişen konjonktürel şartlara ve diğer daha başka belirleyici etkenlere bağlı olarak koalisyon hükümeti içerisinde, koalisyon ortakları arasında ihtilaf çıktığı zaman sistem tıkanabilmekte, ya hiç karar alınamamakta veya kararlar gecikmeli olarak alınabilmektedir.

Başkanlık sistemlerinde de, şayet siyasi hayatta çok sayıda etkili siyasi partiler mevcutsa, bir tek parti hem başkanı seçebilecek hem de yasama meclisinde çoğunluğu sağlayabilecek oy tabanına sahip olamayabilmektedir. Bu durumda, siyasi partiler hem seçilecek başkanın kim olacağı, hem de parlamentoya üye gönderme ya da sadece başkanlık seçimlerinde ittifaka gidebilmektedirler. Bu durumda, yasama faaliyetleri yürütülürken müttefik partiler müşterek hareket edebilmekte, hem de başkan kabinede ittifak ettiği siyasi parti üyelerine kabinede görev verebilmektedir. Bu tür ittifaklar parlamenter sisteme mahsus klasik koalisyon yönteminden farklıdır. Çünkü parlamenter sistemlerde kabine kolejyal yapılı olduğu halde, başta ABD olmak üzere Türkiye’de de benimsenen başkanlık (Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı) sistemlerinde başkanın kabinesi kolejyal yapılı değildir. Bu kabinede her ne kadar başkan ya da cumhurbaşkanı ile

kabine üyeleri ihtilafa düşseler de başkan ya da cumhurbaşkanı kararları tek başına alacağı için, bir sistemsel tıkanma yaşanmayacaktır.

Başkanlık sistemi içerisinde çok partili siyasi hayata sahip Brezilya'da bunun en bariz örneği mevcuttur. Brezilya'da her ne kadar 1985 öncesi iki partili dönemde bazı başkanlar, mensubu oldukları siyasî partiler vasıtasıyla yasama meclisinde oldukça etkili idiyse de, 1985'ten sonra bir yandan siyasî partiler yelpazesinin çeşitlenmesi, diğer yandan parti disiplinin gevşek bir hal almasıyla başkanların, gerek partileri, gerekse Meclis üzerindeki etkinlikleri oldukça zayıflamıştır. Nitekim 1988-1999 arasında yapılan seçimlerde Temsilciler Meclisi'ndeki etkili siyasî partilerin sayısı 5.5'den az olmamıştır⁵¹. 2002 yılında Brezilya'da kayıtlı parti sayısı 30, Millî Kongre'de temsilcisi olan parti sayısı 17 olmuş, 2006'da bu sayı 21'e ulaşmıştır⁵². 2009 yılında Temsilciler Meclisi'ndeki etkili siyasî partilerin sayısı 9'un üzerine çıkmıştır⁵³. Temsilciler Meclisi'nde temsil olunan partilerin sayısının çok fazla olmasında, uygulanan nispî temsil seçim sistemi, ülke seçim barajının olmaması vb. sebeplerin etkili olduğu söylenebilir⁵⁴.

Brezilya'da yaşananlardan farklı olarak iki partili sistemin istikrarın temel unsuru olduğu ülkelerden birisi de Uruguay'dır. Bu vesileyle Demokrasinin gelişmişliği bakımından; Şili ve Kosta Rika yanında Uruguay'ın da oldukça önde olduğu söylenebilir⁵⁵. Bu vesileyle Uruguay, Latin Amerika'daki en kalıcı demokrasilerden birisidir⁵⁶. Uruguay'da büyük ölçüde, ülkenin kurulduğundan beri sadece iki parti siyaset sahnede yer almaktadır ve demokrasinin kalıcılık arz etmesinde kurumsallaşmış iki partili bir siyasî yapının etkili olduğu ifade edilmektedir⁵⁷. Bu vesileyle, başkanlık sisteminin tatbik edildiği ülkelerde de siyasî istikrar ihtiyacının giderilmesi açısından partilerin sayısının azalması, seçmenlerin az sayıda siyasî partilerde toplanmaları önemli bir unsurdur.

Brezilya'da Yasama Meclisi'nde çok sayıda siyasî partinin temsilcisi mevcut olduğu için, genellikle Başkan'ların mensubu olduğu siyasî partinin üye-

51 Ahmet Ekinci ve Serkan Nebi Yıldırım, "Brezilya'nın Başkanlık Sistemi Uygulaması", *Dört Kıta'da Başkanlık Sistemi*, (Edt.: İlyas Doğan ve Serdar Ünver), Astana Yayınları, Ankara, 2017, s. 143, dn. 34. 1989 yılı ile 1999 yılları arasında Temsilciler Meclisi'ndeki etkili siyasî partilerin sayısı şu şekildedir: 1989: 5.5; 1990: 7.1; 1991: 8.7; 1992: 9.4; 1993: 8.5; 1994: 8.2; 1995: 8.1; 1996: 7.1; 1997: 6.9; 1998: 6.8; 1999: 7.1. Octavio Amorim Neto, "Presidential Cabinets, Electoral Cycles, and Coalition Discipline in Brazil", Mart 2000, (Erişim: 4 Nisan 2018). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.618.437&rep=rep1&type=pdf>

52 Nebi Miş ve diğerleri, *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (Rapor)*, 2. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2016, s. 62.

53 Ekinci ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 143, dn. 34.

54 Ekinci ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 143.

55 Cevdet Yılmaz, "Başkanlık Sistemi ve Kalkınma", *Yeni Türkiye D.*, Y. 9, S. 51, Mart- Nisan, 2013, s. 10.

56 Mario BERGARA ve diğerleri, "Political Institutions, Policymaking Processes, and Policy Outcomes: The Case of Uruguay", Washington, March 2006, s. 4, <https://pdfs.semanticscholar.org/577d/9fee51958ebd60a7e913117a01ac1724f7ef.pdf>, (ET: 28.04.2018).

57 *A.g.e.*, s. 4.

lerinin Yasama Meclisi'nde yeterli çoğunluğa sahip olmadığı dönemlerde, Yasama Meclisi'ndeki desteği sağlayabilmek amacıyla hem 1946, hem de 1988 Anayasaları dönemlerinde, bakanlıkları farklı siyasî partilerin üyeleri arasından da atandığı olabilmektedir⁵⁸. Burada, Başkan'ın yasama organında yasama faaliyetlerinin yürütülmesinde kolaylık sağlanabilmesi için müracaat edilen bir ittifak hali söz konusudur.

Benzer durumlar Türkiye'de de olabilir. Gerçi önereceğimiz seçim sistemi, her ne kadar zamanla ileriki yıllarda partilerin sayısında azalmalara sebep olabilir ise de, bunun garantisi yoktur. Bu vesileyle siyasî partiler için ittifak yapmayı mümkün kılacak kanunî düzenlemelere ihtiyaç vardır. Nitekim 24 Haziran 2018 günü yapılacak TBMM ve Cumhurbaşkanlığı sisteminde de uygulanabilecek şekilde, siyasi partilerin hem Cumhurbaşkanının seçilmesinde hem de Meclise üye göndermede ittifak yapmalarını mümkün kılacak kanuni düzenleme, 13.03.2018 tarih ve 7012 sayılı Kanunla yapılmıştır.

Diğer yandan, gerek seçim çevresinin daraltılması gerekse belli bir millî seçim barajının zorlamasıyla ortaya çıkan siyasi ittifaklar, bazı partiler arasında ılımlılaştırmaları sağlayabilecektir. Orta ve uzun vadede bu ittifaklar bütünleşmelere dönüşebilecektir. Bu da istikrar açısından önemli olan yasamada temsil olunan etkili partilerin sayısının azalması neticesini ortaya çıkarabilecektir.

%10 Millî Seçim Barajı Meselesi

Gelelim %10'luk millî seçim barajı meselesine. %10'luk millî seçim barajı hiçbir demokratik ülkede mevcut değildir⁵⁹. Bu oranın %5 ya da 6 düzeyine çekilmesi mümkündür. Daraltılmış bölge sistemi önerimizde millî seçim barajının sıfırlanmasını savunmamaktayız. Burada meselenin iki vechesi bulunmaktadır. Birincisi TBMM'nde yasama istikrarının sağlanması, ikincisi, yasama ile yürütme arasındaki ilişkilerde istikrarın sağlanmasıdır.

Yasama istikrarının gereği olarak, Meclisin irili ufaklı çok sayıda siyasi partinin temsil olduğu atomize bir yapıya dönüşmemesi gerekir. Aksi halde yasama faaliyetlerinin yürütülmesinde sorunlar yaşanabilir. Mesela Brezilya'da 2006 seçimleri sonrasında Mecliste tam 21 farklı siyasi parti temsil olunmaktaydı⁶⁰. Parti disiplininin de oldukça zayıf olduğu bu ülkede yasama faaliyetlerinin yürütülmesinde üst düzeyde sorunlar yaşanmaktadır. Nitekim her ne kadar veto edilen kanunların Millî Kongre'nin ortak oturumunda

58 Ekinci ve Yıldırım, *a.g.m.*, s. 154.

59 Türkiye bu oranla Avrupa'da ilk sıradadır. Avrupa ülkelerinde ulusal düzeyde uygulanan seçim baraj oranları için ayrıca bkz. Aydoğdu, *a.g.e.*, s. 107.

60 Miş ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 62.

üye tamsayısının salt çoğunluğu ile aşılması zahiren kolay gibi görünse de, Brezilya'daki çok parçalı parti sistemi sebebiyle, Başkan'ın tam ya da kısmî vetosunun Millî Kongre tarafından geçersiz hale getirilmesi, fiilî pratikler itibariyle oldukça güçleşmektedir⁶¹. Çünkü dağınık ve farklı eğilimlerde olan çok sayıda siyasi partinin veto edilen kanunlar üzerinde ittifaklarının sağlanabilmesi çoğu zaman büyük güçlükler oluşturabilmektedir.

Benzer bir durumun bizde de yaşanması mümkün ve muhtemeldir. Hatta uzlaşî kültürünün zayıf, parti disiplinin katı, siyasi ideolojik ayrışmaların sert olduğu ülkemizde, atomize partilerin yasama faaliyetlerinde ittifak edebilmeleri çok daha güçleşecektir. Ortaya, Cumhurbaşkanının istediği kanunları yapmayan, kendi aralarında anlaşamadıkları için farklı muhtevada kanunları da çıkaramayan bir meclis profili çıkabilecektir. Bu vesileyle, Türkiye'de de yasama istikrarını sağlayacak düzeyde millî seçim barajının olması gerektiği söylenebilir.

Diğer yandan yasama meclisinde çok sayıda partinin temsil olunması, Cumhurbaşkanının mecliste yeterli çoğunluğu sağlaması ihtimalini değişen şartlara bağlı olarak azaltacaktır. Bu da çoğu kez bölünmüş hükümetlerin⁶² ortaya çıkmasına sebep olabilecektir. Özellikle parti disiplininin sıkı, siyasî ideolojik ayrışmaların da katı olduğu ülkelerde Cumhurbaşkanı ile yasama arasındaki çatışmalar sistemsel tıkanıklıklara sebep olabilecektir.

Bu durumda, bazen yasama-yürütme çatışmaları yaşanabilecek, bazen de yasamadaki aşırı siyasî bölünmüşlükler sebebiyle kanunların çıkarılması için lüzumlu çoğunluklar sağlanamayabilecektir. Bu da hem yasama istikrarını, hem de yasama ile yürütme arasındaki istikrarlı ilişkileri olumsuz yönde etkileyebilecektir.

Tercihli Oy İlkesinin Benimsenmesi

Tercihli oy sistemi, seçmenler parti listesinde yer alan adaylardan birisini tercih ederek, listenin sıralamasını değiştirebilmektedir. Tercihli oy sisteminin iki türünden söz edilebilir. Birincisi, tercihli oy sisteminde seçimde oy kullanan seçmen doğrudan doğruya partiye oy vermekte ve seçim çevresinde sunulan iki kat veya üç kat adayı kendi tercihlerine göre sıralamaktadır. Atar'a göre, bir anlamda bu yöntem en sağlıklı önseçim olarak kabul edilebi-

61 Mehmet Solak, "Koalisyoncu Başkanlık Sistemi: Brezilya", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 199; Birol Ekici, "Brezilya Yönetim Sistemi", Uluslararası Politika Akademisi, (22.01.2015), (Erişim: 22 Mayıs 2017), <http://politikaakademisi.org/2015/01/22/siyasal-sistemler-brezilya>

62 Yasama Meclisindeki çoğunluk ile Cumhurbaşkanının farklı partilerden oldukları dönemlere "bölünmüş hükümet" denilmektedir. Serdar Güleler, *Başkanlık Sistemlerinde Denge ve Denetleme (Rapor)*, SETA Yayınları, Ankara, 2016, s. 21.

lir. Böylece, iki ya da üç kat adayı belirleyerek seçmene sunan parti yönetimi ile bunları tercihlerine göre sıralayan seçmenler arasında makul bir denge oluşturulabilecektir⁶³. Bu tür bir tercihli oy sisteminin uygulanabilmesi için, Milletvekili Seçimi Kanununun, siyasi partilerin, her seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı kadar aday göstereceklerine ilişkin hükmünün (m.12/2) yeniden düzenlenmesi gerekmektedir⁶⁴.

İkincisi, her bir partinin bir seçim çevresinde, o seçim çevresinde çıkarılacak toplam milletvekili sayısı kadar aday listesi belirlemesi, seçmenlerin bu adaylardan birisini tercih etmeleri, bu tercihlerin %15 ya da %20 gibi bir orana ulaşması halinde, listenin bu tercih sayısına göre belirlenmesidir. Tercih yapmayan seçmenler listeyi olduğu gibi kabullenmiş sayılmalıdır.

Tercihli oy sistemi, seçmen iradesine saygı ve seçmenin siyaset sürecine katılmasını teşvik açısından faydalı olacaktır. Nitekim TÜSİAD tarafından yaptırılan bir araştırmada görüşülen kişilerin yüzde 81'i tercihli oyun benimsemesini olumlu karşılayacaklarını belirtmişlerdir⁶⁵.

Tercihli oy sistemi, siyasî partilerin seçim kampanyalarında daha etkin olmalarını da mümkün kılacaktır. Çünkü genellikle listeli seçim sistemlerinde adaylardan seçilmesi garanti olanlar da seçilmesi zayıf ihtimalli olanlar da fazla çaba sarf etmezler; birisi kazanacağına garanti nazarıyla bakar diğeri de ümitsiz olduğu için pasif kalabilir. Ama tercih yoluyla listeyi değiştirebileceğini ya da şekillendirebileceğini düşünen her bir aday kendilerini yoğun bir şekilde çalışmak zorunda hissedeceklerdir. Bu durumda, listenin başında yer alan adaydan sonunda yer alan adaya kadar bütün adaylar en yoğun bir şekilde çalışmak yolunu tercih edecektir. Bu da hem adayların hem de seçim kampanyası yürüten siyasi partilerin işine yarayacaktır.

Sonuç

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra yarışmacı seçimlerin yapılmaya başlandığı 1946 yılından bu yana çok sayıda milletvekili genel seçimleri yapıldı. Bunların bir kısmında (1946-1960 arası dönemde) listeli tek turlu basit çoğunluk sistemi, bir kısmında da (1961 ve sonrası) nispi temsilin çeşitli türleri uygulandı. Bu dönemlerde seçim sistemini de etkileyen çok sayıda değişiklikler yapıldı.

63 Yavuz Atar, "Seçim Hukukunun Güncel Sorunları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, S. 23, Ankara, 2006, s. 226.

64 A.g.e., s. 226.

65 A.g.e., s. 226.

1961 Anayasası döneminde yapılan seçim sistemine ilişkin kanunî düzenlemede 1950-1960 arası dönemde tatbik edilen listeli tek turlu basit çoğunluk sisteminin uygulanması esnasında ortaya çıkan temsilde âdil olmayan sonuçlara duyulan yoğun tepkiler etkili olmuştur. Bu vesileyle, gerek ülke gerekse seçim çevresi barajlarına yer verilmeksizin, ya da bu yöndeki düzenlemeler derhal AYM tarafından iptal edilerek, temsilde adaletin mümkün olduğu kadarıyla sağlanması amaçlanmıştır. Temsilde adaletin sağlanmasını amaçlayan bu seçim sistemi uygulamaları zamanında, 1965-1971 yılları hariç, çok sayıda zayıf, istikrarsız koalisyon dönemleri yaşanmıştır. Bu istikrarsızlıklar, hem ekonomik ve sosyal hem de siyasî ağır bedellerin ödenmesine sebep olmuştur.

1960-1980 yılları arasında, 1965-1971 yılları hariç, yaşananlar, kanun koyucuyu “Türkiye’nin iyiliği için temsilde adalet önemlidir, ama yönetimde istikrar çok daha önemlidir” noktasına getirmiştir. Nitekim 1982 Anayasasını müteakiben yapılan seçim sistemine ilişkin kanunî düzenlemelerin bu yöndeki ihtiyaçlara cevap vermek üzere yapıldığı görülmektedir. Gerek kontenjan adaylığı, gerek %10 ülke ve seçim çevresi barajları, gerekse seçim çevrelerinin daraltılmasında hep istikrarın sağlanması ihtiyacının karşılanması düşüncesi etkili olmuştur.

2017 Anayasa değişikliği ile benimsenen Cumhurbaşkanlığı sistemi ile tekrardan seçim sistemi değişikliği gündeme gelmiştir. Her ne kadar 24 Haziran 2018’de yapılacak TBMM seçimlerinde mevcut seçim sistemi uygulanacak olsa da bundan sonra yapılacak seçimler için seçim sistemi değişikliği ihtiyacı giderilmiş olmayacaktır. Bu yöndeki ihtiyacın giderilebilmesi amacıyla, hem yasamada, hem de yasama ile yürütme arasındaki istikrarın sağlanması amacıyla yönelik olarak birisi ideali yansıtan, diğeri de Türkiye’nin şu andaki reel gerçekliklerine cevap vermeyi amaçlayan iki tür seçim sistemi önerisinde bulunduk. Bunlardan ikincisinin, özellikle siyasî ittifakları mümkün kılması noktasından daha elverişli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu önerinin tercihli oy, %5 ya da 6 düzeyinde millî seçim barajı ve seçim çevrelerinin daraltılması, istikrarın sağlanması noktasından olumlu katkılar sağlayabilecektir. Fakat zamanla siyasî hayatta etkili siyasî partilerin sayısı azaldıkça, ittifak ihtiyacı azaldıkça, birinci seçim önerisinin de pek ala benimsenmesi söz konusu olabilir.

Belki bu sistemlerin temsilde adaleti aşındırıcı yönde bazı sonuçların ortaya çıkmasına sebep olabileceği söylenebilir. Fakat yönetim ve yasamada istikrar da temsilde adalet kadar önemlidir. Diğer yandan bu yolla büyük partiler için sağlanacak avantajlardan sadece bir tek siyasî partinin faydalanacağı söylenemez. Politikalarını ılımlılaştırarak ve ittifaklara giderek büyümek

isteyen her bir parti bu imkândan faydalanabilecektir. Önemli olan seçime ilişkin oyunun kurallarının, her bir partinin istifade edebileceği şekilde tanzim edilmiş olmasıdır. AK Parti kadar CHP ya da diğer siyasî partilerin de bu avantajlardan faydalanmaları bağlamında aralarında bir fark yoktur. Yeter ki, bu partiler, büyüyebilmeleri için lüzumlu adımları atsınlar. Kendi ideolojik dar kalıpları içerisinde kalarak büyümek istemeyen siyasî partilerin bu seçim sistemlerinin sağladığı avantajlardan faydalanabilmeleri mümkün değildir

Kaynakça

- ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ, *SBF İdari İlimler Enstitüsü'nün Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkındaki Görüşü*, Ankara, 1960.
- ALKAN, Mehmet Ö., "Türkiye'de Seçim Sistemi Tercihinin Misyon Boyutu ve Demokratik Gelişime Etkileri", *Anayasa Yargısı Dergisi*, S. 23, Ankara, 2006, s. 133-165.
- ARASLI, Oya, "Türkiye'de Seçim Sisteminin Getirdikleri", *Prof. Dr. Bülent Nuri Eser'e Armağan*, AÜHF Yayınları, Ankara, 1977.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Seçim Sistemleri*, Güney Matbaası, Ankara, 1953.
- ATAR, Yavuz, *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Gelişimi ve Siyasi Hayat Üzerindeki Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Kamu Hukuku, 1990.
- ATAR, Yavuz, "Seçim Hukukunun Güncel Sorunları", *Anayasa Yargısı Dergisi*, S. 23, Ankara, 2006, s. 211-235.
- ATAR, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, 8. Baskı, Mimoza Yayınları, Konya, 2013.
- AYDOĞDU, Yasin, *Seçim Sistemleri ve Türkiye*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2015.
- BURAN, Hasan, *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2005.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'de Demokrasi'nin Tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, Ankara, 1995.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995*, İmge Yayınevi, Ankara, 1996.
- EKİNCİ Ahmet ve YILDIRIM Serkan Nebi, "Brezilya'nın Başkanlık Sistemi Uygulaması", *Dört Kıta'da Başkanlık Sistemi*, (Edt.: İlyas Doğan ve Serdar Ünver), Astana Yayınları, Ankara, 2017.
- FARRELL, David M., *Electoral Systems A Comparative Introduction*, 2. Baskı, Palgrave Macmillan Press, New York, 2011.
- GALLAGHER, Michael, "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems", *Electoral Studies*, Amsterdam, 1991, c. 10, S. 1, s. 33-51.
- GÜLENER Serdar, *Başkanlık Sistemlerinde Denge ve Denetleme (Rapor)*, SETA Yayınları, Ankara, 2016.
- KARAMUSTAFAOĞLU, Tunçer, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970.
- MİŞ Nebi ve diğerleri, *Dünyada Başkanlık Sistemi Uygulamaları (Rapor)*, 2. Baskı, SETA Yayınları, Ankara, 2016.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara, 1995.

- ÖZTÜRK Kazım, İzahlı, Gerekçeli, Ana Belgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanaktan ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Ankara, 1966.
- SEZEN, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, 2. Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.
- SOLAK Mehmet, “Koalisyoncu Başkanlık Sistemi: Brezilya”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi*, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.
- TEZİÇ, Erdoğan, *Seçim Sistemleri*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1967.
- TEZİÇ, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 16. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.
- TUNCER, Erol, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, TESAV Yayınları, Ankara, 2003.
- TÜRK, Hikmet Sami, “Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercihi”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Ankara, 2006, c. 23, s. 75-113.
- YAVAŞGEL, Emine, *Temsilde Adalet ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri*, 2. Basım, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2014.
- YILMAZ, Cevdet, “Başkanlık Sistemi ve Kalkınma”, *Yeni Türkiye D.*, Y. 9, S. 51, Mart- Nisan, 2013.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1993.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, “Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. 55, S. 1-2, 1996, s. 103-150 (Dipnotta: Yüzbaşıoğlu, Türkiye’de Uygulanan...).

İnternet Kaynakçası

- BERGARA, Mario, PEREYRA, Andrés, TANSİNİ, Ruben, GARCÉ, Adolfo, CHASQUETTİ, Daniel, BUQUET, Daniel ve MORAES, Juan Andrés, “Political Institutions, Policymaking Processes, and Policy Outcomes: The Case of Uruguay”, Washington, March 2006, s. 4, <https://pdfs.semanticscholar.org/577d/9fee51958ebd60a7e913117a01ac1724f7ef.pdf>, (ET: 28.04.2018).
- EKİCİ, Birol, “Brezilya Yönetim Sistemi”, *Uluslararası Politika Akademisi*, (22.01.2015), (Erişim: 22 Mayıs 2017), <http://politikaakademisi.org/2015/01/22/siyasal-sistemler-brezilya>
- NETO, Octavio Amorim, “Presidential Cabinets, Electoral Cycles, and Coalition Discipline in Brazil”, Mart 2000, (Erişim: 4 Nisan 2018) <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.618.437&rep=rep1&type=pdf>
- ÖZBUDUN, Ergun, “Daraltılmış Bölge Seçim Sistemi Yüzde 10 Barajından da Adaletsiz Olur”, (Erişim: 27 Nisan 2018) <http://t24.com.tr/haber/daraltilmis-bolge-secim-sistemi-yuzde-10-barajindan-da-adaletsiz-olur,241289>



Kurumsalcı Yaklaşım Işığında Yeni Siyasetin Analizi: **Cumhurbaşkanlığı Sistemi**

Haluk Alkan



ISBN: 978-605-9823-26-5

1. Baskı, Mayıs 2018

Kurumsal değişim ve yeni kurallar siyasî hayatın şekillenmesinde dönüştürücü etkilere sahiptir. 2017 Anayasa değişiklikleri yalnızca kurumsal bir değişim getirmemekte, kapsamlı bir reform sürecini ve yeni bir siyaset tarzını da zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamlı değişimi demokratik temelde gerçekleştirebilmek Türkiye'nin en büyük kazanımı olacaktır.

Bu özlü çalışmada, Haluk Alkan, Yasama, Yürütme ve Yargı fonksiyonu açısından Cumhurbaşkanlığı sistemini, 1982 Anayasasının eski çerçevesi, Türk siyasî sisteminin gelişimi ve dünya örnekleri ışığında analiz ediyor. Yeni hükümet sistemine yönelik denge-denetleme, kilitlemeyi önleyici mekanizmalar ve otoriterleşme açısından eleştirileri de değerlendiren Alkan, geçiş sürecini, yeni siyaset tarzını, muhtemel ihtiyaçlar ile sıkıntıları ele alarak öneriler sunuyor.

Erken Dönem Cumhuriyet'te Ahmet Ağaoğlu'nun Kemalizm'i Liberal Perspektiften Yorumlama Çalışmaları

Salih Zeki Haklı

Dr. | Polis Akademisi Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 35-57.

Gönderim Tarihi: 4 Mayıs 2018 | Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2018

Öz

Türkiye'de Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923 ilâ 1946 yılları arasında sadece milliyetçi, devletçi ve sosyalist görüşlerin hâkim olduğuna ilişkin genel bir kanaat bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan çalışmalar bu dönemde mezkûr ideolojilerle birlikte liberal görüşlerin de etkin konuma sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında siyasî, idarî ve akademik sahada önemli görevler üstlenmiş Ahmet Ağaoğlu'nun fikirleri incelendiğinde, liberal düşüncenin Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumu ve etkinliği hususunda belirli bir görüşe ulaşmak mümkündür. Ahmet Ağaoğlu, bir fikir adamı olduğu kadar aynı zamanda aktif siyasetin de içine yer almış birisidir. Bu nedenle onun liberalizmle olan ilişkisi sadece entelektüel bir ilgiyle sınırlı kalmamakta ve 'devleti kurtarmak' eksenindeki Türk modernleşmesinin temel kaygısıyla kesişmektedir. Bu çalışmamızda eserlerinden hareketle Ağaoğlu'nun bireycilik, hürriyet, demokrasi ve devletçilik kavramlarını nasıl yorumladığı ve de Kemalizm'i liberal açıdan yorumlama gayreti incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Ağaoğlu, Kemalizm, Tek Parti Dönemi, Türk Liberalizmi, Bireycilik, Devletçilik.

The Efforts of Liberal Interpretation of Kemalism by Ahmet Agaoglu in the Early Republican Period of Turkey

Abstract

There is a widely common acceptance that merely nationalist, statist and socialist notions had dominated politics in the Early Republican Period between 1923 and 1946 which is called as Single-Party Era in Turkey. A certain number of studies has displayed that not only these ideologies had an influential position but also liberalism had a strong voice during the period. A thorough analysis of the writings of Ahmet Agaoglu who performed important duties in politics, administration and academia would possibly lead to a particular view with regard to the effectiveness of liberalism in the early period of Turkish Republic. Ahmet Agaoglu was an intellectual as well as he was actively involved in politics. So, his dealing with liberalism had not only been limited to intellectual interests but also had intersected with the primary concerns of 'Rescuing the State' in the axis of Turkish modernization. In this article, with reference to Ağaoğlu's pieces, his efforts to interpret Kemalism in accordance with liberalism and how he interpreted the notions of individualism, freedom, democracy and statism will be examined. Keywords: Electoral systems, Majority systems, Proportional representation systems, electoral alliance, Presidential government system.

Keywords: Ahmet Agaoglu, Kemalism, Single Party Era in Turkey, Turkish Liberalism, Individualism, Statism.

Giriş

Bu makale, Tek Parti Dönemi olarak adlandırılan 1923 ilâ 1946 yılları arasında Türkiye’de liberalizmin izini Ahmet Ağaoğlu’nun çalışmaları üzerinden sürmeye çalışmaktadır. Sanılanın aksine Cumhuriyet’in ilk yılları sadece milliyetçi, devletçi ya da sosyalist görüşlerin var olduğu bir dönem değildir. Bu dönemde mezkûr siyasî fikirler kadar liberalizmin de, dünyadaki ve ülkedeki gelişmelere rağmen, etkili bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim 1930’lu yıllarda Ankara Siyasal Bilgiler Okulu’nda Devletler Hukuku dersleri veren Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu (1878-1965) hakkındaki çalışmamız, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de liberal entelektüel bir damar olduğunu göstermektedir.¹ Ahmet Ağaoğlu’nun (1869-1939) siyasî görüşlerinin inceleneceği bu yazımızda ise, bu damarın genişliğine vurgu yapılacaktır. Böylelikle Türkiye’de kökleri Osmanlı modernleşmesi dönemine uzanan Türk liberalizminin Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki gelişimine Ahmet Ağaoğlu’nun fikirleri üzerinden temas edilecektir.²

Ahmet Ağaoğlu, bir fikir adamı olduğu kadar aynı zamanda aktif siyasetin içinde yer almış birisidir. Liberal görüşleri benimsemesi ve bu görüşleri yeni kurulan Cumhuriyet’in dikkati alması gereken bir alternatif model olarak sunmasının arkasında siyasî nedenler önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle onun liberalizmle olan ilişkisi sadece entelektüel bir ilgiyle sınırlı kalmakta ve ‘devleti kurtarmak’ eksenindeki Türk modernleşmesinin temel kaygısıyla kesişmektedir. Mamafih Ağaoğlu’nun liberalizmin teorik boyutuyla ilgilenmediğini ileri sürmek mümkün değildir. Kaleme aldığı makalelerine ve kitaplarına bakıldığında güncel pratik ihtiyaçların giderilmesine ilişkin tekliflerinin zeminini liberalizmin teorik boyutunu oluşturduğu aşikârdır. Nitekim gençlik yıllarında eğitim gördüğü Fransa’da dahil olduğu ilmî ve sosyal ortamların liberalizmin bu teorik boyutunu benimsemesinde büyük etkisinin olduğu görülmektedir. Gerek öğrencisi olduğu Ernest Renan’ın bireysel özgürlüğü, eleştirel düşünceyi ve laikliği esas alan görüşleri ile yine Renan’ın tavsiye mektubuyla Juliette Adam’ın salonunda bireysel haklara ve serbest ekonomiye dayanan fikirlerle karşılaşmasının Ağaoğlu’nun liberal teoriyi benimsemesinde ciddi etkileri olduğu anlaşılmaktadır.³

1 Salih Zeki Haklı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu”, *Liberal Düşünce*, Ankara 2016, Sayı: 82, ss. 55-77.

2 Ali Fuat Başgil’i de ekleyebileceğimiz bu üretken ve etkin liberal damarın neden görmezlikten gelindiğini anlamak için bkz. Ayşe Trak, “Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi”, *Toplum ve Bilim*, İstanbul 1981, Sayı: 14, ss. 64-83.

3 A. Holly Shissler, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev. Taciser Ulaş Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 119.

Liberal bireyci anlayış çerçevesinde görüşlerini ifade eden Ahmet Ağaoğlu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içinde siyaset yapmakla birlikte, fırka içindeki liberal tavrını sürdürmüş, yeniden kurulan siyasî ve iktisadî sistemin liberal ilkeleri esas almasını savunmuş ve kendi tasavvurundan farklı mecraya yönelen fırkanın ve idarecilerin birtakım karar ve icraatlarını yine liberal eksen üzerinden tenkit etmiştir.⁴ Ahmet Ağaoğlu'nun bu liberal duruşu kaleme aldığı kitaplar ve makalelerde açık şekilde görülmektedir. Kemalizmin sosyalist yorumunu yapmaya çalışan Şevket Süreyya Aydemir ve Kadro dergisiyle girdiği polemikleri derlediği "Devlet ve Fert" isimli kitabında devletçilik, bireycilik, hürriyet ve çağdaşlaşma gibi meseleler üzerine düşüncelerini ifade etmiştir. Bir nevi özgürlük ütopyası olan "Serbest İnsanlar Ülkesinde" isimli eseri, Ağaoğlu'nun kendi ifadesiyle, Cumhuriyet rejiminin manevî ideolojisini kurma amacıyla kaleme alınan bir hikâye olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılılaşmak ve Türkiye'nin toplumsal yapısı hakkındaki görüşleri ise "Üç Medeniyet" ile "Gönülsüz Olmaz" isimli eserlerinde yer alırken; demokrasi anlayışı ve aydınların demokrasilerdeki rolü hakkındaki fikirleri ise "İhtilal mi İnkılâp mı?" isimli kitabında ve gazete ile dergi yazılarında görülmektedir. Bu çalışmamızda Ağaoğlu'nun bu eserlerinden hareketle onun liberal kimliğine, bireyciliği, hürriyeti, demokrasiyi ve devletçilik kavramlarını nasıl yorumladığına ve de Kemalizm'i liberal açıdan yorumlama gayretlerine temas edilecektir.

Bireye ve Bireysel Hürriyetlere Verdiği Önem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında çokça görülen siyasetçi-aydın modelinin önemli temsilcilerinden birisi olan Ahmet Ağaoğlu'nun düşünce ve siyasî hayatında liberal bireycilik anlayışının önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki modernleşme, toplum, demokrasi, özgürlük ve iktisatla ilgili görüşlerini bireycilik düşüncesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Gerek ülkedeki gerekse dünyadaki genel siyasî havaya bakıldığında Ağaoğlu'nun bu yaklaşımın oldukça istisnai bir nitelik taşıdığı açıktır. Liberalizmin entelektüel ve siyasî camialarda itibarını hızla kaybettiği bu yıllarda Ağaoğlu, yeni devletin güçlü ve sağlıklı şekilde varlığını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için siyasî, iktisadî ve içtimaî manada liberal ilkelerin esas alınması gerektiğini ısrarla ve samimiyetle savunmaktadır.

4 Liberal bir siyasetçinin CHF içinde siyaset yapması ilk bakışta şaşırtıcı gelse dahi dönemin CHF'sinin Batılılaşma taraftarlarından İslamcısına, Sosyalistinden Milliyetçisine kadar geniş bir siyasî yelpazeyi içinde barındırdığı görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri arasında en önemlileri CHF'nin siyaset yapabilen tek parti olması kadar, İsmail Kara'nın belirttiği üzere, farklı düşüncedeki birçok şahsiyetin bu dönemde iletişim halinde olması ve karşılıklı fikir tartışmalar içinde bulunabilmesidir. CHF dışında birçok fikir meclisinin de benzer çeşitliliği içermesi bu durumu daha da anlaşılır kılmaktadır. 27 Mayıs darbesinin Türkiye'ye verdiği büyük zararlardan bir diğeri çeşitlilik içeren bu yapıları ortadan kaldırması ve farklı fikir grupları arasındaki iletişimi neredeyse yok etmesidir.

Ağaoğlu'nun yazmış olduğu eserlere bakıldığında benimsediği bu bireycilik anlayışının liberal bir muhtevaya sahip olduğu görülmektedir. Bireyi diğer kollektif bütünlerden zihnî ve ahlâkî manada üstün kabul eden liberalizme göre akıl sahibi ve bunu kullanma beceresine sahip olan birey, kendi varlığı ve geleceğiyle ilgili nihaî kararı verecek olan özgür bir varlığa karşılık gelmektedir. Bireyin sahip olduğu bu özelliğin insanların kendi hayatlarına olduğu gibi içtimaî hayata da olumlu etkileri olmaktadır. Böylelikle birey fiillerinin ahlâkî sorumluluğunu üstlenmesi neticesinde sorumluluk sahibi bir varlık olmakla birlikte kendi iradesi doğrultusunda fiillerini tatbik etmesi neticesinde içtimaî hayatta beşerî ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde oluşmasını ve bu duruma istinaden içtimaî yapının sağlamlığını ve gelişmesini tahkim etmektedir.⁵

Bireyin şahsî ve içtimaî alanlardaki gelişimine yapılan bu liberal vurgudan hareketle Ahmet Ağaoğlu da Türk siyasetinin ve içtimaî yapısının yeniden kurulmaya çalışıldığı bir dönemde yeni yönetici kadronun tatbik edeceği politika ve yöntemleri liberal bireycilikten istifade etmek suretiyle belirlemesi gerektiğine inanmaktadır.⁶ Ahmet Ağaoğlu, siyasetçi olmasının da etkisiyle, liberal bireyciliğe ilişkin bu kabullerini detaylı teorik tartışmalardan ziyade içtimaî hayatta ve siyasette sorun olarak addettiği pratik meseleler üzerinden ele almaktadır. Nitekim kendi yaşadığı dönemden yüz yıl önce tartışılmaya başlanan “Türkiye neden Batı'nın gerisinde kaldı?” ve “Türkiye'nin ilerlemesi için neler yapması gerekiyor?” şeklindeki determinist mahiyetteki sorulara bu minvalde cevaplar aradığı ve çözüm önerileri sunduğu görülmektedir. Böylelikle yeni bir siyasî ve içtimaî düzen kurmayı hedefleyen Türk modernleşmesinin ancak liberal bir anlayışı esas alması durumunda başarıya ulaşacağına inanmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu, liberal bireycilik hakkındaki görüşlerini izah etmeden önce Türk ve Batı toplumlarının zihniyet dünyalarını ve yaşayış biçimlerini mukayeseli olarak ele almaktadır. Türkiye'nin siyasî ve içtimaî yapısının dönüştürülmesi gerektiğine inanmasının da etkisiyle, döneminin birçok modernist düşünürü gibi, Osmanlı'nın toplumsal yapısıyla hesaplaşarak kendi fikirlerinin altyapısını oluşturmaktadır. Ona göre, kuvvetli toplumlar yalnızca kuvvetli bireylerin olduğu sosyal yapılara karşılık gelmektedir.⁷ Bu sebeple Batı'nın modern dönemde gösterdiği siyasî ve iktisadî gelişimin temelinde bireyin başlı başına bir değer olarak korunmasının yer aldığı düşünülmektedir.

5 Salih Zeki Haklı, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Liberte Yayınevi, Ankara 2017, s. 40-61

6 François Georgeon, “Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894”, *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1994, Sayı: 1, s. 6.

7 Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1933, s. 74.

Batı dünyası siyasî, içtimaî, estetik ve fikrî gücünü bireyi kuvvetlendirme- si sayesinde sürdürmektedir. Bu gelişmenin oluşmasında ise birey ile bireyin içinde yaşadığı toplum arasında kurulan olumlu irtibat bulunmaktadır. Toplumun genel yapısı bireye belirli bir ilham vermenin karşılığında bireyin üretkenliği neticesinde çok daha fazlasını ondan geri almaktadır.⁸ Bireyin böyle bir siyasî ve hukukî koruma altına alınması sayesinde Batılı ülkeler kendi insanların becerilerinden azami ölçüde istifade etmektedir. Bireye yüklenen anlamı ve değeri Batı ve Doğu toplumlarının ayırt edici özelliği olarak değerlendiren Ağaoğlu, Batı toplumlarının baş döndürücü bir gelişim yaşarken Doğu toplumlarının güçlerini yitirmesinin esas sebebinin de bireye verilen bu değer farklılığına dayandırılmaktadır. Nitekim Batı'da bireycilik ve özgürlük düşüncelerine dayalı bir sistem inşa edilirken, Doğu'da ise tam tersine bireyin hem maddî hem de manevî bakımdan gelişmesine müsaade edilmediğini belirtmektedir.⁹

Ağaoğlu, bütün Doğu toplumlarında olduğu gibi, Osmanlı toplumunun geleneksel düşünce ve yaşayış şeklini bireyin gelişimi önündeki en büyük engel olarak tanımlamaktadır. Osmanlı'nın bu geleneksel yapısını Batı karşısında geri kalmasının en önemli nedenleri arasında görmektedir. Bu anlayış ve davranış şekli değişmeden Türkiye'nin siyasî, iktisadî ve içtimai yapısının tam manasıyla değişmeyeceğini ifade etmektedir. Ahmet Ağaoğlu, bireyciliğin önemini sıklıkla vurgulamasının yanı sıra, Osmanlı toplumunda bireyciliğin ortaya çıkmamasının nedenlerini detaylı şekilde değerlendirmektedir. Nitekim Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması konusunda kilit role verdiği bireyciliğin Türk toplumunda neden ortaya çıkmadığına ilişkin ilk durum tespiti ve değişiklik teklifi aşağıdaki şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Cahil, kendisinin köle olduğunu bilen ve bu köleliğe tevekkül ve rıza ile kendisini teslim eden bir kadının etrafında büyüyen, ailesi içinde maddî kuvvetin timsali olan babasının -haklı olsun olmasın- her hususta üstün, galip ve hakim olduğunu devamlı olarak seyreden, dışarıdan insanların evinin duvarları, pencerelerinin kafesi, perdeleri, annesinin çarşafı ve peçesi, babasının selamlığı ile ayrılmış olan bir çocuğun ruhunda ferdiyet denilen olayın en menfi tarafları ta çocukluğundan ziyadesiyle gelişmeye başlamaz mı? Bizdeki ruhî kusurların kaynağını işte şu geçirdiğimiz çocukluk günlerinde ve o devrin aile etkilerinde aramalıdır. Hayatin en önemli kısmı olan bu devrede alınmış olan etkiler, hayatımızın sonuna kadar bizi takip eder.¹⁰

Ağaoğlu, Türkiye'nin toplumsal yapısının neredeyse bütün temel unsurlarını bu sözleriyle tenkit eder durumdadır. Aile içinde kadın ve erkek arasındaki ilişki biçimi, bu ilişki biçiminin çocukların zihnî ve ahlâkî gelişimine tesiri, Türk evinin dış ve iç mimarî özellikleri ve de kadınların giyim ve kuşamları

8 Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013, s. 39.

9 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 27.

10 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 63.

bu sert eleştirilerden nasibini almaktadır. Elbette bu eleştiriler sadece aile hayatıyla sınırlı kalmamaktadır. Ona göre mevcut eğitim anlayışı, eski hükümet sistemi, dinî anlayış ve edebî ürünler de Türk toplumundaki ferdî faziletlerin yok olmasının temel sorumluları olarak sayılmaktadır.¹¹ Ahmet Ağaoğlu, Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınmasının bireyi koruyan ve ona serbest hareket alanı sağlayan siyasî ve içtimaî bir yapının kurulmasıyla mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu yapının kurulması ise bireye ait özgürlüklerin kabul edilmesiyle mümkün olacaktır. Ağaoğlu, birçok yazısında, bir siyasi sistemin hayat hakkı, fikir ve eylem özgürlüğü ile bireylerin şahsiyetlerini geliştirme hakkı başta olmak üzere bireysel hürriyetleri garanti alan bir yapıda teşekkül etmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹²

Ağaoğlu, hürriyet mefhumuna olan bağlılığının temelinde hakikat mefhumuna duyduğu saygının yer aldığını sıklıkla dile getirmektedir. Ona göre, bireyin özgür olabilmesi için hakikati sevmesi ve ona tahammül etmesi gerekmektedir. Bu bağlamda hürriyeti serbest düşünmek ve düşündüğünü serbest ve samimi şekilde söylemek olarak da tanımlayan Ağaoğlu, bu hürriyetin tesisi için ister doğru isterse yanlış kabul edilsin ifade edilen düşünceye tahammül edilmesinin önemli olduğuna inanmaktadır. Zira açıklanan ifadenin başka kişilerce reddedilmesi ve düzeltilmesi de hürriyeti tamamlayan bir unsur olarak meydana gelmektedir.¹³

Ağaoğlu, düşüncenin bu şekilde serbestçe ifade edilmesinin ve onun serbestçe değerlendirmeye tabi tutulmasının içtimaî gelişme açısından büyük kıymet taşıdığını düşünmektedir. Nitekim bir ülkenin ilmî ve iktisadî açıdan gelişmesi için öncelikli olarak bireylerin korunması, bireylerin korunabilmesi içinse hürriyetlerin garanti altına alınması gerekmektedir. Tenkit ve serbest düşünce sayesinde toplumlar her türlü bilgiyle karşılaştıkları için doğruyu yanlıştan ayırabilmekte ve hataları düzeltme imkanına sahip olmaktadır.¹⁴ Ahmet Ağaoğlu, Batılı toplumların tecrübesinden örnek vererek, hürriyete dayalı bir sistemin kurulması ile güçlü bir medeniyetin varlığı ve gelişimi arasında olumlu ilişkinin bulunduğunu iddia etmektedir. Öyle ki düşüncenin serbestçe ifade edilememesi halinde bir milletin ilim ve fende ilerleyemeyeceğini, güzel sanatlarda gelişemeyeceğini ve bu tür toplumların medeniyet kuramayacaklarını ileri sürmektedir.¹⁵

11 Ağaoğlu, a.g.e., s. 64.

12 Ağaoğlu, a.g.e., s. 35.

13 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930, s. 58.

14 Ağaoğlu, a.g.e., s. 87.

15 Ahmet Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942, s. 71-72.

Ahmet Ağaoğlu'nun kendi dönemindeki Marksist görüş ve hareketleri yoğun şekilde eleştirmesinde ve bu görüşü savunanlarla polemikler yaşamasında bireysel hürriyetlerin korunması hususundaki hassasiyeti önemli rol oynamaktadır. Bireyi ve onun tercih ettiği hayat şeklini yeterli derecede dikkate almamakla eleştirdiği Marksizm'i, insan hayatının gelişimini sadece maddî ve iktisadî meseleler üzerinden değerlendirmekle yetindiğini belirtmektedir. Oysa ki, Ağaoğlu'na göre, insanları derinden etkileyen ve onlara yön veren birtakım ruhî ve manevî etkenlerin olduğu unutulmamalıdır. Bireyler sadece maddî unsurlara değil; şeref, namus ve haysiyet gibi soyut ve manevî değerlere kıymet veren varlıklardır. Hatta bu değerler bazen maddî unsurlardan daha mühim görülmekte ve bunlar için insanlar canlarını dahi feda edebilmektedir. Marksizm'i insanın bu yönünü ihmal eden bir düşünce olduğu için eksik ve hatalı bir düşünce sistemi olmakla itham etmektedir.¹⁶

Ahmet Ağaoğlu, liberal bireyciliğe ve bireysel hürriyetlere dayalı görüşleri üzerinden, Kemalizm'in Marksist yorumunu oluşturmaya çalışan Kadro dergisi yazarlarıyla fikrî bir mücadeleye girmiştir. Derginin önemli yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir'in¹⁷ 1932 senesinde yayınlandığı "İnkılap ve Kadro" isimli eserinde, Cumhuriyet inkılabının önder bir kadro tarafından yapılacağı, inkılabın prensiplerini kabul etmeyenlerin zorla ikna edilecekleri ve devletçiliğin kumanda ekonomisi modeline benzer şekilde uygulanması yönündeki görüşleri yer almıştır.¹⁸ Ağaoğlu, ilk olarak gazete yazılarında sonrasında ise 1933 senesinde mezkûr yazıları derlediği "Devlet ve Fert" isimli eserinde Aydemir'in bu görüşlerini çok sert şekilde eleştirmiştir. Kadro dergisinin benimsediği bu yaklaşımın tam manasıyla hoşgörüsüzlüğe karşılık geldiğini belirterek, yeni inkılâbın ideolojisi olarak anlatılan şeylerin Kadrocuların kendi kafalarında taşıdıkları şahsî fikirler olduğunu ve bu suretle kendi subjektif fikirlerini inkılâba atfetmeye çalıştıklarını söylemiştir.¹⁹ Ahmet Ağaoğlu, yaşanacak değişimin bireyin gelişimini ve onu koruyacak bir anlayışla yapılması gerektiğini söylemekle birlikte bu değişimin topluma zorla değil onu ikna ederek gerçekleştirilmesi gerektiğini de ısrarla vurgulamaya devam etmiştir.²⁰

16 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 54.

17 Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976) Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmenlik başta olmak üzere idarî görevler üstlenmiş bir düşünürdür. Kemalist inkılaplara bağlı olan Aydemir, bu inkılapların sosyalist bir yorumunu yapmaya çalışmıştır. Nitekim bu yorum denemesini 'İnkılâp ve Kadro'; hayat hikayesini ise 'Suyu Arayan Adam' isimli eserlerinde kaleme almıştır.

18 Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 75.

19 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 11.

20 Ahmet Ağaoğlu, *Gönülsüz Olmaz*, Ankara 1941, s. 27.

Ahmet Ağaoğlu'nun her türlü kolektivist düşünce karşısında gösterdiği bireyciliğe ve bireysel hürriyetlere dayalı yaklaşımının sadece siyasî ve içtimaî konularla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bahsetmiş olduğu sistemin tesis edilebilmesi için liberal bireyciliğin ve bireysel hürriyetlerin iktisadî sahada da korunması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre bir ülkenin iktisadî olarak gelişebilmesi için "iş bölümü" ve "vazife ayrımı (uzmanlaşma)" anlayışını esas alması gerekmektedir. İş bölümü ve uzmanlaşmaya dayalı bu iktisadî sisteminin sağlıklı çalışabilmesi içinse insanların serbestçe çalışmalarına, serbestçe ortaklık kurmalarına ve serbest rekabet esaslarına göre faaliyet yürütmelerine müsaade edilmesi gerekmektedir.²¹ Devletin ve toplumun kalkınması ve gelişmesi için olmazsa olmaz olan bireyciliğin varlık kazanması liberal siyasî ilkelerin kabul edilmesi kadar bu iktisadî ilkelerin de uygulanmasına ihtiyaç duymaktadır.

Ağaoğlu'nun iktisadî kalkınma modelinin genel unsurlarını serbest piyasa ekonomisinin serbest teşebbüs ve rekabet prensiplerinin oluşturduğu bu izahından açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim Ağaoğlu özellikle gelişme ve ilerleme konusunda bu modelin en önemli unsurlarından birisini teşkil eden serbest rekabete büyük önem vermektedir:

Rekabet sahasında galabeyi yalnız en fazla çalışmakla en fazla kabiliyet alabilir. Bundan dolayı, galebe çalabilmek için tek çare, rakiplerden daha iyi, daha güzel iş görmek hassasına malik olmaktır. (...) Mesela, teşebbüs, cesaret, dayanışma ve yardımlaşma gibi faziletler, onun sayesinde son derece gelişti. Rekabette tabi olarak başarının en öne gelen amili, icat fikri, teşebbüs ve cesarettir.²²

Ahmet Ağaoğlu'nun savunduğu bireycilik anlayışı, yukarıdaki alıntından da anlaşılacağı üzere, dayanışma ve yardımlaşma duygularını da dikkate almaktadır. Ahmet Ağaoğlu, bireysel gelişmeye zemin sağlayan bir toplum kadar bu yeni toplumun dayanışmacılığı da benimsemesini istemiş ve bu nedenle bireyin buna uygun davranması gerektiğini ifade etmiştir. İnsanların ve toplumun huzurlu şekilde varlığını sürdürmesine imkân sağlayan bu bireycilik anlayışının toplumun çıkarlarını tamamen yok sayan veya men-subu olduğu toplumdan tamamen kopuk bir insanı temsil eden bencil bir bireycilik olarak anlaşılmaması gerektiğini dile getirmektedir. Ona göre, birey toplumun çıkarları söz konusu olduğunda kendi çıkarını feda etmeyi de bilmelidir.²³

21 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 64.

22 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 65.

23 A. Gün Soysal, "Ahmet Ağaoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 205.

Ağaoğlu, bir toplumun huzurlu şekilde varlığını sürdürebilmesi için bireyciliği ve dayanışmayı sentezleyen bir yaklaşımın esas alınması gerektiğine inanmaktadır. Ağaoğlu'nun ideal bir siyasî ve içtimaî düzenin bu birliktelik sayesinde gerçekleşeceğine dair inancının arka planında 20. Yüzyılın başından itibaren neredeyse bütün Türk aydınını etkilemiş olan Emile Durkheim'in etkisi olduğu söylenebilir. Durkheim, arzu ettiği serbest piyasa toplumunun oluşmasının aşırı ekonomik bireycilik tarafından bozulmasından büyük endişe duymuştur.²⁴ Bununla birlikte Ahmet Ağaoğlu'nun dayanışmacılık kavramına yüklediği anlamın Durkheim'in Türkiye'deki en büyük temsilcilerinden Ziya Gökalp'in benimsediği dayanışmacılık düşüncesinden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Ağaoğlu, birçok kere, Gökalp'in "hak yok, vazife var!" şeklinde formüle ettiği dayanışmacılık anlayışını eleştirmektedir. Batılı toplumların gelişmesi ve kalkınmasının salt bir vazife anlayışıyla değil, her hakka karşı bir vazifenin ve her vazifeye karşı da bir hakkın bir araya getirilmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, artık modern dönemde ne vazifesiz haktan ne de haksız vazifeden bahsetmek söz konusudur.

Ağaoğlu da dayanışmaya ve yardımlaşmaya dayanan davranış biçimlerinin bireyin şahsiyeti ile toplumsal hayatın gelişimi açısından önemli birer fazilet olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte onun fikirlerinde dayanışma duygusu bireyi ve özgürlükler aleyhine gelişmek şöyle dursun, tam tersine bu değerleri koruyucu ve geliştirici bir amaca hizmet etmektedir. Zira Ağaoğlu'na göre hak mefhumu şahsî olduğu kadar içtimaî bir hadisedir, çünkü insan yalnız başına yaşadığı takdirde hakkın ileri sürülmesi veya korunması gibi bir durum ortaya çıkmayacaktır. Hakkın mevcudiyeti için en az iki kişinin bir arada olduğu sosyal bir organizasyonun varlığı gerekmektedir. Ağaoğlu bu temel kabulden hareketle kaynağı toplum olan hakkın muhafazası için yine toplumun varlığı ve katılımının şart olduğunu belirtmektedir.²⁵ Böylelikle dayanışma ve fedakârlık duygularının geliştiği toplumlar güçlü bir yapıya kavuşurken, insanların birbirleriyle ilgilenmedikleri egoist toplumlar ise tam aksine zayıflamakta ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Ağaoğlu'nun düşünce sisteminde dayanışma duygusu, özgürlüklerin kısıtlanmasını değil bilakis bu özgürlüklerin garanti alınmasını sağlayan bir görevi ifa etmektedir. Ailelerin ve fertlerin ayrı yaşadıkları ve aralarında ilişkinin çok az olduğu, vatandaşların birbirine birer yabancı gibi davrandıkları ve birbirlerine karşı içtimaî ve siyasî açıdan umursamaz tavırlar sergiledikle-

24 Hilmi Ozan Özavcı, *Intellectual Origins of the Republic Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Brill, Leiden 2015, s. 167.

25 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 105.

ri toplumların kaçınılmaz olarak haklarını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ve bu durumun en nihayetinde bir baskı rejimine yol açacağını ifade etmektedir. Hürriyetin esas alındığı sistemlerde ise herkes bir başkasının durumuyla ilgilendiğini, başka kişilerin geleceklerini kendi geleceklerinin bir parçası olarak gördüklerini ve birbirine adeta bitişik halkalar gibi yaşadıklarını ifade etmektedir.²⁶ Ağaoğlu, bu görüşlerinden hareketle, Doğu toplumlarının zayıf siyasî ve içtimaî yapılara sahip olmasının nedenleri arasına bireyin korunmaması kadar insanların birbirlerinin durumlarına kayıtsız kalmalarını da eklemektedir. Ona göre, Doğu'da bu duygu ve davranışların eksikliği insanların özgürlüklerini yitirmeleri sonucuna yol açarken; Batılı toplumlar birbirleriyle sıkı bir dayanışma içinde bulunmakta ve özgürlüklerine yönelik müdahalelerde birbirlerine destek çıkararak haklarını muhafaza edebilmektedirler.²⁷

Ahmet Ağaoğlu'nun görüşlerinde temas ettiği yardımlaşma ve dayanışma kavramlarının milliyetçi veya komüniteryan anlam içermekten ziyade liberal iş bölümü kavramına dayanmakta olduğu yine birçok eserinde yer alan ifadelerinde açıkça anlaşılmaktadır. Bireyin ve onun ruhî hissiyatının inkâr edilmesi halinde cemiyetin dinamizm arzusundan mahrum kalacağı ve dayanışmacı bir toplumun yanı sıra bireyin girişim ruhunun serbest rekabet koşulları içinde ortaya çıkmasını sağlamanın iktisadî ve içtimaî gerekliliği yönündeki ifadeleri bu konudaki hassasiyetine örnek gösterilebilir.²⁸ Nitekim fazilet olarak belirttiği bu iki kavramın yine iş bölümüne dayalı serbest rekabet sistemi içinde anlamlı olduğunu ısrarla vurgulamaktadır. Serbest rekabet sistemi içinde aynı işi yapan kişilerin birtakım ortak sorunlarla her zaman karşılaştıklarını ve bu sorunlar karşısında birleşmenin ve de iş bölümü yapmanın zorunlu olduğunu belirtmektedir. Zira insanların karşılıklı ilişkide bulunması gelişmiş toplumların en temel özellikleri arasında yer almaktadır. Böylelikle insanlar, belirli bir konuda uzmanlaşabilmeleri için bir arada yaşadıkları diğer kişilerin yardımına ihtiyaç duymaktadırlar.²⁹ Beşerî ilişkilerin tesisi bu surette doğal, zarurî ve herkesin yararına olacak şekilde gerçekleşmektedir. Karşılıklı yardımın, kooperatiflerin, sigorta kurumlarının ve tasarruf sandıklarının iş bölümü ilkesi doğrultusunda bu amaçla kurulduğunu ve sağlıklı olarak serbest rekabet sistemi içinde varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir.³⁰ Benzer şekilde zenginlerin fakirlere yardım etmesinin de esasında

26 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 29-30.

27 Ahmet Ağaoğlu, *Ben Neyim*, ?, İstanbul 1939, s. 14.

28 Güven Bakırcı, "Batı Medeniyeti Hayranı Liberal Bir Aydının Çelişkisi ve Sınırları: Ahmet Ağaoğlu", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1997, Sayı: 41, s. 36.

29 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 23.

30 Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 66.

ekonomik sistemin daha sağlıklı yürümesini sağladığını ve uzun vadede yine zenginlerin yararına bir durumun ortaya çıkacağını iddia etmektedir. Misal olarak zenginlerin fakir çocukların okumalarıyla ilgilenmeleri durumunda bu çocukların gelecekte o zengin kişilerin müesseselerinde, fabrikalarında ve imalathanelerinde usta ve işçi sıfatıyla çalışacaklarını ve kendilerine yardım eden kişilere bunun karşılığını hizmet etmek suretiyle ödeyeceklerini belirtmektedir.³¹

Çoğulcu, Rekabetçi ve Denetimci Bir Demokrasi Savunusu

Ahmet Ağaoğlu'nun zihniyet dünyasında yer alan liberal bireyci siyasî ve içtimaî sistemin oluşabilmesi açısından demokrasi önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Yazılarında en ideal yönetim sisteminin demokrasi olduğunu ve onun alternatiflerine nazaran daha üstün bir sisteme karşılık geldiğini sıklıkla belirtmesinin temelinde bu kanaati yer almaktadır. Türkiye'nin çok partili hayata geçtiği 1946 senesinden önceki dönemde, birinde Ağaoğlu'nun bizzat dahil olduğu, iki farklı çok partili siyasî sistem tecrübesi yaşanmıştır. Birinci tecrübe, cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy tarafından kurulmuştur.³² TCF, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 11 Şubat 1925'te çıkan Şeyh Sait İsyanından sorumlu tutularak; isyanın bastırılması için çıkarılan Tahrir-i Sükun Kanununun ilgili hükümlerine dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.³³

TCF'nin kapanmasından beş yıl sonra Mustafa Kemal'in arzusu doğrultusunda Türkiye ikinci kez çok partili sisteme geçiş yapmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla 12 Ağustos 1930'da resmen kurulan partinin başkanlığına Fethi Okyar, Genel Sekreterliğine ise Ahmet Ağaoğlu ve Mehmet Emin Yurdakul getirilmiştir. Kendisini devlet partisi ve devrimlerle özdeşleşmiş gören CHF, siyasî muhalifi olan SCF'yi bir siyasal örgüt olarak değil, rejimi tehdit eden bir unsur olarak kabul etmiştir. Bu endişe neticesinde fırkanın 17 Kasım 1930'da kapatılması kararlaştırılmakla birlikte; bu dönemden itibaren CHF rakip partiyi destekleyen halka karşı daha da şüpheli bir tavır sergilemeye başlamıştır. Bu tutumun gelişmesi neticesinde fırka kendisini dışarıya kapattığı gibi zamanla halka karşı şüpheli ve devrimler konusunda daha tutucu hâle gelmiştir.³⁴ Başarısızlıkla son bulan SCF tecrübesinin yönetici sınıfta oluşturduğu bir diğer olumsuz kanaat ise toplumda iktisadî

31 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 116.

32 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, çev.: Metin Kırıatlı, Ankara 2000, s. 265.

33 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, s. 134-135.

34 Turan Güneş, *Türk Demokrasininin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996, s. 79.

kalkınma ve kültürel gelişme tam anlamıyla gerçekleşmeden demokrasiye geçişin mümkün olamayacağı inancı olmuştur.³⁵

İç siyasette çok partili demokrasiye yönelik olumsuz bir tavır olmasına ve de bu olumsuzluğu SCF sonrası siyasî olduğu kadar özel hayatında da yaşayan Ahmet Ağaoğlu, halk hâkimiyeti demek olan demokrasiyi Millî Mücadele'nin ilk zamanlarından ömrünün sonuna kadar savunmayı sürdürmüştür. Ankara hükümeti döneminde hem Millî Mücadele'yi desteklemek hem de demokrasinin en ideal sistem olduğunu göstermek için demokrasiye ilişkin görüşlerini Batılı sistemlerden ziyade daha çok İslam'ın genel kuralları ve tarihi üzerinden örnekler vererek dile getirmiştir.³⁶ Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 12 Mayıs 1922 tarihli sayısında hem İstanbul hükümetine karşı Ankara hükümetinin halk nezdindeki itibarını sağlamlaştırmak hem de yeni rejimin demokratik usul ve esaslar çerçevesinde gelişmesini sağlamak için halk hâkimiyeti ile İslam arasında olumlu bir ilişkinin varlığını göstermek istemiştir.³⁷ Ona göre, halk hâkimiyetinin İslam'da sağlam bir temeli vardır ve bu temel "icmai ümmet" kavramı üzerine inşa edilmiştir. İslam dini, tarihte ilk defa, toplumu hükümet ve hukukun esası ve membaı olarak kabul etmiştir.³⁸

Türkiye'nin siyasî ve içtimaî hayatını İslam ile mesafeli tutmaya başladığı 1924 senesinden itibaren dönemin birçok etkili ismi gibi Ağaoğlu da görüşlerini seküler bir düzleme kaydırmıştır. Bu dönemde Ağaoğlu, demokrasi modernleşmenin ve Batılılaşmanın bir gereği olarak değerlendirmeye başlamıştır. Tersine bir demokrasi dalgasının yaşanmakta olduğu bu yıllarda dahi güçlü bir demokrasi savunusu gerçekleştirmeye devam etmiştir. Nitekim dünya genelinde liberalizm ile birlikte demokrasinin de itibar kaybettiği 1930'lu yıllarda ekonomik buhrandan çıkış yolunun komünizm, faşizm, Hitlerizm veya başka diktatörlükler olmadığını belirtmiştir. Özellikle 1929 ekonomik buhranının sorumlusu olarak parlamentarizmin görülmesinin yanlış olduğunu belirterek; keyfi idareyi parlamentere idareye tercihi bir nevi delilik olarak adetmiştir.³⁹

35 Levent Köker, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 106.

36 Siyasî değişimi meşrulaştırmak amacıyla kullanılan bu dil elbette ki Ağaoğlu'na has bir durum değildir. Tanzimat'tan itibaren modernleşmeyi bir devlet politikası olarak benimseyen iktidar kadrosu, dini bir nevi araç, daha da ötesi bir kalkan olarak kullanmıştır. Ağaoğlu'nun demokrasiyi İslam tarihi ve İslamî değerler üzerinden izah etmesinin gösterdiği bir diğer husus dönemin aydınlarının İslamî kavram ve değerlere olan vukufiyetleridir. İster dindar ister seküler olsun dönemin birçok düşünürü gibi Ağaoğlu da içinde bulunduğu değerler sisteminin farkındadır ve ona göre hareket edilmesi gerektiğinin farkındadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

37 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 17.

38 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

39 Hakkı Uyar, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın 1933", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Liberalizm*, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 229.

Ahmet Ağaoğlu'nun demokratik yönetim anlayışını en ideal sistem olarak göstermesinde demokrasi ile liberalizm arasında kuvvetli bir bağ olduğu inanmasının önemli bir yeri olduğu aşikârdır. Nitekim ona göre, demokrasi her türlü kabiliyetin gelişimine engelsiz ve pürüzsüz sahalar açan ferdî hürriyet temeli üzerine kurulmuştur.⁴⁰ Ağaoğlu, bireysel hürriyetler kadar serbest piyasa sistemi ile demokrasi arasında da doğrusal bir ilişkinin varlığını belirtmiştir. Bu görüşlerini haklılaştırmak amacıyla, Sovyet Maarif Komiseri Lunatcharsky'nin Bolşevikler'e hitaben söylediği; "Unutmayalım ki siz henüz hiçbir şey yaratmadınız. Bugün kullandığımız aletler, faydalandığımız cihazlar ve ilimler burjuva kültürünün mahsülüdür!" sözlerini örnek göstererek, demokrasiyi inkâr edenlerin demokrasi ve iktisadî gelişim arasındaki müspet ilişkiyi görmesinin gerektiğini ifade etmiştir.⁴¹

Demokratik yönetim şeklini doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi şeklinde tasnif eden Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasi anlayışı temsili demokrasi anlayışına dayanmaktadır. Onun bu tercihinin ilişkin gerekçeleri doğrudan demokrasinin uygulanmasının teknik imkansızlığı kadar, Türk halkının demokratik yeterliliği hususunda duyduğu kuşku da içerir niteliktedir. Nitekim Ağaoğlu, bir milletin veya topluluğun yönetme gücünü doğrudan doğruya eline almasının mümkün olmadığını belirterek, döneminin dünyada genel kabul gören demokrasi anlayışının da bu prensibi esas aldığını söylemektedir. Liberal bireyci Ağaoğlu'nun bu konudaki çekincelerinde liberal teorinin demokrasiyle olan gerilimli ilişkisinin de etkili olduğu iddia edilmektedir.⁴² Kanaatimizce Ağaoğlu'nun demokrasiyle ilgili kuşkulu ifadelerinin temelinde liberalizmin demokrasiyle olan ilişkisinden ziyade, onun Türk toplumun zihnî ve ahlâkî yetersizliğine ilişkin dönemin genel kabulünün yer aldığı söylenebilir.⁴³ Buna göre, Ağaoğlu'nun da içinde yer aldığı birçok cumhuriyet eliti, cumhuriyet öncesi düzenin zihniyet dünyasını sahiplenmeyi sürdüren toplumun ancak yeni sistemin değerleri ekseninde eğitilmesi ve aydınlatılması halinde bu yetkinliği elde edebileceğine inanmaktadır. Nitekim Ağaoğlu, Türk halkının mevcut toplumsal yapısının doğrudan demokrasiyi hayata geçirecek yeterlilikten yoksun olduğunu, henüz Cumhuriyet rejiminin yürürlüğe girmediği 1 Haziran 1922 gibi erken denilebilecek bir tarihte kaleme aldığı yazısında kat'i şekilde ifade etmektedir:

40 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 21.

41 Ağaoğlu, a.g.e., s. 66.

42 Murat Yılmaz, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Cünüğü*, Ankara 1993, Sayı: 23, s. 66.

43 Salih Zeki Haklı, "The Rethinking of the July 15 Coup Attempt on Bureaucratic Communitarianism in Turkey", *Bilig*, Ankara 2016, Sayı: 79, s. 100.

Hele bizde umumun seviyei irfaniyesi [zihnî olgunluğunun seviyesi] ile terbiyei içtimaiyye ve siyasiyesi [toplumsal ve siyasî eğitimi] nazarı dikkate alınınca bunun katiyen gayri mümkün olduğu ufacık bir teemmülle [düşünmeyle] tezahür eder.⁴⁴ (açıklamalar bizim)

18 Temmuz 1922 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesindeki yazısında da toplumun demokratik anlayışının gelişmesi için yapılması gerekenlere değinmektedir. Ağaoğlu, demokrasinin sağlıklı şekilde gelişebilmesi için bilhassa toplum ile yeterli derecede irtibat kuramayan aydınları eleştirerek, onların üstlenmesi gereken rolü şu sözlerle ifade etmektedir: “Köylü ne libasımızdan, ne kıyafetimizden, ne dinimizden, ne âdetimizden, ne kitabımızdan, ne yazımızdan anlar, biz ve onlar tamamen başka insanlarız”.⁴⁵ Bu farklılığın giderilememesine aydın kesimi ile halkın arasındaki kapatılamayan derin uçurumun neden olduğunu ve bunun da sorumlusunun yine Türk aydını olduğunu belirtmektedir. Ona göre, eğer Türkiye’de halkın temsiliyetine dayalı demokratik bir sistem olacaksa aydın kesiminin de düşünce, söz ve davranışında toplumun büyük kesimini teşkil eden köylü ve çiftçiyi esas alan bir yaklaşım göstermesi gerektiğini söylemektedir. Halkın iradesinin tercümanı olmaktan uzaklaşmış bir sistemin ise demokrasi olarak değil, tam tersine baskı, zorbalık ve gasp idaresi olarak görüleceğini ifade etmektedir.⁴⁶

Ağaoğlu bu seçkin anlayışına rağmen demokrasinin belli bazı kısıtlara sahip olmasının şart olduğunu söylemektedir. Demokrasinin tanımını yaparken dahi onun hangi şekli şartlara tabi olduğunu dile getirmektedir. Ağaoğlu’nun saydığı şekli şartlar göz önüne alındığında, aydın kesime biçtiği role rağmen, yine de birey temelli bir demokrasi anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Nitekim bu anlayıştan hareketle, demokrasiyi çoğunluğun hâkim olması, bu çoğunluğun taşıdığı zihniyetin ve düşünme tarzının itibar görmesi, çoğunluğun ihtiyacının tatmin edilmesi ile çoğunluğun beklentilerinin ve arzularının millet hayatının üzerinde etkili olması şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁷ Bununla birlikte yönetici azınlığın belirlenmesi sürecinde örgütlenme ve yarışma özgürlüğü yani çok partili siyasi yapı öngörmektedir. Ona göre, Türk toplumunun geri kalmasının bir diğer nedeni de yarışma ortamının yokluğudur. Siyasi partiler ne kadar çoğalır ve çeşitlenirse, o nispette görevlere layık kimselerinin yetişeceğini ve memleketin hayatının gelişeceğini ifade etmektedir.⁴⁸

Demokratik bir yönetim sisteminde üstün ve seçkin bir idareci zümrenin olabilmesi için gerekli şartı geniş bir rekabet alanının tesis edilmiş olmasına

44 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 37.

45 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 55.

46 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 58.

47 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 42.

48 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 53.

bağlamaktadır. Bu rekabet alanının tesisi içinde ülkedeki herkesin memleketin geleceği konusunda aynı haklara ve dereceye sahip olduklarının, ülkedeki bütün işlere katılmada ve bütün rütbe ile makamlara erişmede eşit olduklarının ve de bu konudaki yegâne prensibin kişilerin istidatları ve yeteneklerinin olacağına kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Siyasî rekabet sayesinde idarecilerin en muktedirlerden, liyakat sahiplerinden ve kudretli kişilerden oluşacağını ve böylelikle toplumun sağlam bir şekilde oluşacağını ifade etmektedir.⁴⁹

Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasiyle ilgili düşüncelerinde hükümetin ve bürokrasinin denetlenmesi meselesi de önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Birçok yazısında Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyet gösteren hükümet ve bürokrasiye yönelik eleştirilerini dile getirdiği görülmektedir. Ağaoğlu, Türkiye'de hâkim olan tek-parti sisteminin Cumhuriyet rejimine uygun bir sistem olmadığını ifade etmekte ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren CHF'nin yanında ikinci bir fırkanın varlığını zaruri görmektedir. Bu görüşlerin ışığında Ahmet Ağaoğlu 1926 senesinde ülkenin mevcut hali ve nelerin yapılması gerektiği hususunda Mustafa Kemal'e ve İsmet Paşa'ya bir rapor sunmuştur. Mustafa Kemal'in dikkatle incelediği ve üzerine notlar aldığı raporunda Ağaoğlu, ilerleyen yıllarda CHF'ye ve bürokrasiye yönelteceği eleştirileri ilk olarak fırka yöneticilerine sunmaktadır. Raporda; CHF içinde kendi çıkarları çalışan kimselerin halkta büyük bir huzursuzluğa neden oldukları, bu kişilerin halka karşı mütehakkim ve kibirli davrandıkları, fırkanın üst düzey kadrosunun inkılâpların yerleşmesi hususunda yetersiz kaldıkları, hükümetin hiçbir denetime tabi olmadan dilediği gibi hareket etmesinin siyasî sisteme büyük zarar verdiği ve bu durumun büyük suiidare ve suiistimallere neden olduğu, bu sorunun giderilmesi için fırka içinde bütün meselelerin tam bir özgürlük ve serbesti içinde tartışılması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁰

Ağaoğlu'nun bu görüş ve tenkitleri 1930 senesinde kurulan SCF'nin kurucu kadrosunda yer almasına neden olmuş ve SCF'nin yürüttüğü muhalefet de Ağaoğlu'nun 1926'daki raporunda belirttiği bu hususlar üzerine odaklanmıştır.⁵¹ Ahmet Ağaoğlu'nun bu husustaki kanaatlerini SCF'nin kurulmasından kısa bir süre önce ütopyik bir eser şeklinde yayınladığı "Serbest İnsanlar Ülkesinde" isimli eserinde de değinmiştir. Bu kitapta Ağaoğlu, demokrasinin ve hürriyetlerin korunması ve geliştirilmesi için yürütmenin ve idarenin denetimi meselesinin önemini şu şekilde ifade etmiştir:

49 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 44.

50 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006, s. 473-477.

51 Soysal, *a.g.m.*, s. 204.

Serbest ülkeye gelince... Filvaki ülkede memurlar dikkatle, itina ile intihap olunurlar. Fakat unutmayınız ki hükümet ve kuvvet bozucu amillerdir. Buddha kendi nefisini tezkiye etmek istediği zaman ilk işi hükümeti terk etmek oldu. İnsanlar üzerinde hükümet sürme en saygılı ve en seçme ruhlarda bile tahakküm hevesi uyandırır. Eğer hükümet sürenler etraftan bakan, gören ve lazım olduğu zaman tenkit ve muaheze eden gözler olduğunu bilmezlerse, gitgide ve kendileri farkında olmaksızın bile bu heveslerini arttırlar ve nihayet zorbalık yoluna saparlar. Binaenaleyh idare edenlerin kendi nefisleri için bile murakabenin bulunması lazımdır.⁵²

Denetimin herkesin ağzına geleni söylemek olmadığını veya şahsiyeti hedef alan, iftira ve iddiadan ibaret olan sözlerin denetim sayılamayacağını belirten Ağaoğlu, sınırını ve kapsamını tespit ettiği denetimle ilgili bu görüşleri çerçevesinde CHF dışında yeni bir fırkanın da siyasî hayatta yer almasının gerekli olduğuna inanmıştır. Nitekim Çankaya köşkünde muhalif bir fırkanın faydalı olup olmayacağını tartışıldığı bir gece Ahmet Ağaoğlu özgürlüğün temini için çok partili sistemin elzem olduğunu açık şekilde ifade etmiştir. Ona göre serbesti insanı kuşatan bir havadır ve eğer o hava kurutulursa kimse de ne söz istemek ne de söz söylemek hevesi kalacaktır.⁵³

Ahmet Ağaoğlu'nun demokrasi anlayışında sivil toplumun da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Batı'nın hürriyete ve demokrasiye dayalı sisteminin temelinde aile hayatının güçlü olması, toplumsal ilişkilerin sürekli ve kuvvetli olması, şehirlerin belirli serbestiyete göre gelişmesi ve taşra meclisleri aracılığıyla demokrasinin tabandan yükselmesi gibi özellikler yer almaktadır. Nitekim Batı'daki idarecilerin böyle bir toplumsal yapının içinden çıkmaları ve de ülke idaresini üstlenmeden önce birçok sosyal teşkilatta görev yaptıklarını ifade etmektedir. İdareciler serbest rekabet sistemi içerisinde bu ve benzeri teşkilatlarda yeteneklerini ve yeterliliklerini geliştirme imkanına sahip olmaktadır. Ağaoğlu'na göre, bir ülkede bu tür teşkilat ve kurumların yer aldığı sivil toplum ne denli büyük gelişme gösterirse ona mütenasip olarak ülkenin gelişmesi ve de liyakat sahibi kişilerin yetişmesi de mümkün hale gelecektir.⁵⁴

Devletçilik Düşüncesinin İçeriğine İlişkin Tartışmalar

Dört aylık kısa bir ömre sahip olan SCF'nin 17 Kasım 1930'da siyasî faaliyetlerine son vermesinden sonra yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, SCF'nin kabul ettiği tarzda bir fırka programına ihtiyaç duyulduğunu düşünerek; devletçilik kavramı üzerinde duran bir konuşma yapmıştır.⁵⁵ 1929'daki Büyük Buhran'dan sonra tüm dünyada kabul edilmeye başlanan bu yeni görüş böy-

52 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 35.

53 Soyak, *a.g.e.*, s. 401.

54 Ağaoğlu, *İhtilal mi İnkılap mı?*, s. 53.

55 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 59.

lelikle Türkiye'de de konuşulmaya başlanmış ve İsmet İnönü'nün Sivas'ta mutedil devletçilik⁵⁶ olarak adlandırdığı yeni iktisadî sistem, önce CHF'nin programında ilerleyen dönemde de devletin tatbik edeceği ilkeler arasında yerini almıştır.

Devletçiliğin yönetici kadro tarafından yeni iktisadî model olarak tanınmasından sonra gerek CHF yöneticileri gerekse aydınlar arasında devletçiliğin mahiyeti konusunda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Kemalizm'i sosyalizm üzerinden yorumlayan Kadro Dergisi, yaşanan iktisadî krizin serbest piyasa ekonomisinden kaynaklandığını iddia ederek; CHF'nin benimsediği devletçilik anlayışını devletin tüm iktisadî süreçleri idare ve kontrol etmesi gereken bir yöntem olarak tanımlamıştır. İktisadî Devletçilik adı altında daha ılımlı görüşlere sahip iktisatçı Ahmet Hamdi Başar⁵⁷ ise dünyadaki ekonomik krizin Marksistlerin iddia ettikleri nedenlerden kaynaklanmadığını belirterek; tercih edilecek devletçilik anlayışının sadece liberalizme değil aynı şekilde sosyalizme de karşı mesafeli olması gerektiğini ifade etmiştir. Başar, Türkiye gibi geri bırakılmış ülkelerin yukarıda sayılan ideolojilere değil, kendilerine has usul ve tedbirlere muhtaç olduğunu söylemiş ve İktisadi Devletçilik görüşünü benimseyen Türk inkılâbının bu memleketlere birer örnek teşkil edeceğini belirtmiştir.⁵⁸

Devletçilikle ilgili yapılan bu tartışmalara Ahmet Ağaoğlu da liberal bireyci görüşleri üzerinden iştirak ettiği görülmektedir. Devletçilik kavramını öncelikle devletin ne olduğu meselesinden hareketle ele alan Ağaoğlu, devletin iki önemli siyasî ve içtimaî işlevi bulunduğunu ifade etmektedir. Birincisi, devlet siyasî ve içtimaî çatışma noktalarında düzenin bozulmasını önlemekten ve sosyal ahengin sağlanmasından sorumludur. Buna göre devlet bu işlevi yerine getirmekle sadece güvenliği sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda siyasî ve içtimaî yapının ilerlemesini de temin etmektedir. Ağaoğlu'na göre insanlık tarihi, her biri daha ileri bir seviyeyi simgeleyen "oluş" aşamalarına göre ilerlemektedir. Bu aşamaların temel aktörleri ise devlet ve bireylerden meydana gelmektedir. Birey kendi yapısı itibariyle içerisinde gerilim ve ya-

56 Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Yayınları, Ankara 1981, s. 42.

57 Ahmet Hamdi Başar 1897 yılında İstanbul'da doğmuş ve vefat ettiği 1971 senesine kadar birçok siyasi ve iktisadi girişimde yer almış bir eylem adamı, müteşebbis bir tüccar; görüşlerini ise yayımladığı kitap ve dergiler aracılığıyla dile getirmiş bir fikir adamıdır. 1925 ila 1934 yılları arasında İstanbul Liman Şirketi müdürlüğünü yaptığı için "Limancı Hamdi" olarak da tanınan Başar, 1950'li yıllarda DP, Millet Partisi ve CHP'de siyaset yapmıştır. Kaleme aldığı birçok telif eserin yanı sıra; 1932 ila 1934 seneleri arasında Kooperatif ve 1962 ila 1971 yılları arasında ise Barış Dünyası dergilerini çıkararak iktisadi düşüncelerini dile getirmiştir. Başar hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Koraltürk, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007. Hilmi Ziya Ülken, "Ahmet Hamdi Başar", *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, ss. 408-412.

58 Ahmet Hamdi Başar, "İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 10, s. 174.

raticı özellikler taşıyan bir varlıktır. Böylelikle birey tarihsel açıdan özgürlüğe sahip bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bireyin özgürlüğü genişledikçe, diğer bir ifadeyle tarih ilerledikçe, devletin nizam ve ahenk sağlamak için nüfuz etmesi gereken alanlar da bu duruma mütenezip şekilde genişlemektedir.⁵⁹ Devlet bu eylemleri neticesinde herhangi bir huzursuzluğun çıkmasına mâni olmakta ve sosyal ahengi sağlamayı başarmaktadır. Devletin ikinci görevi ise, yönetilenlerin siyasî sisteme katılımları için gereken olgunluk düzeyine ulaşmalarını sağlayacak eğitim hizmetini sunmaktır.⁶⁰ Ağaoğlu gerek demokratik siyasî sistemin oluşabilmesi gerekse toplumun kendi kararlarını almasını sağlayacak zihnî ve ahlâkî yeterliliğe ulaşabilmesi için devletin etkin bir rol üstlenmesi gerektiğine inanmaktadır. Nitekim yapılan siyasî ve içtimaî değişiklikleri halka anlatmak ve halkın yeni sisteme uyumunu sağlamak amacıyla 1932 senesinde kurulmaya başlanan Halkevleri ve Halkodaları projesini büyük bir memnuniyetle karşılamıştır.

İçtimaî ve iktisadî gelişme hususlarında en etkili unsuru birey olarak kabul eden Ağaoğlu, devletin temel görevlerini bu şekilde sıraladıktan sonra devletçiliğin nasıl anlaşılması gerektiği meselesine geçmektedir. Kendisini Kemalist, inkılapçı, demokrat ve liberal devletçi olarak tanımlayan Ağaoğlu,⁶¹ kendi devletçilik anlayışını da bireyin önemi üzerinden ve tarihsel gelişmelerden hareketle iki farklı açıdan tarif etmektedir. Buna göre bir devletin teknik açıdan gelişmesi, Kadrocuların iddia ettiğinin aksine, planlamaya ve kumanda etmeye dayalı bir devletçilik anlayışı ve uygulamasıyla mümkün olamaz.⁶² Ona göre her devlet vatandaşlarının uymakla yükümlü olduğu kararları aldığı için doğası itibariyle devletçi bir anlayışa sahiptir. Ayrıca bireylerin keşif ve icatlarıyla gerçekleşen ilerlemeler sonucunda modern devletlerin iletişim ve ulaşım başta olmak üzere vatandaşlarına sunmakla yükümlü oldukları hizmetler her geçen dönem artmaktadır. Bununla birlikte devleti sermaye birikimini sağlayan ve üretimi gerçekleştiren yegâne ekonomik aktör olarak gören anlayışın ise bu doğal devletçilikle uyuşmadığını ilave etmektedir. Bu nedenle kendi devletçilik anlayışının, devletlerin sadece bireylerin kendi başlarına yapamayacağı işleri üstlenmeleri ve geri kalan işleri de bireylere bırakmasına dayandığını ifade etmektedir.⁶³

Ağaoğlu, kendi yaşadığı dönemde, devletçiliğin dünya genelinde revaç bulmasının temel sebebinin ekonomik sınıflar arasındaki zıtlıkların gideril-

59 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 40.

60 Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, s. 31.

61 Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, s. 101.

62 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

63 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 30-33.

meye çalışılmasına ve bu sorunların daha büyük içtimaî sorunlara dönüşmesinin engellenmesine dayandığını ifade etmektedir. Fakat bu zıtlıkların henüz ortaya çıkmadığı ülkelerde devletin iktisadî sahaya müdahale etmesine imkân tanımının gereksiz olduğu kadar zararlı neticelere de sebebiyet vereceğini belirtmektedir. Türkiye'de böyle bir zıtlık henüz yaşanmamışken devletin ekonomik hayata doğrudan müdahale etmesini istemenin özel teşebbüsleri ve bunların meydana getireceği sermaye birikimini daha doğmadan yok edeceğini dile getirmektedir.⁶⁴

Ağaoğlu bu görüşlerinden hareketle Kadrocuların da, benzer şekilde, devletin tüm iktisadî işleri planlamasını ve nizam vermesini istemekle Türk milleti için uygulanamaz bir devletçilik fikrini öne sürdüklerini dile getirmektedir.⁶⁵ Zira geri kalmış bir ülkede devletin müdahalesinin sağlıklı olmasını sağlayacak bir durum yoktur. Nitekim sermaye birikiminin, teknik bilgi ve yetişmiş elemanların olmadığı bir ülkede bir bürokratlar grubunun gelişmeyi sağlamasının mümkün olmadığını söylemektedir.⁶⁶

Ahmet Hamdi Başar da, Kooperatif dergisindeki yazılarıyla, Şevket Süreyya Aydemir ile Ahmet Ağaoğlu arasında cereyan eden devletçilik tartışmasına katılmıştır. Başar, bu tartışmada Aydemir'i hem Kadro dergisinde hem de "İnkılap ve Kadro"da yazdığı yazılardan dolayı eleştirirken, Ağaoğlu'nu da modası geçmiş fikirleri savunmakla itham etmiştir. Aydemir'in iktisadî planlamayı ve Avrupa'daki sınıf mücadelelerini yanlış şekilde izah ettiğini belirten Başar, planlamanın sadece devletin sanayi üretimini denetleyip büyük mülkiyeti elinde tutması demek olmadığını belirtmiştir. Bunun tam tersi şekilde uygun planlamanın diğer iktisadî güçleri de içine alacak şekilde yapılması ve devletin elinde tutacağı mülkiyeti kısa bir süre sonra özel sektöre devretmesi şeklinde düşünülmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Aydemir'in Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik buhranın sınıf mücadelesinden kaynaklandığını iddia ederken çok da ikna edici deliller sunmadığını ifade etmiştir.⁶⁷

Başar, daha çok Ağaoğlu ve Aydemir arasındaki gelişmişlik-geri kalmışlık tartışmasıyla ilgilenmiş ve neticesinde Ağaoğlu ile arasında bir kalem kavgası meydana gelmiştir. Bu tartışmada, Batı'nın gelişmişliğini bireyin korunmasına, bireysel çalışmaya önem verilmesine ve de hürriyet ortamının sağlanmış olmasına bağlayan Ahmet Ağaoğlu'nu yönetim biçimi ve gelişmişlik düzeyi arasındaki neden-sonuç ilişkisini tersten anlamakla eleştirmiştir. Başar'ın Ağaoğlu'na yönelik eleştirisi, yapılan inkılapları Ağaoğlu'nun

64 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 62.

65 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

66 Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 67.

67 Ahmet Hamdi Başar, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 2, s. 91.

siyasî yapıdaki değişimin iktisadî kalkınmayı sağlayacağı değerlendirmesine dayanmaktadır. Nitekim Başar'a göre, bir memleketin iktisadî manada geri veya ileri olması onun idare şeklinden kaynaklanmamakta; tam aksine, idare şekli ülkenin iktisadî olarak ileri veya geri kalmasına göre şekillenmektedir.⁶⁸ Ağaoğlu'nun Türkiye'nin kalkınması için öncelikle demokratik rejimin ihdasını öngörmesiyle, aslında devresini tamamlamış bir fikri savunduğunu ifade etmektedir. Zira Başar'a göre, bir ülkenin demokrasi ve hürriyete kavuşabilmesi için, öncelikle iktisadî olarak kalkınması gerekmektedir. Başar, Türk inkılâbını sadece basit bir demokrasi inkılâbı şeklinde görmenin tarihi bir yanılığı olduğu söyleyerek,⁶⁹ Ağaoğlu'nun inkılâba verdiği siyasî anlamın SCF'nin kapatılması suretiyle artık iktidar tarafından geçersiz sayıldığını dile getirmektedir.⁷⁰

Başar'ın kendisine yönelik eleştirilerine cevap veren Ağaoğlu, Başar'ın "İnkılâp ve Kadro"daki fikirlere olan yakınlığını açık şekilde beyan ettiğini söylemektedir. Kendi fikirlerinin iktidar tarafından geçersiz sayıldığı iddiasını da reddetmekte ve gerek Mustafa Kemal'in gerekse İsmet Paşa'nın devletçilik ile ilgili beyanatlarında kendisinin, "devlet devletin yapacağı, fert de ferdin yapacağı işlerle meşgul olmalı" şeklindeki görüşleriyle hemfikir olduklarının ayan beyan ortada olduğunu ifade etmektedir. Doğu-Batı meselesini tersten izah etmesiyle ilgili eleştirileri de yanıtlayan Ağaoğlu, bu konuda kendisini kesin şekilde haklı gördüğünü, zira eğer durum Başar'ın söylediği şekilde olsaydı, mevcut iktidarın inkılâbın içine hürriyet yerleştirmek gibi bir meselesinin olmayacağını belirtmektedir.⁷¹

Sonuç

Tanzimat döneminden itibaren bütün siyasetçilerin ve aydınların temel amacı devleti kurtarmak ve daha güçlü bir siyasî ve içtimaî yapı kurmak olmuştur. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasetçi-aydın örneklerinden birisini teşkil eden Ahmet Ağaoğlu da benzer bir amaç doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Bu nedenle onun liberalizm, demokrasi ve devletçilik anlayışının merkezinde siyasî sistemi kuvvetlendirme arzusu yer almıştır. Siyasî, iktisadî ve içtimai sistemin yeniden kurulmaya çalışıldığı bir dönemde liberal ilkelerin dikkate alınması halinde arzu edilen seviyeye daha hızlı ve

68 Ahmet Hamdi Başar, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: Şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatlî İddialar", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 7, s. 134.

69 Ahmet Hamdi Başar, "Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 9, s. 148.

70 Başar, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: Şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatlî İddialar", s. 133.

71 Ahmet Ağaoğlu, "Bir İzah", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 8, s. 137.

sağlam ulaşılacağına inanmıştır.

Ağaoğlu'nun eserlerine bakıldığında daha çok siyasî hayatta karşılaşılan güncel hadiselerden hareket ederek görüşlerini ifade ettiği görülmektedir. Onun düşüncelerini teorik bir çerçeve yerine karşılaştığı meseleler üzerinden izah etmesi de yine devlet merkezli düşünme tercihi dikkate alınarak açıklanabilir. Nitekim Ağaoğlu'yla aynı dönemde yaşayan ve liberal fikirleri savunan Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu'nun daha farklı meseleleri liberal perspektiften ele almış olması, Ağaoğlu'nun pratik Menemencioğlu'nun ise daha çok teorik kaygılardan hareket etmiş olmalarına bağlanabilir. Bu manada, dikkat çeken bir diğer husus Menemencioğlu'nun dönemin en önemli meseleleri arasında yer alan din hürriyeti ile eğitim hürriyetiyle ilgili detaylı görüşleri ileri sürerken;⁷² Ahmet Ağaoğlu'nun bu konulara neredeyse hiç temas etmemesidir. Ağaoğlu, mevcut dinî anlayışın ve eğitim yapısının bireyin gelişmesine mâni olduğunu sıklıkla ifade etmekle birlikte, bireylerin bu hürriyetlerini nasıl koruyacakları ve kullanacaklarına veya yeni eğitim sisteminin hangi usul çerçevesinde oluşturulması gerektiğine ilişkin somut herhangi bir görüş belirtmemektedir.

Ahmet Ağaoğlu, güncel meseleler üzerinden fikirlerini açıklaması istifade ettiği fikirleri en esnek şekilde kullanabilmesini de sağlamaktadır. Bu sayede bir yandan bireycilik kavramına müracaat ederken diğer yandan dayanışmacılık kavramının önemini vurgulaması ya da demokrasinin yönetim şekilleri arasında en üstün olduğunu iddia ederken demokrasinin var olması için toplumun belirli bilinç düzeyine ulaşmasını sağlanmasının öncelikli olduğunu belirtmesi gibi bir durum meydana gelebilmiştir. Tezatlık olarak nitelendirilebilecek bu farklı görüş ve pozisyonların oluşması kendi açısından o an ihtiyaç duyulan veya çözülmesi gereken sorunların cevaplarından kaynaklanmaktadır. Tüm bunlara rağmen Ağaoğlu'nun tutarsız veya ilkesiz bir fikir adamı olduğu asla düşünülmemelidir. Bu durum tezatlık veya esneklik olarak değerlendirilse dahi onun savunduğu bu fikirlerini ve tavrını, belirli bedeller ödemek de suretiyle, ömrünün sonuna dek tutarlı şekilde savunduğu bilinmektedir. Onun sadece fikrî bir sabiteye bağlı kalmaktan sakındığı ve kabul ettiği içtimaî gerçeklik karşısında daha serbest olmaya çalıştığı görülmektedir. Ömrü boyunca Kemalist değişime gönülden bağlı kalan Ağaoğlu, bu değişim sürecinin hedefine ulaşabilmesi için liberal siyasî ve iktisadî ilkeler esas alması gerektiğine inanmıştır.

72 Haklı, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu", s. 64-71.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, Sanayii Nefise Matbaası, İstanbul 1930.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Devlet ve Fert*, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul 1933.
- AĞAOĞLU, Ahmet, "Bir İzah", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 8, ss. 136-139.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Ben Neyim*, ?, İstanbul 1939.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Gönülsüz Olmaz*, ?, Ankara 1941.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *İhtilal mi İnkılap mı?*, Alaeddin Kırıl Basımevi, Ankara 1942.
- AĞAOĞLU, Ahmet, *Üç Medeniyet*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- BAKIREZER, Güven, "Batı Medeniyeti Hayranı Liberal Bir Aydının Çelişkisi ve Sınırları: Ahmet Ağaoğlu", *Toplumsal Tarih*, İstanbul 1997, Sayı: 41, ss. 36-42.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 2, ss. 85-94.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Ağaoğlu-Kadro Münakaşası: Şark-Garp Tezadı Hakkında Tezatlı İddialar", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1932, Sayı: 7, ss. 131-135
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "Ağaoğlu Ahmet Beye Cevabımız", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 9, ss. 145-149.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, "İktisadi Devletçilik Hakkında Konferans", *Kooperatif Dergisi Seçilmiş Makaleler*, İstanbul 1933, Sayı: 10, ss. 150-177.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, AİTİA Yayınları, Ankara 1981.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- GEORGEON, François, "Azerbaycanlı Bir Entellektüelin Ortaya Çıkışı: Ahmed Ağaoğlu'nun Fransa Yılları 1888-1894", *Toplumsal Tarih*, İstanbul, 1994, Sayı: 1, ss. 6-12.
- GÜNEŞ, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996.
- HAKLI, Salih Zeki, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sosyal Liberal Bir Akademisyen: Prof. Dr. Et-hem Menemencioğlu", *Liberal Düşünce*, Ankara 2016, Sayı: 82, ss. 55-77.
- HAKLI, Salih Zeki, "The Rethinking of the July 15 Coup Attempt on Bureaucratic Communitarianism in Turkey", *Bilig*, Ankara 2016, Sayı: 79, ss. 89-106.
- HAKLI, Salih Zeki, *Özgür Toplumda Birey ve Cemaat*, Liberte Yayınevi, Ankara 2017.
- KARA, İsmail, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- KORALTÜRK, Murat, *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- KÖKER, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 97-112.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kumru Basımevi, çev.: Metin Kıratlı, Ankara 2000.
- ÖZAVCI, Hilmi Ozan, *Intellectual Origins of the Republic Ahmet Ağaoğlu and the Genealogy of Liberalism in Turkey*, Brill, Leiden 2015.

- SHISSLER, A. Holly, *İki İmparatorluk Arasında Ahmet Ağaoğlu ve Yeni Türkiye*, çev.: Taciser Ulaş Belge, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, YKY Yayınları, İstanbul 2006.
- SOYSAL, A. Gün, "Ahmet Ağaoğlu", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 202-207.
- TRAK, Ayşe, "Devlet ve Fert: Gecikmiş Bir Kitap Eleştirisi", *Toplum ve Bilim*, İstanbul 1981, Sayı: 14, ss. 64-83.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi III (Birinci Bölüm)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991.
- UYAR, Hakkı, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın 1933", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Liberalizm*, C. 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 224-231.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, "Ahmet Hamdi Başar", *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001, ss. 408-412.
- YILMAZ, Murat, "Ahmet Ağaoğlu ve Liberalizm Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, Ankara 1993, Sayı: 23, ss. 56-71.



Bürokrasinâme

Yeni Sistem, Yeni Bürokrasi: Sorunlar, Tespitler, Öneriler

Kudret Bülbül



ISBN: 978-605-9823-25-8
1. Baskı, Şubat 2018

İyi işleyen bir bürokrasi, sadece kamu sektörü için değil, sivil toplum, akademya ve özel sektör için de zorunludur. Belirli bir işleyiş düzeni olmadan herhangi bir işin etkin ve verimli bir şekilde bitirilebilmesi düşünülemez. Bu nedenle bu çalışmadaki öneriler, bürokraside her şeyin kötü olduğu şeklinde değil, düzeltilmesi gereken eksiklikler olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmanın hedef kitlesi doğal olarak öncelikle bürokratlar, siyasetçiler, bilim insanları, araştırmacılar, öğrenciler, özel sektör ve sivil toplum çalışanları, bürokrat olmayı düşünenler ile bürokratik mekanizmamızı sadece eleştirmenin ötesinde anlamaya çalışanlar ve daha iyi işleyen bir sisteme dair sorumluluk hisseden herkeştir.

"Bir akademisyen olarak bürokrat yıllarındaki tespitlerini kaydeden yazar, Osmanlı'nın tecrübesiyle bağ kurarak, yeni bir sistem arayışındaki Türkiye'ye demokratik siyaset kuramları ışığında sivil toplum, akademya ve iş dünyasıyla geçişkenliği olan bir bürokrasinin yapılandırılmasına dair önerilerle geniş beşerî coğrafyamıza ve dünyaya uzanan bir vizyon sunuyor."

Özlem Çağlar Yılmaz

Başörtülü Kadının Ne Kadar “Kapalı” Olduğunun Sorunsallaştırılması Üzerine

Gülşen Kaya Osmanbaşoğlu

Dr. | Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 59-70.
Gönderim Tarihi: 10 Mayıs 2018 | Kabul Tarihi: 5 Haziran 2018

Öz

Son dönemde deizm tartışmaları ile birlikte bazı muhafazakârlar ve aşırı sekülerler tarafından el birliği ile gündeme oturtulan tartışma konularından bir tanesi de, başörtülü kadınlardan oluşan bir grup kadının, davranış, inanç ve samimiyetlerine ilişkin olumsuz tespitler vasıtası ile bu kadınların kişilik haklarına saldırılmasıdır. Konuyu ötekileştirme kavramı ile ilişkilendiren bu çalışma, bahsedilen sorunun aslında bir güç alanı mücadelesi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, bu yazı, değişen sosyo-ekonomik, hukuki ve kültürel şartlar neticesinde, önceden daha kristal olan kimliklerin daha çok melezleşmesinin kaçınılmaz olduğunu öne sürmektedir. Tüm bu tartışmalar sürerken, çalışma, meselenin kadın üzerinden yürütülmesinin anlamlı olduğunu ve kişisel özgürlükleri sınırlarken kadına yöneltilen daha dezavantajlı durumun, bu özgürlüklerden bir kısmı elde edildikten sonra da ötekileştirme yolu ile sürdürüldüğünü ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Başörtüsü, Öteki, Ötekileştirme, Melez Kimlikler.

On the Problematization of to What Extent a Headscarved Woman is “Veiled”

Abstract

One of the controversial issues that have recently been put on Turkey’s agenda by some conservatives and extreme secularists along with discussions on deism is the attack towards the personal rights of a group of headscarved women through vocalizing adverse determinations considering their behaviors, beliefs, and even sincerity of these women. This study, which elucidates the issue with the concept of otherization, suggests that the problem stems actually from a struggle to preserve the established power spaces. On the other hand, due to the changing socio-economic, legal and cultural conditions, this study asserts that the more hybridization of previously more crystalline identities is inevitable. While these discussions are taking place, it is meaningful as well that the issue is carried out on women per se; and on the more disadvantaged situation directed to the woman regarding limiting the personal freedoms. This paper indicates even some of these freedoms are obtained, the disadvantaged position of women is perpetuated through otherization.

Keywords: Headscarf, the Other, Otherization, Hybrid Identities.

Giriş

Bu çalışma, öteki ve ötekileştirme kavramlarının güç alanlarını korumaya yönelik çağrışımları üzerinden, aşırı sekülerler ve bazı İslamcılar tarafından, başörtüsü kullanan fakat bu iki grup tarafından “yeterince kapalı bulunmayan” başörtülü\tesettürlü kadınların maruz kaldığı durumu yorumsamacı bir yöntemle analiz etmektedir. Bunu yaparken, Türkiye'nin geçirdiği sosyal, ekonomik ve hukuki değişiklikler neticesinde örtülü kadınlardaki çeşitlenmenin ve hibritleşmenin kaçınılmaz olduğu ve bu çeşitlenmenin bir özgürlük alanının kullanılması ve ifade hürriyeti meselesi olduğu değerlendirilerek, çoğulculuğa katkı sunduğunun gözden kaçırılmaması önerilmektedir.

Öteki, Türk Dil Kurumu sözlüğünde, “sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan” ve “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” olarak tanımlanmaktadır.¹ Esas olarak öteki, güç sahibi olan tanımlayana nazaran daha güçsüz ve kırılğan olanı, tanımlayana benzemeyeni ve farklı olanı simgelemektedir. Simone de Beauvoir'ın *The Second Sex* (İkinci Cinsiyet) adlı eserinde ise kadın cinsinin nasıl ikinci bir cinsiyet olarak ötekileştirildiği ve kadının erkek üzerinden tanımlandığı ortaya konulmuştur.² Otonom olmayan hali ile öteki olan kadın, asıl unsur kabul edilen erkeğe bağımlı olarak tanımlanmaktadır.³ Burada ortaya çıkan ötekinin, Hegel'in sözünü ettiği efendi-köle ilişkisinin bir uzamı olması ve ötekileştiren ile ötekileştirilen arasında güç ilişkisinin bulunması önemlidir.⁴

Son dönem Türkiye'de, öteki olarak karşımıza “yeterince kapalı olmadığı düşünülen” başörtülü kadınlardan müteşekkil yeni bir kadın grubu çıkmıştır. Türkiye'de bilhassa 2000'li yıllardan itibaren yükselen ekonomik refah ile kültürel çeşitliliği güdüleyen farklı ülke ve toplumlarla etkileşimin artmasının yanı sıra başörtüsü yasaklarının öncelikle üniversite öğrencileri için sonrasında kamu kurumları çalışanları için kaldırılması ve bu süreçte özel sektörün de farklı kılık ve kıyafetteki kadınlara kapılarını açmaya daha istekli davranmasını izleyen süreçte, başörtülü fakat birbirinden oldukça farklı kadın profilleri kamusal alanda görünür olmaya başlamıştır. Seküler kadınlar kadar bakımlı, modayı takip eden, dini alanla barışık fakat dünyevi alanla da oldukça ilişkili bir kadın profilidir sözü edilen. Kimi zaman makyaj yapması, kimi zaman arazi aracı kullanması, kimi zaman onu yargılayanlara göre dar

1 Türk Dil Kurumu Sözlüğü, “Öteki”, TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=öteki (Erişim: 30 Mart 2018).

2 Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, çev.: H. M. Parshley, New York, Vintage Books 1989, c. 1952, ss.26-32.

3 de Beauvoir, *a.g.e.*, ss.31-34.

4 Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *The Phenomenology of Spirit*, çev.: Terry Pinkard ve Michael Baur, Washington DC, Cambridge University Press, 2018, s.66.

kiyafetler giymesi gibi nedenlerle bu kadınların kişiliği analiz edilmekte ve örtüyü içselleştirememeleri, kişilik bunalımı yaşamaları, Allah’ın emri olan örtüyü aksesuar haline getirmeleri, samimi olarak inanmamaları ve “yanlış” davranış içinde bulunmaları yönünde bazen kişilik haklarına saldırıya varan çok sayıda olumsuz, sarkastik ve rencide edici yorumlar yapılmaktadır.⁵ Bu yorumlama ve eleştirme süreci içinde ise “yeterince” kapalı olmadığı düşünülen geniş bir kadın grubu, kendisine benzemeyen farklı erk sahipleri tarafından, “ötekileştirme” kavramının nesnesi haline gelmiştir.

Bu tartışmada öteki olarak işaretlenen kadınların ötekileştirilme alanı, aşırı sekülerler ve bazı İslamcılar açısından, efendi-köleye benzer bir güç ilişkisi içermektedir. Aşırı sekülerler, insanlar için “dini” olanın ne olması gerektiğine, bunun ölçüsüne, ne kadarının hayat pratiklerine yansiyebileceği bilgisine, bazı İslamcılar ise dini açıdan herkes için doğru olanın ne olduğuna karar verme eğilimindedir. Foucault’nun ortaya koyduğu gibi, bilgi sahibi olmak ve kendini herkes için doğrunun ne olduğuna karar verecek konumda görmek aynı zamanda güçle de ilintilidir⁶ ve aslında bu eleştiriler, başkası için neyin doğru olduğuna karar verme bilgisinin kendisinde olduğu sanrısının yarattığı güç alanlarını koruma güdüsü ile de doğrudan ilişkilidir. Aşırı seküler kesim, önceden sahip olduğu güç alanını, kendilerine benzemediklerini düşündükleri bu kadınlarla paylaşmaktan rahatsızlık duymakta ve bu kadınların da hakim, öğretmen, moda tasarımcısı, sosyal medya fenomeni olmasından, kendileriyle benzer mekanlarda eğlenmesinden, yalnızca kendilerinin tüketebileceğine inandıkları birtakım pazar ürünlerine bu kadınların da erişebilir olmasından rahatsızlık duymaktadır. Burada daha ironik olan husus ise, vaktiyle İslami giyim tarzını belki de en sade biçimde benimseyen kadınlara karşı “rejim düşmanı” algısı oluşturan aşırı sekülerlerin, bugünkü zamanda sistemle, piyasayla ve sekülarizmle entegre olmuş yeni kadın grubunu hedef seçmesi ve bunu yaparken de bu kadınların dindarlığını ve giyimlerinin ne derece İslam’a uygun olduğunu sorgulamasıdır. Bazı İslamcılar ise, İslami açıdan tek doğrunun kendi yaşam tarzlarında hayat bulduğu ön kabulü ile

-
- 5 Bu çalışmada kullanılan örneklerden bir tanesi olan Ekşi Sözlük’teki bu konuda oluşturulmuş bazı içerik başlıkları aşağıdaki gibidir:
 “Türbanlının jeep kullanmasını içime sindiremiyorum”, *Ekşi Sözlük*, 21 Mayıs 2016, 18 Haziran 2013, <https://eksisozluk.com/turbanlinin-jeep-kullanmasini-icime-sindiremiyorum--5113671?p=1> (Erişim: 10 Nisan 2018); “bol makyaj + dar kıyafetler + türban” *Ekşi Sözlük*, <https://eksisozluk.com/bol-makyaj-dar-kiyafetler-turban--3899143> (Erişim: 10 Nisan 2018); “Türban takıp makyaj yapmak” *Ekşi Sözlük*, 26 Ekim 2014, <https://eksisozluk.com/turban-takip-makyaj-yapmak--1231351?p=37> (Erişim: 10 Nisan 2018); “Türban takıp daracık kıyafetler giymek” *Ekşi Sözlük*, 23 Aralık 2008, <https://eksisozluk.com/turban-takip-daracik-kiyafetler-giymek--2005011> (Erişim: 10 Nisan 2018); Başörtülü kızların Kadife Sokakta aradıkları, *Ekşi Sözlük*, 30 Ekim 2016, <https://eksisozluk.com/basortulu-kizlarin-kadife-sokakta-aradiklari--5217824> (Erişim: 10 Nisan 2018)
- 6 Michel Foucault, *The Archeology of the Knowledge and the Discourse on Language*, Çev.: A. M. Sheridan Smith, New York, Pantheon Books, 1972, ss. 199-203.

bu kadınların kamil olmayan ve eksik gördükleri yönlerine vurgu yaparak, belki de farkında olmadan İslami olanın yalnızca kendi yaşam biçimlerinin tekelinde olduğunu ve bu kadınların o grupta yer bulmayacaklarını işaretlemektedir. Aşırı sekülerler, dünyevi güç ve iktidar alanlarını, bazı İslamcılar da ahirette yalnız kendileri gibi yaşayanların erişebileceklerini düşündükleri cenneti bu kadın grubu ile paylaşmak istememektedir.

Bu kadınların öteki olarak tanımlanması, yukarıda bahsedilen iki kesim açısından hatırı sayılır bir ilgiye mazhar olmaktadır. Friedman'ın ifadesinden uyarlayarak, burada ortaya çıkan durumun ortodoksiyi tehdit edenlerin karikatürleştirilerek aşağılanması olduğunu söylemek mümkündür.⁷ Buradaki ortodoksi, iki ayrı uçta konumlanmış olmasına rağmen birlikte hareket etmektedir: Bir uçta aşırı seküler bir grup, bu kadınların davranışlarından rahatsız olduğunu ifade etmekte, öte yandan İslamcı sayılabilecek başka bir cehnaz ise bu kadınları tesettüre layıkıyla riayet etmedikleri gerekçesi ile yerden yere vurmaktadır. İronik biçimde, sosyal medyanın aşırı seküler kanadında, İslamcı olduğu için eleştirilen ve radikal bulunan birçok yazarın, bu konudaki eleştirel yorumları büyük bir hevesle paylaşılmakta, başka sözlerine itibar edilmeyen bu yazarların "yeterince kapalı olmayan" başörtülü kadınları eleştirisine büyük bir özveri ile destek olunmaktadır.

Örnek olay olarak ele almak gereken bir husus ise, 2018 yılı Mart ve Nisan aylarında Türkiye'deki gençlerin deizme yöneldiği iddiaları, bu iki kesim tarafından önem atfedilerek ele alınmış⁸ ve mesele, başörtüsü kullanan deist Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri üzerinden şekillenerek, yine kadın üzerine yoğunlaşmıştır.⁹ Deizm konusunda yorum yapan aşırı sekülerlerin tespitlerinde, dindar görünümlü kadınların aslında agnostik ya da deist oldukları, aslında Müslümanlığı idrak edemedikleri ve bir bakıma çevrelerini kandırıyor oldukları görüşü hakimdir. 1980'li yıllarda yaygınlaşan Türk sinemasındaki sahtekar hacı, hileci hoca imajının yeniden üretilmesi sayılabile-

7 Milton Friedman, *The Counter-Revolution in Monetary Theory*, Institute of Economic Affairs, London 1970, s.10.

8 Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'nun konuşmasına ve bu konudaki tartışmalara Oda TV, Milli Gazete ve Yeni Akit gibi birbirinden oldukça farklı çizgideki yayın organları önemli yer vermişlerdir. Sırasıyla bakınız: "Türbanlı Ateistler Yayılıyor", *Oda TV*, 17 Mart 2018, <https://odatv.com/turbanli-ateistler-yayiliyor-17031826.html> (Erişim: 1 Mayıs 2018); "Mesele ciddi, başörtülü ateistler var", *Milli Gazete*, 20 Mart 2018 (Erişim: 1 Mayıs 2018). <https://www.milligazete.com.tr/haber/1519759/mesele-ciddi-basortulu-ateistler-var>; Rasim Bolbol, "İmam hatipli deist başörtülü ateist (mi?)", *Yeni Akit*, 5 Nisan 2018, (Erişim: 1 Mayıs 2018), <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/rasim-bolbol/imam-hatipli-deist-basortulu-ateist-mi-23725.html>.

9 BBC Türkçe'de yer alan başörtülü ve agnostik olduğunu söyleyen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni bir kadınla ve Cumhuriyet gazetesinde babası imam olan örtülü bir Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni bir kadınla yapılan röportajlar ilginç detaylar barındırmaktadır. Bakınız: Selin Girit, "Türkiye'de deizm tartışması: Muhafazakar gençlik dinden uzaklaşıyor mu?", *BBC Türkçe*, 20 Nisan 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43832877>; "Muhafazakar gençler deizm, ateizm ve agnostizme nasıl kaydıklarını anlattı", *Cumhuriyet*, 20 Nisan 2018, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/961529/Muhafazakar_gencler_deizm__ateizm_ve_agnostizme_nasil_kaydiklarini_anlatt.html. (Erişim: 2 Mayıs 2018)

cek biçimde,¹⁰ İmam Hatip lisesi öğrencileri ve başörtülülerin dindar kimliklerinin altında esasen peygambere inanmayan ve bu durumu gizleyen kişiler olarak resmedilmişlerdir. Bu duruma, bazı İslamcılar da kayıtsız kalmayarak, meseleyi ciddi bir tehlike olarak ele almıştır. Bu tartışmalarla eş zamanlı olarak, 2016 yılının Mayıs ayında Yusuf Kaplan’ın Yeni Şafak gazetesinde yazdığı bir yazı, neredeyse 2 yıl sonra, Türkiye’de en çok ziyaret edilen web sitelerinden biri olan *Ekşi Sözlük*’te 2018 Yılı’nın Nisan ayında yankı bulmuş ve aşırı seküler kanat tarafından sahiplenilmiştir.¹¹ Yusuf Kaplan yazısında, muhafazakar moda haftasını eleştirmiş ve bunu yaparken “başörtüsünü kazandık ama tesettürü kaybettik” demiştir.¹² Son dönemde muhafazakâr (bu ifade kendi içinde oksimoron çağrışımlar barındırmaktadır) kesimin sınır tanımaz dönüşümüne ilişkin sitemlerini ileten Kaplan, Müslüman kadınların samimiyetlerini yitirdiğini ve bilhassa tesettür üzerinden hem kadının hem de erkeğin sınındığını ifade etmiştir.

Her ne kadar burada erkeklerin sınındığı söylene de sosyal medyada yankı bulan serzenişler, kadın üzerinden yapılmıştır. Başörtülü kadının vaktiyle örtülü olması problemken, bugün de aşırı seküler kesim Yusuf Kaplan’a referans vererek, insanların dini ve vicdani açıdan samimiyetlerini sorgulamıştır. Yine eş zamanlı denebilecek deizm tartışmalarında da örtülü kadınların bir kısmının deist olduğu “toplumsal bir mesele” gibi ele alınmış ve bu konuda da aşırı sekülerler ve bazı İslamcılar benzer eleştirilerde bulunup, kişilerin inançları üzerinden polemik yaratmışlardır. Meselenin yalnızca bir dindarlık ölçme yahut bu kadınlara dini kurallara yeterince riayet etmedikleri için gücenme meselesi olmadığı oldukça açıktır. Burada söz konusu edilen aslında 28 Şubat döneminde dindarlıklarından, şimdiki zamanda da yeterince İslamî olmadıklarından çekiniliyormuş gibi yapılan kadınların, aslında aşırı sekülerlerin güç alanlarını daraltma korkusudur. Takvada ve tesettürde belli ölçüyü yakalamış Müslüman kadın ve erkekler ise kendileri kadar takvalı ve tesettürlü bulmadıkları bu kadınlar üzerinden hem kendi imanlarına olan güvenlerini pekiştirmekte hem de kendi içlerinden yeni bir “öteki” oluşturmaktadır.

10 Bu dönemdeki filmlerin karikatüristik bir örneği olarak, 1981 yapımı *Üç Kağıtçı* filminde yer alan Hoca tiplemesine bakılabilir: IMDB (Internet Movie Database), *Üç Kağıtçı*, <https://www.imdb.com/title/tt0254001/mediaviewer/rm3999151616>. (Erişim: 25.04.2018)

11 “Başörtüsünü kazandık ama tesettürü kaybettik”, *Ekşi Sözlük*, <https://eksisozluk.com/basortusunu-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik--5616148>. (Erişim: 18 Nisan 2018).

12 Yusuf Kaplan, “Başörtüsü Mücadelesini Kazandık ama Tesettürü Kaybettik!”, *Yeni Şafak*, 15 Mayıs 2016 (Erişim: 14 Nisan 2018). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkaplan/baortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2029048>.

Kaçınılmaz Melezleşme: Sosyoekonomik Dönüşüm, Yasal Çerçeve ve Kültürel Etkileşim

Doğrudur, bugünün “başörtülü kadınları” dünkülere benzememektedir: 28 Şubat sürecinde tesettürleri gerçekten çok ciddi bir imtihana tabi tutulmuş kadınların davası ile bugünkülerin meselesi aynı değildir. Doğrudur, iktidar kaynaklarından ve güç ilişkilerinden şimdiye kadar hep mahrum kalmış bu kesimin kadınlarının ve erkeklerinin bir çoğu, “kapital” ile sonradan tanışmıştır. Doğrudur, bu kadınlar küreselleşmenin etkisi ile tıpkı dünya üzerindeki birçok tesettürlü olan ve olmayan kadın gibi kendileriyle, görünümleriyle ve giyimleriyle daha çok ilgilenmeye başlamışlardır.¹³ Doğrudur, bu kadınlardan sosyoekonomik statüsü çok yukarıda olmayanlar da eskiden lüks sayılan birçok ürüne (eşarp, şal, kişisel bakım ve makyaj malzemeleri, trend sayılabilecek kıyafetler gibi) daha makul fiyatlar ile erişebilir hale gelmişlerdir.

Fakat ilk olarak hatırlanması gereken şey şudur: Niceliksel dönüşüm, çoğulcu arayışları da beraberinde getirir. Fadime Özkan’ın “Yemenimde Hare Var” adlı kitabında ortaya koyduğu birbirinden farklı ve trajik başörtüsü mağdurları ile yapılan röportajlar, başörtüsü kullanmaya devam etmek için dünyevi birçok kariyer basamaklarını elinin tersiyle itmiş kadınların analizine odaklanmaktadır.¹⁴ Eskiden kentlerde başörtüsünü ciddi anlamda tıp fakültesi okumaktan, kamu kurumunda çalışmaktan, hâkim olmaktan vazgeçebilecek kadınlar kullanırken, artık başörtüsü serbestisiyle bu kadar büyük tavizler veremeyecek kadınlar da -samimiyetsiz olduklarından değil, samimi fakat “ölümüne başörtülü” olmadıklarından- bugün örtülü kadınlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadınlar, bütünüyle dünyadan vazgeçmiş kadınlar değildir, böyle bir iddiaları da bulunmamaktadır. Tıpkı namaz kılan fakat namazlarının bir kısmını da kazaya bırakabilen (fakat bu yanı ile asla gündeme gelmeyen) bir erkeğin durumu gibi, mükemmellik iddiasında olmamak bu çeşitliliğe farklı tarzları entegre etmektedir. Fatma Nevra Seggie’nin başörtüsü yasağı sürdüğü yıllarda okulda başörtüsünü çıkarmak zorunda kalan öğrenciler, -yazarın tanımı ile yarı zamanlı açıklar (*part-time unveilers*)- üzerinde yaptığı çalışma bu anlamda ilginç noktalar barındırmaktadır: başörtüsü yasağına, okullarında riayet eden fakat özel hayatlarında örtülü olmaya devam eden bu öğrenciler dışa dönük, sosyal ortamlarda bulunmayı seven ve diğer örtülü olmayan öğrencilerle aralarında pek de fark bulunmayan kadınlardır.¹⁵ Me-

13 2018 Yılıın Nisan ayında, Suudi Arabistan’da ilk kez düzenlenen moda haftasını, bu bağlamda ele almak mümkündür. Detaylar için: “Suudi Arabistan’da ilk Moda Haftası başladı”, NTV, 13 Nisan 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/suudi-arabistanda-ilk-moda-haftasi-basladi,pCJQxznHOEyBO0YjeAtowa>.

14 Fadime Özkan, *Yemenimde Hare Var: Dünden Yarına Başörtüsü*, Elest Yayınları, İstanbul 2005.

15 Fatma Nevra Seggie, *Religion and the State in Turkish Universities: The Headscarf Ban*, Palgrave Macmillan, New York 2011, s.42.

sele sanıldığı gibi örtülü olan olmayan şeklinde kutuplaştırılabilecek kadar mekanik değildir: İnsana ve topluma dair olan pek çok husus gibi birbiri içine geçen, homojen olmayan kimliklerin bulunması, birbirine hiç benzemiyormuş gibi görünen tarafların ortak noktalarının, birbirine çok benziyormuş gibi görünenlerden bazen daha fazla olması şaşırtmamalıdır.

Diğer taraftan, yasal zemindeki yasaklayıcı tavrın bırakılmasından dolayı, sayısal olarak artan başörtülü kadınların çeşitlilik oluşturmasının pazar ile de doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Geçmişte kırsal kesimler veya katı İslami tavır ile ilişkilendirilen temelde iki örtünme biçimi hakimken, günümüzde bu her iki grubun dışında kentli, melez kimlikler çoğalmış ve bu sayısal artışa pazar da kayıtsız kalmamıştır. 2015 yılında yapmış olduğum bir görüşmede, çok küçük yaşlarda başını örtmüş bir kadından dinlediğim, 1990’lı yılların başına dair ortaya çıkan resim ise oldukça anlamlıdır: Bu kadın, ilk gençlik yıllarında küçük bir Doğu ilinde yaşamakta iken, o dönemde bulunduğu ilde tesettüre uygun kıyafetler yalnızca orta yaş üstü kadınların giyim zevkine uygun üretilmekteymiş. O dönemde çocukluktan yeni sıyrılmış genç bir kadın olan bu kişi, ya yaşlı kadınlar gibi giyinmek ya da terzilerin diktiği ve ne yaşlılarının ne de yaşlıların kıyafetini yansıtan, kendi ifadesi ile, “komik” giysileri tercih etmek zorunda kalmıştı. Bu kadının ilk gençliğinden duruma bakıldığında, örtünmenin gerçekten zor ve katlanılması güç bir külfet olarak ortaya çıktığını, seçeneksizliğin ve tek tipliğin insanı daha fazla kalıplara sokmaya mutaf olduğunu söylemek mümkündür. O yıllarda tesettüre uygun kıyafetlerin alıcısı olarak kabul edilen başat grup, orta yaş üstü kadın figürü iken, başörtüsü yasağının kalkması ile birlikte eskiye nazaran daha çok sayıdaki genç kadının örtünmeye başlaması ile bu alandaki tasarımların çeşitlenmesini doğal karşılamak gerekmektedir. Yael Navaro Yashin’in 2002 yılında yayınlanan çalışmasına bakıldığında, o dönemde şehirli ve örtülü kadının birkaç mağaza arasından seçim yapmak durumunda kaldığı görülmektedir. Bu konudaki ilk girişimin 1978 yılında kurulan Tekbir Giyim olduğunu¹⁶ ve uzun yıllar boyunca tesettür giyim noktasında sürdürülen oligopolün 2000’li yıllarda kırıldığını öne sürmek mümkündür. Günümüzde ise farklı gelir gruplarını hedefleyen farklı tesettür mağazalarının yanında, internet üzerinden alışverişe olanak sağlayan portalların yaygınlaştığı görülmektedir. Geçmişte yalnızca tesettüre yönelik mağazaların tekelinde bulunan örtülü kadınların gardrobu, artık “seküler” giyim markalarının da bu yöndeki talebi keşfetmesi ile daha çeşitli tasarımlara ve yorumlara açık hale gelmiştir. Seçeneksizliğin

16 Yael Navaro-Yashin, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*, Princeton University Press, Princeton NJ, 2002, s.95.

bugünkü durumdan daha iyi olduğunu iddia etmek, ancak konunun öznesi ile empati yapmadan varılacak bir sonuçtur.

“Yeterince kapalı olmayan başörtülü kadınlardan” tam olarak beklenen nedir? Robot uyumluluğunu seçerek sükun bulmaları mı? Erich Fromm, bireylerin yalnız kalmamak ve dış dünyanın ezici baskısından korunmak için geçtiği robot uyumluluğu modunu şöyle tanımlar: “birey, kendi olmaktan çıkar; kültürel kalıpların kendisine sunduğu kişiliği tümüyle benimser; böylece tıpkı diğerleri gibi ve onların kendisinden beklediği gibi olur”.¹⁷ Bu kadınların, dini daha düzgün yaşıadığı “düşünülen” daha mütedeyyin kadınları veya bütünüyle dini sembollerden bağımsız olan “modern” kadını taklit etmeleri mi beklenmektedir? Nilüfer Göle’nin vaktiyle hem modern eğitim görmüş hem de dini inançlarını yaşıayan kadınlar için kullandığı “melez desenler” aslında şu anda kendi içinde daha fazla çeşitlenmiştir.¹⁸ Türkiye’deki modernleşme süreci, yoğun biçimde Batıdan esinlenerek oluşmuş ve bu süreçte Batılılaşma ile modernleşme eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu kavramsal tercih, aynı zamanda İslami olanın modern olanın zıttı olarak tanımlanması ile de desteklenmiştir. Günümüzde ortaya çıkan eklektik durum, Batı dışı alternatif modernleşme anlayışlarının,¹⁹ yanı sıra kısmi Batılı, kısmi İslami olanın bir arada melezleşmesi ve yeni modernleşme pratikleri üretmesidir. Aslında bu “melez desenler”in²⁰ kendini ifade etmenin bir başka biçimi olduğu, tam manasıyla uçlarda olmayan bu kadınların, kendi içlerinde de birbirlerinden farklı yaşam, düşünme ve giyinme pratiklerinin olduğunu, sanılanın aksine bu üç grubun onlarca alt gruplar barındırdığını idrak etmenin önündeki engel nedir? Kendi ahlaki normlarımızı başkalarına dayatarak “demokrat” olma eğilimi hala revaçta mıdır? Ya da iyi Müslüman olmanın yolu, kendimizden çok başkalarının hali, tavrı ve görüntüsüyle uğraşmaktan mı geçmektedir?

Kadın: Ötekinin Ötekisi mi?

Meselenin bir başka yönü daha vardır ki bu konu üzerinde duran pek az kişi bulunmaktadır. Örtülü kadın, aşırı seküler ve bazı muhafazakarlardan oluşan her iki kutbun eleştirilerinin odağındayken, bu kadının eşi, erkek arkadaşı, erkek kardeşi nedense pek mercek altına alınıp, incelenmemektedir. Bu erkeklerin kamuya takdim ettikleri kimlikleri, kadınlarınkı kadar melez ve çeşitli iken, bu husus üzerinde belki de bir erkek dayanışmasının yansıması olarak, pek fazla durulmamaktadır. Kadının kullandığı makyaj malzemesin-

17 Erich Fromm, *Özgürlükten Kaçış*, çev.: Şemsa Yeğin, İstanbul, Pagel Yayınları, 1996, s.152.

18 Nilüfer Göle, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üstüne*, Metis Yayınları, İstanbul 2002.

19 Göle, *a.g.e.*, ss.163-164.

20 Göle, *a.g.e.*, s. 164.

den, başörtüsünü nasıl taktığına, eteğinin boyundan, bindiği arabanın stiline kadar her husus polemik malzemesi olabiliyorken, erkeğe ilişkin detayların pek azının inceleme ve eleştirilmeye cesaret edildiği görülmektedir. Güç ilişkisi açısından bakıldığında, kadının de Beauvoir’dan bugüne çok az değişen ikincil ve öteki konumu, söz konusu başörtülü kadın olunca, bir kez daha ötekileştirilmeye maruz kalarak, ötekinin de ötekisi olmaktadır.

Muhafazakar erkeklerin de en az kadınlar kadar farklı ekoller ve yaklaşımlar sergiledikleri, İslami açıdan sorgulanabilecek birçok tutum ve davranış içinde olduklarını gözlemek olasıdır. Burada ifade edilmek istenen elbette bahsedilen erkeklerin hayat tarzlarına ilişkin detaylarla da uğraşılmasının gerekliliği değildir. Diğer bir ifade ile kişilerin özel hayatı, giyiniş ve düşünüş biçimleri, toplumsal bir mesele olmamakla birlikte, kişileri, gündelik hayat pratikleri üzerinden eleştirirken, kadınlara çuvaldızı layık gören bakış açısının, erkeklere iğneyi batırırken bu kadar şefkatli ve naif davranmasının adil olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Kadının ne kadar örtülü olduğunu, kadının samimiyetini, halini, tavrını bu kadar yüksek sesle incelerken, yine erkek egemen bir söylemin kuşatması altında kalındığının farkında olmak gerekmektedir.

Bu çoğulcu ve iç içe geçmiş ortamda hâlâ “yeterince kapalı olmadığı düşünülen başörtülü kadın”ın imanının, itikadının ve hayat pratiklerinin sorgulanması hem aşırı seküler kesim hem de bazı İslamcılar açısından, Göle’nin tabiriyle, bir “saflık arayışı” ve “sınır muhafızlığı”dır.²¹ Elbette bu homojenliğe çağırın ve sınırların korunmasına yönelik tutum, en çok da güç alanlarını risk altında tutmak istememekle ilintilidir. İçlerinde öğrencilerimin, arkadaşlarımlarımın ve akrabalarımlarımın bulunduğu birbirinden çok farklı örtüş ve inanış biçimlerine sahip kadınlar, toplumun kaybı değil zenginliğidir. Nagel’in subjektif deneyimler sonucunda oluşan bilinç ve zihinsel faaliyetlerin, dışarıdan bakan gözlerin maddesel değerlendirmesiyle bilinemeyeceğini ve materyal durumla ilgili değerlendirmelerin çoğunlukla indirgemeci bir hal alacağına ilişkin varsayımı,²² sanırım bu durum için de geçerlidir. Mikro öykülerini bilmediğimiz, çoğu zaman merak dahi etmediğimiz bu kadınların hibrit görüntülerine bakarak onların dindarlıklarına ilişkin derecelendirme yapmak, sanırım indirgemeciliğin oldukça belirgin olduğu bir yaklaşımdır. Yarasa olmanın ne demek olduğunu, yarasa olmadan anlamak pek mümkün değildir.²³

21 Göle, a.g.e., ss. 9-13.

22 Thomas Nagel, “What Is It Like to Be a Bat?”, *The Philosophical Review*, Oct., 1974, Vol. 83, No. 4, s. 435-450.

23 Nagel, a.g.e., ss.147.

Levinas'ın ötekinin oluşumuna ilişkin, aslında "ben" in ötekini aynılaştırma-ya çalıştığını ve aradaki rekabetin varlığını tespitinden sonra ortaya koyduğu yaklaşım anlamlıdır: ötekini aynılaştırmadan, kendi doğrusunu ona dayatmadan, onun gözünden bakabilmek, öteki'yi idrak etme sürecini daha anlamlı kılar.²⁴ Konuya bir Müslümanın penceresinden bakılırsa, kendi nefesine ilişkin zaaf lar, eksiklikler ve ayıplar varken, bu kadınları sorgulamak, yargılamak dahası aforoz etmek hakkının hiç kimseye düşmediğini söylemek mümkündür. Konuya insan hakları perspektifinden bakıldığında ise, başörtülü kadın her şeyden önce bir bireydir, kendi vicdanında yapmak istiyor olduğunu yapmasından, yaşamak istediği gibi yaşamasından ve giyinmek istediği şekilde giyinmesinden, bu kadınların özgürlüğü ve kendini ifade etme alanı bulmasından dolayı mutluluk duyulmalıdır. Ve bu özgürlüğe ve kendini ifade etme alanına bütün kadınların ve erkeklerin sahip olması gerektiği ortaya konmalıdır.

Sonuç

Sonuç olarak, Türkiye'nin kutuplaşmış toplumsal ve siyasi yapısına yeni bir ötekileştirme alanı ekleyen mefhumlardan bir tanesi de başörtülü kadınların hem birtakım muhafazakarlar hem de aşırı sekülerler tarafından, yeterince örtülü olmadıkları ya da dinin gereklerine uygun hareket etmedikleri gerekçesiyle, kimi zaman hakarete varacak biçimde eleştirilmeleridir. Bu eleştiriler yapıcı olmaktan ya da başörtülülerin tekamülünü hedeflemekten çok, bu kadınların kılık, kıyafet ve davranışları ile oldukça yakından ilgilenen kanatların, kendi güç alanlarını koruma çabası ile ilişkilidir. Aşırı sekülerler tarafından geçmişte çok dindar oldukları gerekçesiyle tehdit unsuru olarak görülen ve bağınaz olarak tanımlanan başörtülüler, bugün değişen piyasa şartları, hak ve özgürlük alanları, küreselleşme, ekonomik refah seviyesinin artması gibi nedenlerle daha kozmopolit bir giyiniş ve davranış çeşitliliği sergilemektedir. Bu değişim sürecinde ortaya çıkan melez kimlikler, toplumsal ön kabullerin getirdiği kadının, daha kolay eleştirilebilme kırılğanlığı ile birlikte, oldukça sert saldırılara maruz kalmaktadır. Meselenin basit bir din alanı savunusu olmadığını, esasen ötekileştirme ve güç alanını koruma şeklinde tezahür ettiğini ortaya koyduktan sonra, bu tip konulara birey özgürlüğü açısından bakmak gerektiği önerilmektedir. Başörtülü ve başörtüsüz bütün kadınların kılık ve kıyafet tercihlerine saygılı olmak, bireylere sahip olduğu hakları tanımak, onlara yapılmış bir iyilik, bir lütuf, bir cömertlik değildir; yalnızca onların haklarını ihlal etmemektir. Melez kimlikler, toplumların kaybı değil, kazancı ve zenginliğidir.

24 Ne var ki Levinas da başkasının ahlaki durumu ile ilgili "sorumluluk" alınmasını salık vermiştir. Detaylar için bakınız: Emmanuel Levinas, *Time and the Other and Additional Essays*, çev.: Richard A. Cohen, Pittsburgh, Duquesne University Press, 1987, ss.35-38.

Kaynakça

- De BEAUVOIR, Simone. *The Second Sex*, çev.: H. M. Parshley, Vintage Books, New York 1989, c1952.
- FRIEDMAN, Milton, *The Counter-Revolution in Monetary Theory*, Institute of Economic Affairs, London 1970.
- FROMM, Erich, *Özgürlükten Kaçış*, çev.: Şemsa Yeğin, Pagel Yayınları, İstanbul 1996.
- FOUCAULT, Michel, *The Archeology of the Knowledge and the Discourse on Language*, çev.: A. M. Sheridan Smith, Pantheon Books, New York 1972.
- GÖLE, Nilüfer, *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, Metis, İstanbul 2002.
- HEGEL, Georg Wilhelm Fredrich, *The Phenomenology of Spirit*, çev.: Terry Pinkard, Georgetown University, Washington DC , Michael Baur, Fordham University, New York 2018.
- LEVINAS, Emmanuel, *Time and the Other and Additional Essays*, çev.: Richard A. Cohen, Duquesne University Press, Pittsburgh 1987.
- NAGEL, Thomas, “What Is It Like to Be a Bat?”, *The Philosophical Review*, Oct. 1974, Vol. 83, No. 4, ss. 435-450.
- NAVARO-YASHIN, Yael, *Faces of the State: Secularism and Public Life in Turkey*, Princeton University Press, Princeton, N.J. 2002.
- ÖZKAN, Fadime, *Yemenimde Hare Var: Dünden Yarına Başörtüsü*. Elest Yayınları, İstanbul 2005.
- SEGGI, Fatma Nevra, *Religion and the State in Turkish Universities: The Headscarf Ban*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

İnternet Kaynakçası

- BOLBOL, Rasim, “İmam hatipli deist başörtülü ateist (mi?)”, *Yeni Akit*, 5 Nisan 2018 (Erişim: 13 Nisan 2018). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/rasim-bolbol/imam-hatipli-deist-basortulu-ateist-mi-23725.html>.
- EKŞİ SÖZLÜK, “Başörtüsünü kazandık ama tesettürü kaybettik”, 6 Nisan 2018, <https://eksisozluk.com/basortusunu-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik--5616148> (Erişim: 18 Nisan 2018)
- EKŞİ SÖZLÜK, “Türbanlının jeep kullanmasını içime sindiremiyorum”, 21 Mayıs 2016, <https://eksisozluk.com/turbanlinin-jeep-kullanmasini-icime-sindiremiyorum--5113671?p=1> (Erişim: 10 Nisan 2018)
- EKŞİ SÖZLÜK, “bol makyaj + dar kıyafetler + türban”, 18 Haziran 2013, <https://eksisozluk.com/bol-makyaj-dar-kiyafetler-turban--3899143> (Erişim: 10 Nisan 2018)
- EKŞİ SÖZLÜK, “Türban takıp makyaj yapmak”, 26 Ekim 2014, <https://eksisozluk.com/turban-takip-makyaj-yapmak--1231351?p=37> (Erişim: 10 Nisan 2018)
- EKŞİ SÖZLÜK, “Türban takıp daracık kıyafetler giymek”, 23 Aralık 2008, <https://eksisozluk.com/turban-takip-daracik-kiyafetler-giymek--2005011> (Erişim: 10 Nisan 2018)
- EKŞİ SÖZLÜK, “Başörtülü kızların Kadife Sokakta aradıkları”, 30 Ekim 2016, <https://eksisozluk.com/basortulu-kizlarin-kadife-sokakta-aradiklari--5217824> (Erişim: 10 Nisan 2018)

IMDB (Internet Movie Database), *Üç Kağıtçı*, <https://www.imdb.com/title/tt0254001/media-viewer/rm3999151616> (Erişim: 25.04.2018).

KAPLAN, Yusuf, "Başörtüsü Mücadelesini Kazandık ama Tesettürü Kaybettik!", *Yeni Şafak*, 15 Mayıs 2016 (Erişim: 11 Nisan 2018). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/yusufkapan/baortusu-mucadelesini-kazandik-ama-tesetturu-kaybettik-2029048>

Milli Gazete, "Mesele ciddi, başörtülü ateistler var", 20 Mart 2018, <https://www.milligazete.com.tr/haber/1519759/mesele-ciddi-basortulu-ateistler-var> (Erişim: 12 Nisan 2018)

NTV, "Suudi Arabistan'da ilk Moda Haftası başladı" 13 Nisan 2018, <https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/suudi-arabistanda-ilk-moda-haftasi-basladi,p-CJQxznHOEyBO0YjeAtowA> (Erişim: 15 Nisan 2018)

ODA TV, "Türbanlı Ateistler Yayılıyor", 17 Mart 2018, (Erişim:). <https://odatv.com/turbanli-ateistler-yayiliyor-17031826.html> (Erişim: 1 Mayıs 2018)

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, "Öteki", *TDK*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=öteki (Erişim: 30.03.2018)

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi

M. Zeki Duman

Doç. Dr. | Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 71-95.
Gönderim Tarihi: 8 Mayıs 2018 | Kabul Tarihi: 4 Haziran 2018

Öz

Türkiye, yarım asırdan fazla bir süredir kendisine hedef olarak seçtiği Avrupa Birliği'ne girme çabasını, üye ülkelerle yaşadığı her tür soruna rağmen sürdürmeye devam ettirmektedir. Ancak, bugüne kadar Türkiye'nin Batılılaşmak için gösterdiği çaba, nihai hedef olan tam üyelik statüsünü sağlayamamıştır. Aynı şekilde, günümüzde Türkiye ile Avrupa Birliği arasında tam üyelik müzakerelerinin başlamış olması, Birliğin, Türkiye'ye yönelik mesafeli duruşunu ve kendi içine almama yönündeki ısrarcı tutumunu değiştirmemiştir. Bu ısrarcı tavrın altında ne tür ideolojik nedenler bulunduğu, özellikle de 15 Temmuz başarısız darbe girişimi sırasında ve sonrasında Avrupa Birliği'nin takındığı antidemokratik yaklaşımın bundan sonraki ilişkileri nasıl etkileyeceği sorusu, bu makalenin yazılmasının temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-AB İlişkileri, Kopenhag Kriterleri, Üyelik Müzakereleri, 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimi, Avrupa Medyasının Darbe Yanlısı Politikası.

Effect of 15 July Military Coup Attempt on Turkey-European Union Relations

Abstract

Turkey continues to pursue its efforts to join the European Union, since she has chosen as a target for more than half a century, despite all the problems experienced with Member States. However, the Westernization efforts of Turkey until today have not yet ensured ultimate goal of full membership. Likewise, today, initiation of full membership negotiations between Turkey and European Union did not alter the distant stance of the Union towards Turkey and insisting attitude not to get Turkey in. The basic justification for this paper is based on the quest of the ideological reasons behind this tenacious attitude and how undemocratic approach of European Union particularly before and after the failed 15th July coup attempt would affect future relations.

Keywords: Turkey-EU Relations, Copenhagen Criteria, Membership Negotiations, 15th July Military Coup Attempt, Pro - Coup Policy in the European Mass Media.

Giriş

Bir Ortadoğu ülkesi olmasına karşın, laik ve demokratik rejimiyle öne çıkan, Doğu ve Batı dünyası arasında adeta bir köprü işlevini gören, her geçen gün daha fazla modernleşen, sanayileşen ve sekülerleşen, kuruluşundan beri modernliğin beşiği olarak gördüğü Batı uygarlığına yüzünü çeviren ve onunla bütünleşmeye çalışan bir ülke olarak Türkiye, gerek stratejik, gerekse jeopolitik konumu nedeniyle uluslararası alanda da önemli bir güç olma özelliğini ve küresel bir aktör olma rolünü devam ettirmektedir. Ancak son yıllarda başta Arap Baharı ve Suriye iç savaşı olmak üzere Ortadoğu coğrafyasında yaşanan bazı gelişmeler, özellikle de 15 Temmuz başarısız darbe girişiminde uluslararası toplumun takındığı tutum, Türkiye'nin hem komşularıyla hem de batı toplumuyla olan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Türkiye, her ne kadar demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olarak Batı toplumunun evrensel değerlerini benimsemeye ve küresel dünya sistemiyle uyumlu bir dış politika izlemeye çalışsa da, kimi zaman askeri bir toplum ve devlet geleneğini sürdürmekten kaynaklı ara rejimlere yol açan darbelere maruz kalabilmiştir. Daha çok azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde görülen bu durum, maalesef Türkiye'de neredeyse her on yılda bir tekerrür etmiştir. Darbelerin sıkça yaşanmasında ordunun düzen sağlayıcı rolü yanında siyasal kültürümüzün demokratik değerleri yeterince içselleştirilememesinin de etkisi bulunmaktadır. Çünkü bir kurum olarak Ordu, devletin asli sahibi olduğu düşüncesini ve bu düşünceden hareketle siyaset üzerinde kurduğu vesayeti olağan görebilmektedir. Ordunun yasa koyucular ve sivil irade üzerindeki otoritesi, Türk siyasetinde çağdaş, demokratik ve çoğulcu bir yapının oluşmasını da engelleyen en önemli faktörlerden biridir.

Bu minvalde 15 Temmuz darbe girişiminin, Türkiye'de hem demokratik teamüllerin ve kurumların yerleşmesini hem de Batı dünyası ile sürdürülmeye çalışılan bütünleşmenin gerçekleşmesini olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Zira Türkiye'nin en önemli projesi olan 'batılılaşma projesi', geç Osmanlı döneminde başlamış, erken cumhuriyet döneminde hızlanmış ve günümüze kadar da devam etmiştir. Nitekim Cumhuriyet Türkiye'si, bir yandan batının bilim ve teknolojisini almaya, demokratik geleneğini, siyasal kültürünü ve aydınlanma felsefesini benimsemeye çalışmış, diğer yandan uygarlığı temsil ettiği düşündüğü Batı'yla başta sosyal ve kültürel olmak üzere politik ve ekonomik ilişkiler kurmaya, özellikle de, batının sanat, edebiyat ve hukuk sistemini almaya gayret göstermiştir.

Türkiye çok partili hayata geçtiği günden beri Batı'nın kapitalist sistemine ve uluslararası kurumlarına katılmaya çalışmıştır. Nitekim 1959'da Avrupa Ekonomik Topluluğuna (AET) üyelik başvurusunu yapmış, ancak bugüne kadar gösterdiği tüm çabaya rağmen Avrupa Birliği'nin üyesi olmayı başaramamıştır. Özellikle son yıllarda Birliğin kendi içinde yaşadığı sorunlar, Türkiye'nin kısa ve orta vadede Birliğe katılımının pek mümkün olmadığını göstermektedir. Tarihsel ve kültürel açıdan bakıldığında bu durumun iki temel nedeni olduğu söylenebilir: Birincisi, Birliğin, kendisine nihai hedef olarak belirlediği Avrupa'yı bir barış ve demokrasi kıtası haline getirme projesinin üye ülkeler arasında yaşanan rekabet ve çekişmeden dolayı gerçekleşmemiş olması dolayısıyla Avrupa'nın kendi içinde bütünlüklü bir yapı sergileyememesi, ikincisi de Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve özgürlükler konusunda Avrupa'nın taleplerini karşılayamamış olmasıdır.

Uluslararası siyasette etkin bir güç olmayı başaramayan Birlik ülkelerinin son yıllarda ekonomik krizler yaşaması, islamofobi/aşırı sağın taban bulması ve üye devletlerin ayrılma yönündeki taleplerinin gündeme gelmesi, Avrupa Birliğinin geleceği konusunda ciddi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Ayrıca buna, İngiltere'nin (Brexit süreci) ile Birlik'ten çıkmasını, Rusya'nın Doğu Avrupa ülkelerine göz açtırmamasını ve birçok üye devletin itirazına rağmen Türkiye ile sürdürülen müzakereleri de eklemek gerekir. Türkiye'nin katılım süreci ve bu sürecin sonucunda verilecek karar, Birliğin hem genişlemesi, hem de kendi içinde bütünleşmesi açısından son derece önemli bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla Türkiye, Avrupa Birliği projesinin geleceğini etkileyecek en önemli konulardan birisi olarak daha uzun yıllar tartışılmaya devam edilecektir.

Türkiye'de Askeri Darbelerin Yapısal/İdeolojik Nedenleri

Türkiye'de askeri darbeler ister ordu tarafından, isterse subayların bireysel inisiyatifiyle gerçekleşsin fark etmez, darbelerin arkasında yatan en önemli neden, siyasal kültürümüzde sivil ve demokratik bir yönetim anlayışının hala yeterince yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Zira tüm imparatorluklarda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da askerle yöneticiler arasında zaman zaman yaşanan taht kavgaları, darbelerin sıkça yaşanmasının tarihsel ve sınıfsal nedenini oluşturmuştur. Özellikle geç Osmanlı döneminde siyasal iktidarla askeri kanat arasında yaşanan ihtilaf ve çatışmalar, darbe girişimlerine zemin hazırlamış, Cumhuriyetin kuruluşuyla da darbe ve darbe girişimleri ülke yönetiminde sorun olmaya devam etmiştir. Türkiye'de siyasal kültür, farklı tarihsel ve toplumsal dinamiklerden beslendiği için de Batı toplumları gibi sivilleşmemiştir.

Batılı toplumlarda asker-sivil ilişkileri çoğunlukla demokratik bir zeminde ve anayasal bir çerçeve içinde tanımlanmaktadır. Çünkü Batıda imparatorlukların çökmesi ve ardından ulus-devletlerin kurulmasıyla halk egemenliği ve sivil irade, siyasal yaşamı belirleyen en önemli güç olmuştur. Bu durum, ülkelerde askeri vesayetın son bulmasını sağladığı gibi, ordunun kurumsal kimliğine uygun hareket etmesini, yani bir savunma gücü olarak kendisine verilmiş olan görev ve sorumluluklarının dışına çıkamamasını da garantilemiştir. Halkın, ulusal mücadelenin ön saflarında yer alması, asker-sivil ilişkilerinin daha çok siviller lehinde gelişmesine de imkân tanımıştır. Dolayısıyla Batı toplumlarında devletin kurucu unsurları bizzat siviller olduğu için egemenlik de sivil inisiyatifle belirlenmiştir.

Demokratik kuralların ve teamüllerin egemen olduğu Batı toplumlarında askerler, sivil iradenin emri dışına çıkmak veya siyasete baskı yaparak yönetime ortak olmak gibi bir amaç taşımamıştır. Kimi zaman bu yönde girişimler olsa da, siyasal iradeyi ve ulusal egemenliği elinde bulunduran halk, bu tür girişimlere prim vermeyerek askerleri kışlalarına göndermeyi bilmiştir. Nitekim 1945'ten sonra İspanya, Portekiz ve Yunanistan'da askeri cuntaların sivil iktidara müdahale ederek darbe yapması¹ karşısında halk sokaklara çıkmış ve darbeye geçit vermemiştir. Bu açıdan bakıldığında bir bütün olarak Avrupa'nın, yönetim mekanizmalarını sivil ve demokratik bir niteliğe kavuşturmak için tarihsel ve toplumsal anlamda ciddi mücadeleler verdiğini ve bunun için de ciddi bedeller ödediğini söylemek mümkündür.

Avrupa kıtasında bir yönetim sistemi olarak demokrasinin benimsenmesi ve demokratik kuralların uygulanması uzun bir süre almıştır. Nitekim Avrupa'nın siyasi tarihine bakıldığında, yüzyıllar boyunca demokrasi mücadelesinin verildiği ve bu mücadelede ciddi etnik, dinsel ve mezhepsel çatışmaların yaşandığı görülecektir. Toplum, uzun yıllar siyasal ve dinsel iktidarla çatışmış, bu çatışmanın sonucunda farklılıklara saygı duyan, anayasal ve hukuk devleti içinde hareket eden, halkın kendi kendisini yönettiği demokratik ve çoğulcu bir siyasetin/sistemin oluşmasını sağlamıştır. Yönetimde güç dağılımının kendi içinde birbirini dengeleyecek biçimde paylaşılmış olması, yasama ve yürütmenin sınırlarının yasalarla belirlenmiş olması ve daha da önemlisi yargının siyasal iktidardan bağımsız olması, hem siyasetin demokratik bir zeminde işlenmesini, hem de askerlerin siyasetten uzak durmasını sağlamıştır.

Oysa Türkiye'de kamu yönetiminde ve devlet bürokrasisinde genellikle askerler egemen olduğu için, sivil irade, siyasetin öznesi olmayı başarama-

1 Andrew Heywood, *Siyaset*, çev.: Bekir Berat Özipek ve diğerleri, Ankara, Adres Yayınları, 2014, s. 64.

mış ve hükümetler sıkça askeri darbelerle maruz kalmıştır. Türkiye'deki askeri darbelerin şeceresine baktığımızda karşımıza oldukça kabarık bir tablo çıkmaktadır. Ülkemizde şimdiye kadar yaşanmış darbe ve darbe girişimlerine geçmeden önce "Türkiye'de neden darbeler oluyor?" sorusuna cevap vermek gerekir. Nerdeyse her on yılda tekerrür eden darbe ya da darbe girişimlerinin temel nedeni ne olabilir? Türkiye'de sivil iradenin emrinde olması gereken ve esas görevi vatani iç ve dış düşmanlardan korumak/kurtarmak olan askerler neden yönetime el koyma ihtiyacını hissederler? Askerler, siyaseti dizayn etme yetkisini/hakkını nasıl ve nerden almaktadır? Hiç şüphesiz ki bütün bu soruların cevapları, makalenin konusunu aşmaktadır. Ancak biz burada daha çok Türkiye'de bugüne kadar gerçekleşmiş olan askeri darbelerin ideolojik arka planı üzerinde durmaya çalışacağız.

Öncelikle bu konuda belirtilmesi gereken en önemli husus, Türkiye'de devlet-toplum ile asker-sivil ilişkilerinin Batı toplumlarından çok farklı mecralarda geliştiğidir. Zira Türkiye, bir asker devleti olan Osmanlı'nın mirası üzerine kurulmuştur ve uzun süre asker kökenli yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Aynı şekilde Kurtuluş savaşını başlatanlar ve bunu sonuçlandıranlar da subaylardır. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer alan milletvekillerin neredeyse hepsi asker kökenlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin kurucu unsurlarının askerler olması, siyasetin de askerlerin inisiyatifleri doğrultusunda gelişmesine imkân sağlamıştır. Darbe sonrasında yapılan anayasalarda askeri vesayet hukuki altyapısı oluşturulmuş ve askerlerin ülkenin kurucu ve koruyucu misyonu taşıdığı vurgulanmıştır.

Askeri kesimin sivil ve demokratik bir yönetim içinde kendilerine tevdi edilmiş olan ve anayasada sınırları çizilmiş bulunan yetkileri/görevleri aşmalarının ideolojik nedeni ise, yukarıda da vurgulandığı gibi söz konusu kesimin kurucu sıfatıyla kendilerini devletin asli unsuru olarak görmeleri, Kemalizm'in bekçiliğini üstlenmeleri ve sivil kökenli siyasetçilere güvenmemeleridir. Türkiye'de askerler, askeri okullarda aldıkları formasyonla da bu bilinci edinmişlerdir. Görevi ülkeyi iç ve dış düşmanlardan korumak olan ordu, bunun yanında irtica veya etnik bölücülük gibi devlet düzenini tehdit ettiğini düşündüğü olaylara karşı da harekete geçmeyi görev bilmiştir. Nitekim bugüne kadar yaşanan askeri darbelerin gerekçelerine bakıldığında; ya siyasal istikrarsızlık, ya ekonomik krizler, ya ideolojik çatışmalar, ya anayasal düzene karşı irticai faaliyetler ya da etnik bölücülük gibi nedenler öne sürüldüğü görülecektir.

Dolayısıyla Türkiye'de neden askeri darbeler olur sorusuna verilebilecek en kapsamlı cevap, bir sınıf olarak ordunun devletle olan ilişkisinin demokra-

tik bir zeminde gelişmemesi olduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni, yine yukarıda vurgulandığı üzere Cumhuriyetin kadim ve köklü bir askeri müdahale ve darbeler geleneğine sahip olan Osmanlı'nın mirası üzerine kurulmuş olmasıdır.² Osmanlı, askeri bir imparatorluktu ve yeniçeriler/subayların devlet üzerindeki nüfuzları fazlaydı. Askeri alandaki reformlara karşı ilk çıkanlar da bu kesim olmuştur. Askeri kesimin kendisini devletle özdeşleştiren, devletin esas sahibi olduklarına inanmalarını sağlayan bir eğitimden geçmeleri, darbelerin altında yatan en önemli bilişsel nedendir.

Nitekim TBMM Darbeleri Araştırma Komisyonunun hazırladığı taslak bir raporda şu tespitlere yer verilmiştir:³ “Sıkı bir eleme sürecinden sonra askeri okullara giren genç öğrenciler, ilk günlerinden itibaren Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni koruma ve kollamanın asli görevleri olduğu düşüncesiyle yoğruldukları gibi, bütün meslek hayatları boyunca bu doğrultuda düşünmeye ve davranmaya teşvik edilirler. Bu misyonun temel objeleri, diğer bir deyişle korunması gereken değerler silsilesinin başında gelenler, devlet otoritesi, ülkenin bütünlüğü ve laiklik ilkesidir.” Bunun yanında *ordunun tarihsel olarak düzen kurucu/koruyucu olma işlevini üstlenmesi, darbe girişimlerini anlamakta önemli bir faktör olarak göze çarpmaktadır.*⁴

Türkiye’de devleti kuranlar askerler olabilir, ancak ülkenin yönetimi, çağdaş ve demokratik toplumlarda olduğu gibi seçim sonucunda iktidara gelmiş olan meşru sivil iradenin egemenliğinde/ yetkisinde olmalıdır. Askeri kesimin bu gerçeği kabul etmesi yanında giriştiği her darbenin ülkemizi on yıllarca geriye götürdüğünü, demokrasiyi askıya alarak ekonomik ve sosyal gelişmeyi engellediğini dolayısıyla Türkiye’nin modern dünyadan soyutlanmasına ve geriye gitmesine neden olduğunu da görmesi gerekiyor. Bu minvalde askeri darbelerin, hiçbir hukuki ve meşru gerekçesi olmadığı/olamayacağı gibi, her darbenin veya darbe girişiminin sonradan telafisi mümkün olmayan toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara/sonuçlara neden olduğunu da akıldan çıkarmamak gerekir.

Aynı şekilde bugüne kadar Türkiye’de gerçekleşmiş olan askeri darbelerin hiç biri, var olduğu düşünülen sorunlara çözüm getirmediği gibi, mevcut sorunları daha da kronikleştiren, sivil alanın/iradenin önünü keserek ekonomik kalkınmayı geciktiren, ülke kaynaklarının işletilmesini ve dolayısıyla gelişen

2 Necmettin Alkan, “Dünden Bugüne Tarihimizdeki Askeri Darbeler ve Müdahaleler”, beyzarih.com, 07 Ağustos 2017, <http://www.beyzarih.com/makale/dunden-bugune-tarihimizdeki-askeri-darbeler-ve-mudahaleler>.

3 “İşte Darbe Komisyonu Raporları”, *Hürriyet*, 26 Kasım 2012 <http://www.hurriyet.com.tr/iste-darbe-komisyonu-raporlari-22016292> (Erişim: 7 Ağustos 2017).

4 Evren Balta, “Darbe Neden Olur”, *Birikim*, 22 Temmuz 2016 (Erişim: 12 Temmuz 2017). <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7818/darbe-neden-olur#.Wwwdg4q-nIU>.

dünya kapitalizmine eklenmesini önleyen sonuçlara sebebiyet vermiştir. Darbeci yönetim, Türkiye'nin uluslararası alandaki saygınlığını zedeleyerek uluslararası toplumla bütünleşmesini de engellemiştir. Bu açıdan bakıldığında bir kurum olarak ordunun, değişen dünyada değişen koşullar içinde taşıdığı misyonunu ve anayasa çerçevesinde kendisine verilmiş olan yetki ve sorumluluklarını kanunlar çerçevesinde ve olması gerektiği gibi kullanması gerekmektedir. Ancak gelinen süreçte askerler tarafından durumun hiç de bu şekilde algılanmadığı ve maalesef her on yılda bir darbe veya darbe girişimiyle karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz.

Ülkemizde askeri darbelerin genellikle bir kurum olarak ordu veya ordunun içinde örgütlenmiş bir grup yüksek rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirildiğini yukarıda belirtmiştir. Bu anlamda askeri darbelerin geçmişine baktığımızda karşımıza ilk girişimin, 1913'te "Bab-ı Ali Baskını" olarak tarihe geçen ve temelde Balkan Savaşlarında sivil yönetimin beceriksizliğinden kaynaklı toprak kayıplarının yaşanması ve Bulgarların neredeyse Edirne'yi alacak duruma gelmesi üzerine ordu içinde örgütlenmiş olan İttihat ve Terakki'nin baskısıyla gerçekleştiğini görüyoruz. Örgütün baskısı sonucunda mevcut sadrazam istifa ettirilmiş ve yerine İttihat ve Terakkiden bir komutan geçmiştir. Sivil yönetimi deviren bu olay, Türkiye tarihinde ilk darbe olarak kabul edilir.

İkinci darbe, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere Türkiye çok partili hayata geçtikten sonra 1950'de Demokrat Parti iktidara gelmiş ve Demokrat Parti on yıl boyunca ülkeyi tek başına yönetmiştir. Demokrat Partinin özellikle ikinci döneminde Ordu, ülke içinde bazı siyasi ve ekonomik krizlerin yaşandığı, hükümetin gerek muhalefet ve ordu, gerekse üniversite ve medya üzerinde baskı kurduğu gerekçesini öne sürerek darbe yapmış, sonrasında Menderes ve birçok siyasi, idama mahkûm edilmiştir. Üçüncü darbe ise, 12 Mart 1971'de mevcut siyasi iktidarın günden güne artan terör olaylarını ve anarşiyi durduramaması, güvenlik zaafiyetinin meydana gelerek ülkenin bir iç çatışmaya doğru sürüklenmesi nedeniyle askerler tarafından hükümete verilen bir muhtırayla yönetimin değişmesi sağlanmıştır.

1980 askeri darbesi, aslında 1971'deki gerekçelerin aynısı ileri sürülerek, yani sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında çatışmaların ve terörün arttığı ve anayasal düzenin bozulduğu iddia edilerek Kenan Evren ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilmiştir. 28 Şubat 1997'deki post-modern askeri darbesi de, 1971'deki muhtırayla benzerlik arz etmektedir. Milli Güvenlik Kurulunun tavsiye kararıyla dönemin Refah Partisi hükümetinin artan irticai faaliyetleri durduramadığı gerekçe gösterilerek ordu içinde oluşturulmuş "Batı Çalışma

Grubu” tarafından hükümet istifaya zorlanmıştır. 27 Nisan e-muhtırası ise, 2007’de sonradan Genel Kurmay Başkanı tarafından yazıldığı söylenen ve başta laiklik olmak üzere Atatürk ilke ve inkılâplarının ve Kemalizm’in temel değerlerinin aşındırılmakta olduğu iddiasıyla dönemin hükümetine bir muhtıra verildiği şeklinde yorumlanmıştır.

15 Temmuz başarısız askeri darbe girişimi ise 2016’da gerçekleşmiştir. Uzun yıllardır ordu içinde örgütlenmiş olan, son yıllarda hükümete karşı içerden ve dışarıdan saldırıya geçen ve FETÖ olarak bilinen dini cemaatin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok ilde silahlı eyleme kalkışmasıyla darbe girişimi başlamıştır. Örgütün, askeri uçaklarla sivillerin üzerine bomba yağdırması, Meclisi bombalaması ve Cumhurbaşkanı’na suikast düzenlemeye kalkışması, buna karşın halkın ve polisin sokaklara ve köprülere akın ederek askerlere meydan okuması sonucunda toplamda 249 kişi yaşamını yitirmiştir. Sonrasında FETÖ’ye mensup kişilerin halk tarafından yakalanarak emniyet birimlerine teslim edilmesiyle darbe girişimi önlenmiştir.

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminde Batılı Ülkelerin İkircikli Tutumu

En yaygın kanaatlerden birisi, genelde Ortadoğu’da, özelde de Türkiye’de meydana gelen askeri darbelerin hiç birisinin, Amerika ya da Avrupalı devletlerin inisiyatifleri/tasarrufları dışında gerçekleşmediği yönündedir. Batılı ülkeler, I. Dünya Savaşı sonunda petrol kaynağına sahip Ortadoğu coğrafyasını kolay yönetmek için suni sınırlar oluşturmak suretiyle devletçikler meydana getirmiştir. Genellikle müslüman toplumlar, Batılı güçlerin kışkırtmasıyla etnik ve mezhepsel çatışmalara sürüklenmiş, yaşanan iç çatışmalar, Batının hem silah satışına kaynaklık etmiş, hem de söz konusu devletlerin kendi aralarında güçlenmesini engellemiştir. Nitekim sürekli demokrasi, insan hakları, eşitlik ve özgürlükten dem vuran Batı dünyası, bugüne kadar Ortadoğu ülkelerini yöneten krallara ve sultanlara ses çıkarmamıştır.

İslam toplumunda demokrasiye geçiş yönündeki toplumsal talepler yine Batılı güçler tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Cezayir’den Mısır’a, Lübnan’dan İran’a kadar birçok devlet, demokrasiye geçiş yönündeki tercihleri söz konusu olduğunda batılı güçler askeri darbelerle destek vermek suretiyle bu geçişi tıkamaya çabalamıştır. Batı, her zaman demokrasiyi kendisi için istemiştir. Batı dışı toplumların demokrasi talebi, şayet Batı çıkarlarına uygunsuzsa kabul görmüş, değilse görmemiştir. Nitekim bugün Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri başta olmak üzere birçok Ortadoğu İslam ülkesi, temel insan haklarına bağlı olmayan baskıcı yönetimlerle idare

edilmekte ve demokrasinin havariliğini yapan Batı, bu ülkelerle sıkı ilişkiler içine girebilmektedir. Çünkü Batı için esas sorun, insan hakları ve demokrasi taleplerinin kendi çıkarlarıyla örtüşüp örtüşmediği sorunudur.

Genelde Batı dünyası özelde de Amerika'nın Ortadoğu'daki politikasına baktığımızda tümüyle ulusal çıkarlara dayanan, içinde yayılcılık ve tahakküm ilişkisini de barındıran pragmatist bir yaklaşımın egemen olduğu görülecektir. Bu anlamda Amerika'nın "Ortadoğu'yu üç somut pratik üzerinden disipline ettiği ve kontrol altında tuttuğu açık bir şekilde ortadadır ve bu Soğuk Savaş döneminden sonra da böyledir. İlki, fiili işgal. 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak işgali buna örnek verilebilir. İkincisi, bölge ülkeleri arasındaki savaşları ve iç çatışmaları kullanmak. 1980'ler boyunca İran-İrak savaşında ABD'nin her iki tarafa da silah sattığını biliyoruz. Sonuncusu ise askeri darbeler yoluyla rejim değişikliğine gitmek."⁵ Nitekim son örneğini, 2013 yılında Mısır'da demokratik seçimle iktidara gelen Mursi yönetimini Amerika'nın desteğiyle iktidardan uzaklaştıran Sisi'nin darbesiyle görmüş olduk.

Bu örnekten hareketle, Batı toplumunun kendi çıkarı söz konusu olduğunda askeri darbeyi desteklemekten geri durmadığını söylemek mümkündür. Bu durum birçok ülke için de geçerli olduğu gibi askeri darbenin adeta bir gelenek haline almaya başladığı Türkiye için de geçerlidir. Nitekim Türkiye'de meydana gelen darbelerin tümünde dış güçlerin özellikle de Amerika'nın parmağı bulunduğu iddiası sadece bir komplo teorisi olarak görülmemiştir. Türkiye, ABD'ye kayıtsız şartsız bağımlılığını sorgulamaya başladığında, dış olan bağımlılığını azaltmaya çalıştığında, Batının çıkarlarına ters düşen bir dış politika izlediğinde veya ulusal çıkarları doğrultusunda hareket etmeye başladığında ya bir askeri darbeye ya da darbe girişimiyle karşı karşıya kalmaktan kendisini kurtaramamıştır.⁶

Bu açıdan bakıldığında dış destekli olduğu bilinen/düşünülen darbelerin esas nedeninin, Türkiye'nin Batı çıkarları doğrultusunda yönetilmek istenmesi olduğu söylenebilir. Halkta da bu tür bir algının oluşmasının nedeni, Batılı müttefiklerin gerçekleşen darbeler karşısında demokratik bir tutum takınmayarak sivil iktidarı suçlamaları hatta darbecileri savunmaya çalışmalarındır. Örneğin 1980 müdahalesinden sonra CIA'nin Türkiye şefi Paul Henze'nin darbe için dönemin ABD Başkanı Jimmy Carter'a "bizim çocuklar başardı" demesi, ABD'nin darbedeki rolünü açıkça ortaya koymaktadır.⁷ Darbe sonrasında

5 Ali Balcı, "Darbeler ve ABD'nin Rolü", *Ortadoğu Analiz*, 2 Nisan 2018 (Erişim: 7 Nisan 2018). http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2016/05/13_alibalci.pdf.

6 "15 Temmuz Darbe Girişimi Darbeler ve ABD", *AljazeeraTurk*, 24 Ağustos 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/darbeler-ve-abd>. (Erişim: 7 Temmuz 2017)

7 "Cuntacılar 'Bizim Çocuklar Diyen' Ajan Öldü", *Milliyet*, 4 Haziran 2011, <http://www.milliyet.com.tr/cuntacilara-bizim-cocuklar-diyen-ajan-oldu/dunya/dunyadetay/04.06.2011/1398393/default.htm>. (Erişim: 7 Ağustos 2017).

gerek Amerika, gerekse bazı Avrupa ve NATO üyesi ülkeler, yaptıkları açıklamalarda Türkiye'ye yeniden barışın tesis edilmesi ve bir an önce demokratik siyasete dönülmesi temennisiyle yetinmişlerdir. Batılı ülkelerin gerçekleşen darbelere karşı bekle gör politikası içine girmesi ve bir süre sonra da demokratik seçimle iktidara gelmiş olan meşru hükümeti suçlaması yönündeki tavır, en net biçimde 15 Temmuz başarısız darbe girişiminde ortaya çıkmıştır. Nitekim darbe gecesi ve sonrası gerek Amerika, gerekse bazı Avrupa ülkeleri darbe girişimini güçlü bir biçimde kınamak yerine, neden olarak Erdoğan'ın "otoriterleşmesine ve iktidar hırsına" bağlamaya çalışmışlardır.⁸

Bu bağlamda Türk Silahlı Kuvvetleri içine sızmış asker üniformalı FETÖ yapılanmasının, uluslararası güç odakları tarafından desteklendiği iddiası zaman zaman farklı merciler tarafından da dillendirildiği görülmektedir. Hiç şüphesiz ki Türkiye'nin işgalinin ve iç savaşa zemin hazırlamayı amaçlayan darbe girişiminin⁹ arkasında birçok iç ve dış neden(ler)/aktörler bulunmaktadır. Nitekim "2010 yılından beri Türkiye'nin ittifaklar siyasetinde hatırı sayılır bir dönüşüm yaşandığını, Batı ittifakı ile arasında ciddi gerilimler oluştuğunu söylemek mümkün. Bu dönemde Türkiye'ye de uğrayan küresel ekonomik ve siyasal krizi İslam'ın daha radikal yorumları ile aşma stratejisi, Ortadoğu'daki siyasal krizi kendi lehine çevirmeye yönelik müdahaleci ve çatışmacı hamleler, İran'a yönelik BM ambargosunun Türkiye tarafından delindiğine yönelik iddialar, Türkiye'deki siyasal iktidarın uluslararası düzenle ters düşmesinin kimi emareleri olarak da okunabilir."¹⁰

Türkiye'nin uluslararası camiada sesini yükseltmesi, mevcut küresel ölçekli kurumsal yapılara itiraz etmesi, başta Filistin sorunu olmak üzere ezilen toplumların yanında olmaya çalışması, bölgesinde ekonomik ve stratejik bir güç olmaya başlaması ve Ortadoğu İslam ülkelerine önderlik etmesi gibi yeni hamleler/ilişkiler içine girmesi de, bazı dış güçleri rahatsız etmiş görünmektedir. Bu minvalde 15 Temmuz başarısız darbe girişiminde gerek Amerika'nın, gerekse Avrupa'nın darbe girişimine sessiz kalmaları, girişimden meşru siyasal iktidarı sorumlu tutmaya çalışmaları, neredeyse darbecileri koruyacak bir tutum içine girmeleri, dış güçlerin Türkiye'ye yönelik rahatsızlıklarının en bariz göstergeleri olarak okunabilir.

8 "Amaçları ve Neticeleriyle 15 Temmuz Darbe Girişimi", *SDAM*, 22.07.2016 <http://www.stratejidusunce.org/Detay/Haber/1001/amaclari-ve-neticeleriyle-15-temmuz-darbe-girisimi.aspx>. (Erişim: 07 Ağustos 2017).

9 Bülent Orakoğlu, "15 Temmuzun Nedeni", *Yenişafak*, 19 Eylül 2016 (Erişim: 05 Temmuz 2017). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/bulentorakoglu/15-temmuzun-nedeni-2031891>.

10 Evren Balta, "Darbe Neden Olur", *Birikim*, 22 Temmuz 2016 (Erişim: 12 Temmuz 2017). <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7818/darbe-neden-olur#.Wwwdg4q-nIU>.

Bu göstergelerden birisi de, Batı toplumunun uzun bir süredir siyasi açıdan Türkiye aleyhine bir pozisyon almış olmasıdır. Özellikle Suriye’de yaşanan iç çatışmalar, Türkiye’nin gelişmelere sessiz kalmayıp askeri operasyona girişmesi, göçmenlere yönelik koruyucu politikası, PKK/PYD terör örgütlerine göz açtırmaması ve FETÖ mensuplarını yargılaması, Batılı ülkeleri tedirgin etmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde Türkiye’nin bölgesinde caydırıcı bir güç olma yolunda önemli mesafeler kat etmesi, teknoloji ve savunma sanayisinde dışa bağımlılığı azaltması ki, Türkiye gibi iştahlı bir pazarın kaybedilmesi demektir.¹¹ kendi iç dinamiklerini harekete geçirmek suretiyle ekonomik performansını artırması, dış sorunlarda inisiyatif olarak uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmesi, başta Almanya olmak üzere birçok batılı ülkenin Türkiye’ye cephe almasının nedenidir.

Türk toplumu, bu gelişmelerin farkında olduğu ve dış güçlerin ülkede oynamak istedikleri oyunu gördüğü için 15 Temmuz askeri darbe girişiminde sahaya çıkmıştır. Nitekim bu girişimde, ilk kez sivil iradesiyle halk sokaklara inerek demokratik siyaseti ve meşru hükümetini savunmuştur. Daha önceki darbelerde halkın gelişmelere dahli söz konusu olmadığı gibi buna cesaret de edememiştir. Oysa 15 Temmuz gecesinde başta Cumhurbaşkanı’nın çağrısıyla halk her tür bedeli göze alarak siyasete, demokrasiye, insan haklarına ve halk egemenliğine sahip çıkmaya başlamış, sivil iradeye yönelik bu saldırıya karşı duyarsız kalmayarak canı pahasına demokrasiye sahip çıkmaya, askeri vesayete ve bu vesayeti yeniden üretecek girişimlere karşı çıkmaya çalışmıştır.

15 Temmuz başarısız askeri darbe girişiminde halk, bir bütün olarak darbeye başkaldırmış, askerinin sivil alana müdahalede bulunmasına, tankların sokaklarda, caddelerde, köprülerde dolaşmasına izin vermemiş ve daha da önemlisi bu girişimin sadece FETÖ denilen örgütün işi olmadığına, bunun arkasında uluslararası odakların bulunduğuna inanmıştır. Nitekim yapılan kamuoyu araştırmasında halkın bu yönde güçlü bir inanca sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.¹² Ayrıca darbe girişiminin yakın geçmişte Mısır’da yaşanan darbenin bir benzeri olduğunun düşünülmesi, halkın darbe girişimine taviz vermeksizin topyekûn başkaldırmasına neden olmuştur. Kısacası “Türkiye toplumunun darbe girişimine gösterdiği toplumsal direnç bundan

11 Hüsametdin Aslan, “15 Temmuz Darbesinin Nedeni?”, *Milat Gazetesi*, 20 Temmuz 2016 (Erişim: 29 Haziran 2017). <http://www.milatgazetesi.com/15-temmuz-darbesinin-nedeni-makale,90200.html>.

12 Nebi Miş ve diğerleri “15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 2016, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160804165732_15-temmuz-darbe-girisimi-toplumsal-algi-arastirmasi-pdf.pdf.

sonraki dönemlerde konvansiyonel askeri darbelerin toplumsal meşruiyet zeminini bulmasının artık kolay olmadığını da ortaya koymuştur.”¹³

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Avrupa Medyasındaki Yansıması

15 Temmuz askeri darbe girişimi, demokrasi ve istikrar açısından sadece Türkiye için değil tüm Ortadoğu ve Batı toplumları için de tarihi bir olay özelliğini göstermektedir. Zira demokratik seçimlerle iktidara gelen bir hükümetin alaşağı edilme girişimine karşı halkın darbecilere geçit vermemesi ve ardından uzun bir süre demokrasi nöbetlerinde bulunması yönündeki tavrı takdire şayandır. Darbe girişiminin halk tarafından bertaraf edilmesi karşısında dış basının özellikle de Batı medyasının tavrı da Türkiye’de şaşkınlık yaratmıştır. Çünkü her platformda demokrasi ve insan haklarının havariliğini yapan batı medyası, darbeye karşı sert bir tutum takınması gerekirken, aksi yönde bir eğilim içine girmiştir.

Çünkü Batı toplumu, yüzyıllardır önceleri doğrudan sonradan dolaylı olarak sömürdüğü Doğu ve Ortadoğu toplumlarını yönetmek arzusundan hiç vazgeçmemiştir. Artık gerçekleşen askeri darbelerin arkasında batılı güçlerin bulunduğu gerçeği ortadadır. Batılı devletlerin askeri darbelerine verdiği desteğin ilk somut örneğini, 1953 yılında İran’da mevcut hükümetin yerine otoriter Şah rejimini ikame ettiren darbeye görüyoruz. Amerika yıllar sonra bu darbeye dâhil olduğunu ve yönetim değişikliğinde aktif rol oynadığını itiraf etmiştir. Aynı şekilde 1973 yılında ABD’nin çıkarlarına göre hareket etmeyen Latin Amerika ülkelerinden Şili’deki sosyalist başkan Allende hükümetini düşüren darbeyi de yine ABD desteklemiştir. Batılı güçlerin darbecilere verdiği desteğin en son örneği, 2013 yılında Mısır’da seçilmiş Cumhurbaşkanı Mursi’ye karşı gerçekleşen askeri darbedir ve bu darbenin hemen arkasında Amerika ve Avrupa ülkeleri askeri rejime desteğini ilan etmişlerdir.¹⁴

Türkiye’de 15 Temmuz’da gerçekleşen başarısız darbe girişiminde de Batılı devletler, bilindik ikircikli ve ikiyüzlü tavrını devam ettirmiştir. Darbe gecesi bazı ülkeler darbecilere örtük bir biçimde destek vermeye çalışırken, bazıları da bekle gör politikası içine girmiştir. Darbe girişimi başarısız olunca yine bazı ülkeler ağız değiştirerek mevcut seçilmiş hükümete desteklerini dile getirirken, ülkelerin çoğu darbenin neden başarısız olduğu konusunda

13 Sadık Ünay ve Şerif Dilek, “15 Temmuz: Başarısız Darbe Girişiminin Ekonomi Politikası” *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 2017, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/15temmuzekonomipolitik.pdf>.

14 Muhittin Ataman ve Gloria Shkurti, “Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi”, *Adam Akademi*, İstanbul 2016, Sayı: 2, s.51-73.

darbecilere akıl vermeye çalışmışlardır. Garip olan şu ki Türkiye, NATO'nun önemli bir gücü ve Avrupa ile Amerika'nın stratejik müttefiki olmasına rağmen darbe gecesinde yalnız kalmıştır. Amerikan Dış İşleri Bakanı John Kerry, ilk açıklamasında “tarafalara” sükûnet ve itidal çağrısında bulunarak adeta darbeye meşruiyet kazandırma çabasına girişmiş,¹⁵ Türkiye'nin barış ve istikrara ihtiyacı olduğunu söyleyerek darbecilere toz kondurmamaya çalışmıştır.

Türkiye'nin de üyesi olduğu birçok Avrupa Birliği kurumu, darbe gecesini uzun bir süre sessizliğini korumaya çalışmış, özellikle Batı medyası, darbenin neden başarıya ulaşamadığı sorusuna cevap aramaya çalışarak gerçek yüzünü ortaya koymaktan çekinmemiştir. Batıdaki ana akım medya, aşağıda ayrıntılı bir biçimde de görüleceği gibi takipçilerine darbeyi çarpıtarak, yalan yanlış haber yaparak vermiş, bazı medya organları, Cumhurbaşkanı'nın ülkeden kaçtığını, Başbakan ve bakanların öldürüldüğünü, meclisin kapatıldığını, genelkurmay başkanının idam edildiğini iddia ederek niyetlerini ortaya koymuşlardır. Bazı yayınlarda, darbecilere nasıl davranmaları gerektiği hususunda değişik önerilerde bulunan sözüm ona yazarlar konuşmaya başlamış, darbe sonrasında yayınlanan gazetelerin gerek manşetleri, gerekse köşe yorumları, Batı dünyasının aslında Türkiye'ye olan bakışını yansıtmıştır. Örneğin İngiltere'nin en etkili gazetelerinden *The Guardian*'ın 17 Temmuz'daki editoryal yazısının başlığı şöyledir:

“Seçimle iş başına gelmiş diktatörlüğe dikkat edin.” Yazıda “Askeri diktatörlük, bilenen en kötü hükümet biçimlerinden biridir. Ancak seçilmiş diktatörlük de çok daha iyi sayılmaz; açık şekilde görülen tehlike, Türkiye'nin o tarafa doğru yalpalaması” ifadeleri kullanmıştır. Aynı şekilde Amerika'nın en saygın gazetelerinden New York Times ve Washington Post'un darbeye ilgili başlıklarında “Türkiye'deki karşı-darbe” ve “Erdoğan, otoriterliğini ikiye katlama arzusuna karşı çıkılmalı” şeklinde olmuştur.¹⁶ Wall Street Journal'da yayınlanan bir makalede; “Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik darbe girişimi, ülkeyi 2002'den beri yöneten Erdoğan'a karşı uzun süredir artmakta olan memnuniyetsizliğin en son noktası oldu.” Expressen Gazetesi “Erdoğan darbeye zemin hazırladı” başlığını atarken, İtalyan yayın organı Internazionale; “Türkiye'de demokrasi başarısız olsa da öldü”, BBC'deki başlık; “Türkiye'nin son umudu öldü”, Alman Die Welt Gazetesinin başlığı; “Türkiye krizi: Asıl darbe şimdi başlıyor” şeklindeydi.¹⁷

15 Mehmet Seçkin, “FETÖ'cü 15 Temmuz Darbe Kalkışması ve Dünya Basını”, *Kanalhaber*, 20 Temmuz 2016, <http://www.kanalhaber.com/yazar/mehmet-seckin/fetocu-15-temmuz-darbe-kalkismasi-ve-dunya-basini-27917>.

16 “Batılı Medyanın Demokrasi Sınava”, *Mepanews*, 1 Ağustos 2016, <https://www.mepanews.com/batili-medyanin-demokrasi-sinavi-1327h.htm> (Erişim: 10 Nisan 2017).

17 “15 Temmuz'a Dünyadan Gelen İlk Tepkiler”, *Sabah*, 12 Temmuz 2017 (Erişim: 10 Eylül 2017). <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/13/15-temmuza-dunyadan-gelen-ilk-tepkiler-nasildi?paging=>

Batı medyası, darbe girişimi süresinde son derece antidemokratik bir tutumla taraflı bir bakış açısı ortaya koymaktan çekinmemiştir. Daha ilginç olanı, darbe gecesinde batının büyük medya kuruluşu temsilcilerinin FETÖ lideriyle Pennsylvania'daki sarayında bir röportaja imza atmaları ve röportajda FETÖ liderinin darbeye bir ilgisi olmadığını mesajını vermeye çalışmalarıydı.¹⁸ Genel olarak bakıldığında Batı medyası, darbenin yanında ve darbecileri destekleyen bir tutum içinde olmuştur denilebilir. Örneğin The Independent, Erdoğan'ın iktidarını pekiştirmek için darbeyi sahnelediğini yazmış,¹⁹ Bild, "Askeri darbeyi şimdi sivil darbe izliyor" manşetini atmıştır.²⁰ Gazeteler, darbeyi mevcut hükümetin yanlış politikalarına bağlamış, Erdoğan'ı otoriterlikle suçlamaya çalışmışlardır. Financial Times haberinde Erdoğan'a oy vermeyen seçmenlerin "endişe içinde" olduğunu iddia ederek laikliğin ve cumhuriyetin kuşatma altında olduğu imasında bulunmuştur.²¹ Bazı basın organları, seçilmiş hükümetin darbeye devrilmesinin Türkiye'nin demokrasisi açısından gerekli olduğunu ifade edecek kadar ileri gitmişlerdir.

İlk günlerde başarısız darbe girişiminin aslında bir senaryonun sergilenmesi olduğunu, Erdoğan'ın daha da güçleneceğini, DAESH ile mücadelenin artık daha da zorlaşacağını, Türkiye'yi 15 Temmuz öncesine göre daha kötü günler beklediğini yazan gazeteler, bir süre sonra daha da ileriye giderek Türkiye'yi karanlık günler beklediğini ve Türkiye'nin çağdaş Batı dünyasından koptuğunu iddia etmeye başlamışlardır. Amerikan yayın kuruluşu Fox News'in yorum bölümünde 16 Temmuz tarihli Ralph Peters imzalı "Türkiye'nin son umudu da yok oldu" başlıklı yazıda; "Cuma gecesi başarısız olan darbe girişimi, iktidarın İslamlaşmasını ve toplumun çökmesini önleyecek son umuttu" denilmiştir.²²

Gazeteler, halkın darbecilere karşı gösterdiği direncin ve sonrasında elde edilen başarının Türk demokrasisi açısından ne kadar önemli olduğunu yazacaklarına, darbe sonrasında hükümetin antidemokratik bir politika içine girerek sertleşeceği iddia edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında genel olarak Batı medyasında 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili öne çıkan haber ve yorum-

18 Ali Aslan, "15 Temmuz'da Türkiye Kazandı, Batı Kaybetti", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 3 Ağustos 2016, <https://www.setav.org/15-temmuzda-turkiye-kazandi-bati-kaybetti/>.09.08.2017.

19 Adam, McConnel, "15 Temmuz Darbe Girişimi- Batı Medyasının Türkiye Haberlerindeki Ahlak Yoksunluğu", *Görüş*, <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/15-temmuz-darbe-girisimi-bati-medyasinin-turkiye-haberlerindeki-ahlak-yoksunlugu>.

20 Arzu Cihangir, "15 Temmuz Darbe Girişiminde Türk Basını ve Yabancı Basın", *Basınhayatı*, 2016, <http://www.bik.gov.tr/basin-hayati-38-sayi/>

21 Meltem Bulur ve diğerleri, "Batı Medyası Telaşta", *Anadolu Ajansı*, 20 Temmuz 2018, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/bati-medyasi-telasta/612114.10.08.2017>.

22 Sernur Yassıkaya, "Demokrasinin Brütüsleri: Batı Medyası", *Medium*, 11 Ağustos 2016, <https://medium.com/@Ser https://medium.com/@SernurY/demokrasinin-brütüsleri-bati-medyasi-712063f2a7e1nur Y/demokrasinin-brütüsleri-bati-medyasi-712063f2a7e1>.

ları dört ana başlık altında toplamak/değerlendirmek mümkündür: Bunların başında; *odak dağıtma, marjinalleştirme, okuru güncelliğini yitirmiş söylemlere inandırma ve açık manipülasyonlar yürütmedir.*²³ Yapılan haberler sadece iktidar karşıtı bir dil ve söylem içermemiş, halkın gösterdiği irade, ortaya koyduğu direniş ve nihayetinde darbeyi engelleme başarısı tümüyle göz ardı edilmeye çalışılmıştır.

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-AB İlişkilerine Olası Etkisi

Makalenin özetinde de belirtildiği gibi Türkiye'nin bugüne kadar dış politikasındaki temel hedefi, "muasır medeniyet" olarak gördüğü Batı dünyasına uyum sağlamaya, çağdaş ülkelerin seviyesine yükselmeye, hatta onları geçmeye çalışmak olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadroları, Avrupa'yı gerek sanayileşme ve modernleşme, gerekse demokratikleşme açısından takip etmek için toplumsal, siyasal ve ekonomik reformlara ağırlık vermiştir. Bu açıdan Avrupa toplumunun bir üyesi olma hedefi, her dönemde dış politikamızın temel önceliğini oluşturmuştur. Nitekim Türkiye, II. Dünya Savaşından sonra Batı toplumuyla entegre olma yolunda ciddi adımlar atmış, Avrupa'yla bütünleşmek için de 31 Temmuz 1959'da dönemin adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik için resmen başvurmuştur.

Türkiye'nin topluluğa üyelik başvurusu, 1963 yılında yapılan Ankara Antlaşmasıyla kabul edilmiş, ancak yürürlüğe girmesi 1964'te olmuştur. 1980 darbesi nedeniyle söz konusu antlaşma Topluluk tarafından askıya alınmış, dondurulan ilişkiler, ancak 1986'da Türkiye- AET ortaklık konseyinin toplanmasıyla yeniden canlandırılmıştır. AET, Türkiye'nin tam üyelikten önce ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda atması gereken adımları gündeme getirerek üyelik sürecini yavaşlatmaya mümkünse durdurmaya çalışmıştır. Bu çabaya rağmen, 1996 yılında Türkiye-AB Gümrük Birliği yürürlüğe girmiş, 1999'da Helsinki Zirvesi'nde Türkiye resmen "aday ülke" ilan edilmiş, 2005'te düzenlenen Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirdiği tespiti yapılarak katılım müzakerelerinin başlanmasına karar verilmiştir.²⁴

2005'ten bugüne Avrupa Komisyonu, her yıl düzenli olarak Türkiye ile ilgili ilerleme raporlarını yayınlamaktadır. 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi ve sonrasında Avrupa Birliği ülkeleriyle yaşanan sorun-

23 M. Tacettin Kutay, "5 Soru: Batı Medyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 10 Eylül 2017, <https://www.setav.org/5-soru-bati-medyasinda-15-temmuz-darbe-girisimi/10.09.2017>.

24 Erdem Denk, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Uzerler Yayınları, Ankara 2016, s. 6-15.

lar nedeniyle devam eden müzakerelerin durdurulması yönündeki Avrupa Parlamentosunun aldığı tavsiye niteliğindeki karar, AB konseyi tarafından benimsenmemiştir. Ancak, müzakereler için açılması gereken fasıllar, başta Güney Kıbrıs Rum kesimi olmak üzere Avusturya ve Almanya gibi ülkelerin isteksizliği nedeniyle ertelenmiştir. Dolayısıyla Türkiye-AB ilişkileri, belirlenen süreç içinde ilerleyemediği gibi, zaman zaman karşılıklı güvensizlik dile getirilerek ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi hatta mümkünse kesilmesi yönünde bir eğilim de oluşmaya başlamıştır.

Türkiye-AB ilişkilerinin 57 yıllık tarihsel gelişimine bakıldığında, ilişkilerin kendi içinde süreklilik arz etmeyip kimi zaman askıya alındığını, kimi zaman da hızlı bir sürece girdiğini görüyoruz. Hiç şüphesiz ki söz konusu ilişkilerde yaşanan gelgitlerin yapısal, kurumsal ve de ideolojik nedenleri bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliği, stratejik bir hedeftir ve bundan kolay vazgeçilmesi de mümkün görülmemektedir. Ancak, şu da bir gerçek ki, Türkiye-AB ilişkilerinde derin bir güvensizlik ve inandırıcılık sorunu yaşanmaktadır. Bu sorunu besleyen en önemli neden ise, taraflar arasında bir dayanak/inandırıcılık ikileminin var olmasıdır. AB, Türkiye açısından ilelebet güvenilebilecek bir dayanak noktası oluşturmazken, Türkiye de Avrupa'nın gözünde inandırıcı politika taahhütleri yükümlenmeme gibi bir sorunun kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla taraflar ne tümüyle birbirinden kopabilmekte, ne de tümüyle bütünleşebilmektedir.²⁵

Hâlihazırda Türkiye, üzerine düşeni fazlasıyla yapmakta, buna karşın bazı üyelerin işi ağırdan alarak ilişkileri ucu açık müzakerelere çevirmeye çalışması nedeniyle süreç yeterince hızlı ilerleyememektedir. Doğrusu Avrupa Birliği, Türkiye'ye çifte standart uygulamaktadır. Zira kendisinden sonra başvuran birçok ülkeyi tam üyeliğe kabul etmişken, Türkiye'yi adeta kapıda bekletmeye devam etmektedir. Üye ülkelerin Türkiye'ye yaklaşımları değişmediği gibi kimi zaman oldukça dışlayıcı bir tutum içine de girebilmektedirler. Tabii ki, Avrupa Birliği kendi içinde homojen bir yapı değildir. Parlamentodaki siyasi partilerin görüşleri farklıdır. Örneğin muhafazakâr sağ çevreler, her durumda üyeliğe soğuk bakmışlardır ve bakmaya da devam etmektedir. Sosyal demokratlar, sol eğilimliler, yeşiller ve liberaller üyeliğe daha sıcak bakmakta, ancak onlar açısından da temel sorun, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları konuları olmaktadır.²⁶

Bununla birlikte Türkiye'nin Birlik dışında kalmasının Avrupa açısından doğuracağı sıkıntıların farkında olan ve bundan dolayı da ilişkilerin bir şe-

25 Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Uğur, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

26 Nilüfer Argın, "Beril Dedeoğlu ile AB-Türkiye İlişkileri", *Akademik Perspektif*, Ankara 2014, Sayı:1, s. 13-16.

kilde devam ettirilmesini isteyen çevreler de bulunmaktadır. Bu çevrelerin başında liberaller gelmektedir. Onlara göre ilişkilerin tıkanması ve sürecin uzamasıyla Türkiye eksen kaymasına uğrayarak Batı'dan kopacaktır. Türkiye'nin Batı'dan kopması, Avrupa'nın uluslararası çıkarlarına ters düşecektir. Eski Almanya Dışişleri Bakanı Fisher'in²⁷ da belirttiği gibi "Batı dünyası, Türkiye'nin desteği olmadan, Doğu Akdeniz, Ege, Batı Balkanlar, Hazar Bölgesi, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu'da ya çok az şey başarabilir ya da hiçbir şey başaramaz. Batının ve özellikle Avrupa'nın Türkiye'yi kendinden uzaklaştırmasının faturasını ödemeye gücü yetmez."

Bu gerçeği birçok Avrupalı yönetici dile getirmesine rağmen Birlik, Türkiye'nin tam üyeliğini kabul etmeye yanaşmamaktadır. Zira nihayetinde Türkiye, Batı için bir Ortadoğu ve aynı zamanda bir İslam ülkesidir. Kültürel farklılıklar ve değerler sistemindeki görüş ayrılıkları birer engel olarak görülmektedir. Ancak Avrupa, bir türlü Türkiye'den de kopmamaktadır. Çünkü bölgesinde küresel bir güç olmaya çalışan, Avrupa için Balkanlar, Orta Asya ve Ortadoğu bölgesinde stratejik geçiş üstünlüğünü elinde bulunduran Türkiye, gerek potansiyel nüfusuyla, gerekse her geçen gün artan ekonomik performansıyla ve NATO'nun ikinci büyük askeri gücü olarak da Avrupa'nın güvenliğini sağlamaya devam etmektedir. Dolayısıyla Avrupa açısından Türkiye istenmeyen ama bir yerde de muhtaç olunan bir ülke konumundadır.

Avrupa Birliği, bir yandan çıkarları gereği Türkiye ile olan ilişkilerini devam ettirmek, diğer yandan kültürel ve ideolojik farklılıklardan dolayı da Türkiye'yi Birlik dışında tutmak istemektedir. Oysa Türkiye, yüz yıla yakındır yüzünü batıya çevirmiş, batının insan hakları ve demokrasi ilkelerini benimsemiş üye ülkelerle sürdürdüğü stratejik ortaklığını ve ekonomik işbirliğini devam ettirmiş bir ülke olarak tam üyelik müzakerelerini sonuçlandırmak istemektedir. Artık üvey evlat muamelesi görmek ya da sürekli kapıda bekletilmek istememektedir. Ancak, Türkiye mevcut ilişkilerin bu şekilde devam etmesini istemese de, ulusal çıkarları gereği köprüleri de atmak istememekte. Çünkü hâlihazırda Türkiye'de ticaretin %41'i (nerdeyse ihracatının ve ithalatının yarısı) Avrupa Birliği ülkeleriyle yapmakta, aynı zamanda Türkiye'ye gelen yabancı yatırımların %70'i de Avrupa Birliği ülkelerinden gelmektedir.²⁸

27 Joschka Fischer, "Europe can't Afford to Alienate Turkey," *The Guardian*, 17 Haziran 2010, aktaran, Oğuzhan, Yanarışık, "AB'in Türkiye'yi Kaybetme Lüksü Yok", *Akademik Perspektif*, 7 Kasım 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/11/07/abnin-turkiyeyi-kaybetme-luksu-yok-2/>.

28 Hande, Türker, "AB-Türkiye İlişkileri Mevcut Durum Değerlendirmesi ve 2017 Yılı Öngörüler", Ocak 2017, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6449_1486110619.pdf.

Türkiye-AB ilişkilerinin geleceğini belirleyecek, etkileyecek en önemli gelişmelerden birisinin de, 15 Temmuz başarısız askeri darbe girişimi olduğu söylenebilir. Başarısız darbe girişimi ve sonrasında yaşananlar, söz konusu ilişkilerin gelecekte nasıl bir yöne doğru evrileceğinin ipuçlarını şimdiden vermektedir. *Avrupa Birliği, darbe sürecinde Türkiye'yi sadece yalnız bırakmakla kalmamış, ilişkilerini gözden geçirmek hatta mümkünse üyelik müzakerelerini sonlandırmak için adeta darbe girişimini bir fırsat, gerekçe veya bahane olarak kullanmıştır.* Bu gerekçelerin altında yatan en önemli faktörler ise şunlardır:

1. 1980'lerden sonra tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da yükselen radikal sağ ve popülist siyaset, Avrupa'nın genişlemesi yönündeki politikasını olumsuz yönde etkilemektedir. Birlik üyesi ülkelerde her geçen gün aşırı sağ partiler yükselişe geçtiğinden, hem Türkiye'nin Birliğe katılımı bir iç siyaset malzemesi olarak kullanılmakta, hem de AB-Türkiye ilişkilerinin tıkanmasına yol açmaktadır. Özellikle son yıllarda Avrupa ülkelerinin birçoğunda radikal milliyetçilikle beslenen faşizan uygulamalarda ve ulusal cepheyi oluşturan ulusal sağcı partilerin ki- bu partilerin iki önemli talebi bulunmaktadır: Birincisi, mültecilerin sınır dışı edilmesi -Avrupalılar artık göçmenlerin kendi ülkelerinde bulunmasından rahatsızlık duymaktadır ve bu düşüncelerini gerek siyasetçiler aracılığıyla, gerekse de medya yoluyla ifade etmektedirler,²⁹ ikincisi Avrupa Birliği'nden vazgeçilmesi- oylarında önemli oranda bir artış gözlenmektedir.

2. Geçen yıl yapılan seçimlerde Almanya'da (AFD Partisi), Fransa'da (Le Pen) Avusturya'da (Norbert Hofer) ve Hollanda'da (Gerret Wilders) gibi ırkçı partiler, seçimleri az bir farkla kaybetmişlerdir. Bu durum, başta yabancı düşmanlığı ve göçmenlere yönelik ayrımcı politikalar olmak üzere islamofobi gibi tartışmaları de beraberinde getirmektedir. 2018 ve sonrasında da birçok Avrupa ülkesinde seçimlerin yapılacak olması, sadece söz konusu AB karşıtı sağ partilerin değil, aynı zamanda Avrupa Birliğinin de geleceğini etkileyecektir. Ayrıca İngiltere'nin Birlik'ten çıkması, Avrupa'nın geleceği açısından birçok yeni gelişmeye de kapı aralayacak gibi görünüyor. Avrupa ülkeleri arasında yaşanan kimi anlaşmazlıklar (Almanya ve Fransa'nın liderlik mücadelesi, ortak anayasada uzlaşamaması, Fransa'nın askeri güç oluşturma ısrarı, Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelerde işsizlikten kaynaklı sosyal sorunların yaşanması, Doğu bloğu ülkelerinin AB'den çıkma isteği vb.) Birliğin akıbetini doğrudan etkileyecek gibi görünüyor.

29 Seven Erdoğan, "Göçmen Krizi, Avrupa Birliği ve Yeniden Hatırlanan Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, 1 Mayıs 2016 (Erişim: 3 Eylül 2017). http://www.orsam.org.tr/files/OA/74/18_sevenerdogan.pdf.

3. Avrupa Birliğinin kendi içinde uyumlu bir görüntü sergileyememesi ve üye ülkelerin tümünün Türkiye ile yürütülen müzakerelere sıcak bakmaması, AB-Türkiye ilişkilerinin zaman zaman kopma noktasına gelmesine neden olabilmektedir. Avusturya, Danimarka, Hollanda, Almanya ve Fransa gibi güçlü ülkelerin Türkiye karşıtı tavırları, 15 Temmuz darbe girişiminde daha da net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Aslında 15 Temmuz darbe girişimi, kendi içinde bir bütünlük oluşturamayan ve Türkiye'yi ne tümüyle kaybetmeyi, ne de tümüyle içine almayı göze alamayan Avrupa Birliği'nin yeni dönemdeki en büyük sınavı olacaktır. Gerek darbe gecesinde gerekse sonrasında Birliğin takındığı tutum, Türkiye ile ilişkileri kopma arzusunun dile getiren ve müzakereleri sonlandırmayı amaçlayan bir eğilimi ortaya çıkarmıştır.

Hatta Avrupa Parlamentosu (AP) tarihinde ilk kez bir aday ülke ile yürütülen müzakerelerin dondurulmasını istemiştir. Avrupa Birliği yetkililerinin darbe sırasında sessiz kalmaları, sonrasında ise OHAL kapsamında bazı basın mensuplarının, akademisyenlerin, yargı üyelerinin, emniyet görevlilerinin ve askeri yetkililerinin tutuklanmasını eleştirmeleri, FETÖ'ye ait olduğu bilinen 15'e yakın özel üniversitenin kapatılması, aynı şekilde örgüte bağlı gazetelerin, televizyonların, ajansların, hastanelerin, vakıfların, derhanelerin kapatılması AB'yi endişeye sevk etmiş ve ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.³⁰ Türkiye'nin darbe sonrasında idam cezasını gündeme taşıması bu gerilimi daha da tırmandırmıştır.

1. Türkiye, doğal müttefiki olduğunu düşündüğü Avrupa Birliği'nin darbeye ilgili tutumunu hayretle karşılamıştır. Zira Birliğin bu konuda yeterli duyarlılığı göstermemesi, OHAL nedeniyle uygulanan kimi politikaları eleştirmesi, darbecileri korumaya çalışması, PKK ve FETÖ üyelerini himaye etmesi, Türkiye'den Avrupa'ya giden bakanların konuşmalarını engellemesi, AB'in üst düzey yetkililerinin "idam cezası gelirse Türkiye AB üyesi olamaz", "tutuklu sayısının giderek artması önemli bir insan hakları ihlalidir", "Türkiye bu süreçte baskıcı önlemler almıştır" şeklindeki beyanları, Birliğin Türkiye ile artık eskisi gibi olmak istemediğini ve var olan ilişkileri tümüyle olmasa da kopartmak istediğini göstermektedir. Ayrıca mevcut ilişkilerin seyrini değiştirecek en önemli konunun "Geri Kabul Anlaşması ve Vize Muafiyeti" ile ilgili olanıdır ve 2013'te imzalanan anlaşmaya göre Türkiye'nin AB'den geri kabul edeceği her mülteciye karşılık, AB de bir Suriyeli mülteci almayı kabul etmiştir.

30 Çiğdem, Nas, "Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye'nin AB'li Geleceği Açısından Çıkarımlar", İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, Ağustos 2016 (Erişim: 11 Aralık 2016). https://www.ikv.org.tr/images/files/ikv_degerlendirme_notu_Darbe_girisimi_sonrasi_turkiye_ab_iliskileri.pdf.

Anlaşma kapsamında Haziran 2016'dan itibaren Türk vatandaşları vizesiz AB ülkelerine gidebilecekti.³¹ Ancak, anlaşmanın hayata geçirilememesi ve yürürlüğe konulamaması nedeniyle de ilişkilerde bir tıkanma baş göstermiştir. İleriki günlerde her ne kadar taraflar arasında olumlu denilebilecek bazı gelişmeler yaşansa da, özellikle 15 Temmuz darbe girişimiyle beraber ilişkilerdeki darboğazın kısa vadede aşılması pek mümkün gözükmemektedir. Zira Avrupa, bu konudaki niyetini ve ne yapmak istediğini açıkça beyan etmiş durumdadır. Örneğin darbe sonrasında, darbecilerin tutuklanmasına yönelik operasyonlarda çok sayıda şüphelinin gözaltına alınması ve sonrasında tutuklamaların olması karşısında Avusturya Başbakanı Kern, Türkiye'nin üyelik sürecinin sonlandırılması gerektiğini açıkça ifade etmiştir.³²

2. 15 Temmuz başarısız darbe girişimi, her geçen gün kendi içinde ayrışan ve bütünlük görüntüsü vermekten uzak bir Avrupa'nın Türkiye ile olan ilişkilerini netleştirmek iste(di)ğini ortaya koymuştur. Zira her platformda demokrasi ve insan hakları havariliğini yapan Avrupa, darbe girişiminde seçimi başa geçmiş olan hükümeti desteklemek yerine, adeta darbecileri himaye eden ikircikli bir tutum takınmıştır. Nitekim AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler hakkında Sputnik'de değerlendirmede bulunan bir Avrupa Birliği yetkilisi, "Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerin darbe girişiminden ve orada yaşanan tüm kötü olaylardan önceki seviyeye dönmesi söz konusu değil"³³ diyerek bundan sonra Türkiye ile olan ilişkilerin eskisi gibi sürdürülemeyeceğini itiraf etmiştir. Yine Birliğin hazırlattığı son ilerleme raporunda (19. ilerleme raporu) yaşanan darbe girişimi sonrasında başta yargı bağımsızlığı ve ifade özgürlüğü olmak üzere temel demokratik standartlar konusunda geriye gidiş olduğu ifade edilmiştir.³⁴ Nihayetinde Türkiye ile yürütülen müzakereler başarıyla tamamlansa bile Türkiye'nin üyeliğe kabulü için AB ülkelerinde referandumların yapılması gerekmektedir ki böyle bir durumda da Türkiye'nin Birliğe girmesinin mümkün olmadığı gün gibi ortadadır.

31 Hacı Mehmet, Boyraz, "15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 28 Ağustos 2016, <https://www.setav.org/15-temmuz-sonrasi-turkiye-ab-iliskilerinin-gelecegi/>.

32 "Darbe Girişimi AB'ye Üyelik Sürecini Nasıl Etkileyecek", *Ajanshaber*, 8 Ağustos 2016, <https://www.ajanshaber.com/darbe-girisimi-abye-uyelik-surecini-nasil-etkileyecek-haberi/376026>. (Erişim, 2 Nisan 2017).

33 "Türkiye-AB İlişkileri Temmuz 2016 Öncesi Seviyeye Şimdilik Dönemez", *SputnikTürkiye*, 21 Haziran 2017, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201706211028987080-turkiye-ab-iliskileri-temmuz2016-onesi-seviyeye-simdilik-donemez/>. (Erişim: 3 Mart 2018)

34 "2016 Türkiye Raporu", *Avrupa Komisyonu*, 9 Kasım 2016, https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf. (Erişim, 4 Mayıs 2017)

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olma yönündeki milli politikası, cumhuriyetin kuruluşuyla başlamış, yöneticiler, modern bir ulus devlet olarak Avrupa'yı gerek bilimsel ve teknolojik, gerekse modernleşme ve demokratikleşme açısından kendisine rol model olarak almıştır. Uygulanan politikaların temel hedefinde Avrupa toplumunun bir üyesi olma ve muasır medeniyetin üstüne çıkma düşüncesi yatmaktadır. Bu amaçla cumhuriyetin ilk yıllarında kültürel devrimler adı altında modernleşme yönünde reformlar yapılmış, bu reformlar sonraki süreçte de hızlı bir biçimde devam ettirilmeye çalışılmıştır. Türkiye, yakın tarihsel ilişkileri bulunan ve ekonomik partner konumunda olan Avrupa ile her alanda yakın işbirliği içinde olmak istemiştir.

Avrupa'yla 1959'da üyelik başvurusuyla başlayan serüven günümüze kadar devam etmektedir. Türkiye'nin başta NATO olmak üzere Batı toplumuyla birlikte hareket etme ve Batıya katılma yönündeki milli politikası bugüne kadar hiç değişmemiştir. Nitekim II. Dünya Savaşından sonra Türkiye, BM'ye üye olmuş, Dünya Bankası ve IMF gibi Batılı finans kuruluşlarıyla çalışmıştır. Avrupa Birliği, Türkiye'nin Batıya katılımını sağlayacak en önemli projedir ve bu proje ne yazık ki bugüne kadar yaşanan bazı yapısal, kurumsal ve ideolojik nedenlerden dolayı gerçekleşmemiştir. Avrupa Birliği ve Türkiye arasında stratejik çıkarlar söz konusudur ve bu çıkarlar ilişkileri devam ettiren en önemli nedendir. Avrupa'nın uluslararası alanda etkin bir güç olabilmesinin ve dünyada güvenli bir kıta haline gelebilmesinin yolu da Türkiye'den geçmektedir.

Zira küresel terörün her geçen gün Avrupa başkentlerinde hortladığı bir dönemde, Ortadoğu coğrafyasında yaşanan iç çatışmaların yarattığı mülteci krizinin aşılmasında, yine Ortadoğu'nun petrol ve doğalgazının Avrupa'ya taşınmasında Türkiye hep öncelikli bir ülke konumunu korumaktadır. Türkiye'siz bir Avrupa ne güvenli bir kıta olabilir ne de dünyada aktif bir güce dönüşebilir. Aynı şekilde Avrupa, Türkiye'nin hem siyasi hem de ekonomik partneri durumundadır. Yapılan ithalat ve ihracatın yarısı Avrupa Birliği ülkeleriyle olmaktadır. Yabancı yatırımların çoğu yine AB menşei ülkelere aittir. Avrupa, sahip olduğu demokrasi geleneğiyle ve insan hakları konusundaki tecrübesiyle Türkiye'nin örnek aldığı bir birliktir. Dolayısıyla taraflar arasındaki ilişkiler hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın çıkarıdır.

Türkiye'nin son yıllarda uluslararası alanda yaşadığı kimi sorunlar; -2009'da Davos'taki "One Minute" çıkışı, 2010'daki "Mavi Marmara Olayı", BM'nin İran'a yönelik ambargo kararının oylamasında Brezilya ile beraber

“Hayır” oyunu kullanması, 2013’te Ulusal güvenliğin sağlanması için NATO dışındaki bir ülke ile (Çin) uzun menzilli füze ihalesini yapmaya çalışması, Rusya ile yeni ittifaka girerek savunma sistemi için S400 füzelerini satın almaya çalışması, Suriye’de bir Kürt Devleti kurulması yönündeki Amerika’nın planlarının ortaya çıkması, son darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ elebaşının Amerika’da himaye edilerek iade edilmemesi ve darbe girişiminde batının Türkiye’yi yalnız bırakması gibi ulusal ve uluslararası gelişmeler, doğal olarak Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkileri derinden etkilemiştir. Bununla beraber Avrupa’nın uzun süredir kendi içinde kaynaması, İngiltere’nin Birlikten çıkması, radikal sağın yükselmesi, mültecilere yönelik ırkçı saldırıların artması ve Türkiye karşıtı politikaların açıkça hayata geçmesiyle AB-Türkiye ilişkilerini yeni bir aşamaya geçmiştir.

15 Temmuz başarısız darbe girişimi, Avrupa Birliği’nin uzun süredir yapmaya çalıştığı, ancak bir türlü gerçekleştiremediği Türkiye ile olan ilişkilerini kesme ve kendi içine kapanma niyetini açıkça ortaya koymuştur. Nitekim gerek darbe gecesinde gerekse sonrasında ne Avrupa Konseyi ve Parlamentosu ne de Avrupa medyası yaşanan gelişmeleri objektif olarak değerlendirmemiş, sivil hükümetin ve demokrasinin yanında durmak yerine darbecilerin başarısızlığını tartışmıştır. AB, darbe sonrasında çıkarılan OHAL yasalarını Avrupa’nın insan hakları kriterleriyle uyuşmadığını, başta basın mensupları olmak üzere on binlerce kişinin suçsuz yere gözaltına alındığını, keyfi tutuklamaların söz konusu olduğunu, sivil toplumun ve ifade özgürlüğünün engellendiğini iddia ederek hükümetin politikalarını eleştirmeye çalışmıştır.

Bu minvalde hâlihazırda sürdürülen müzakerelerin dondurulması gündeme gelmiş hatta Türkiye ile her tür ilişkinin kesilmesi gerektiği yönünde demeçler verilmiştir. Bütün bu çıkarımlardan hareketle şu yargıya varmak mümkündür: *15 Temmuz askeri darbe girişimi, Avrupa’nın Türkiye ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi ve gerekirse ileride kesmesi için bir gerekçe olarak kullanılmıştır.* Birliğin amacı, Türkiye’nin ekonomik ve demokratik açıdan gelişmesini desteklemek değildir ve hiçbir zaman da böyle bir niyet taşımamıştır. Aksine Avrupa, Türkiye’nin kendi çıkarı doğrultusunda kullanabileceği, her zaman göbek bağıyla bağlı, sesini çıkaramayan, uluslararası ilişkilerde Avrupa’nın menfaatlerine göre pozisyon alan, inisiyatif almaktan uzak, bölgesinde yaşanan gelişmelere seyirci kalan ve kendisine ne verilirse kabul eden gölge bir devlet olmasını istemiştir. 15 Temmuz başarısız askeri darbe girişimi, hem bu amacı hem de niyeti açıkça ortaya koymuştur.

Kaynakça

- ARGIN, Nilüfer, “Beril Dedeoğlu İle AB-Türkiye İlişkileri”, *Akademik Perspektif*, Ankara 2014, Sayı:1, ss.13-16.
- ATAMAN, Muhittin ve SHKURTI, Gloria, “Batının Darbe Sicili ve 15 Temmuz Darbe Girişimine Tepkisi”, *Adam Akademi*, İstanbul 2016, Sayı:2, ss. 51-73.
- DENK, Erdem, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Uzerler Yayınları, Ankara 2016.
- HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B.B.Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2014.
- UĞUR, Mehmet, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2004.

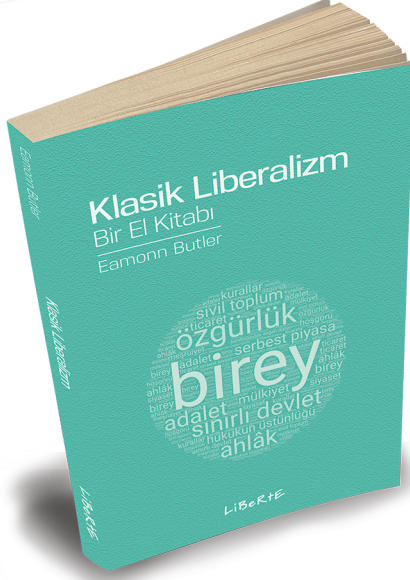
İnternet Kaynakçası

- AJANSHABER, “Darbe Girişimi AB’ye Üyelik Sürecini Nasıl Etkileyecek”, 8 Ağustos 2016, <https://www.ajanshaber.com/darbe-girisimi-abye-uyelik-surecini-nasil-etkileyecek-haberi/376026>. (Erişim:06.08.2017).
- ALJAZEERATURK, “15 Temmuz Darbe Girişimi Darbeler ve ABD”, 24 Ağustos 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/darbeler-ve-abd>.(Erişim: 7 Temmuz 2017).
- ALKAN, Necmettin, “Dünden Bugüne Tarihimizdeki Askeri Darbeler ve Müdahaleler”, *beyaz-tarih.com*, 07 Ağustos 2017, <http://www.beyaztarih.com/makale/dunden-bugune-tarihimizdeki-askeri-darbeler-ve-mudahaleler>.
- ASLAN, Ali “15 Temmuz’da Türkiye Kazandı, Batı Kaybetti”, *setav.org*, 09 Ağustos 2017, <https://www.setav.org/15-temmuzda-turkiye-kazandi-bati-kaybetti/>.
- ASLAN, Hüsametin, “15 Temmuz Darbesinin Nedeni?”, *Milat Gazetesi*, 20 Temmuz 2016 (Erişim: 29 Haziran 2017). <http://www.milatgazetesi.com/15-temmuz-darbesinin-nedeni-makale,90200.html>.
- AVRUPA KOMİSYONU, “2016 Türkiye Raporu”, 9 Kasım 2016, https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf. (Erişim:19.03.2018).
- BALCI, Ali, “Darbeler ve ABD’nin Rolü”, *Ortadoğu Analiz*, 2 Nisan 2018 (Erişim: 07 Nisan 2018). http://www.abalci.com/wp-content/uploads/2016/05/13_alibalci.pdf.
- BALTA, Evren, “Darbe Neden Olur”, *Birikim*, 22 Temmuz 2016 (Erişim: 12 Temmuz 2017). <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7818/darbe-neden-olur#.Wwwdg4q-nIU>.
- BOYRAZ, Hacı Mehmet, “15 Temmuz Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinin Geleceği”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 28 Ağustos 2016, <https://www.setav.org/15-temmuz-sonrasi-turkiye-ab-iliskilerinin-gelecegi/>.
- CİHANGİR, Arzu “15 Temmuz Darbe Girişiminde Türk Basını ve Yabancı Basın”, *Basınhayatı*, 2016, <http://www.bik.gov.tr/basin-hayati-38-sayi/>
- ERDOĞAN, Seven, “Göçmen Krizi, Avrupa Birliği ve Yeniden Hatırlanan Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2016 (Erişim: 3 Eylül 2017). http://www.orsam.org.tr/files/OA/74/18_sevenerdogan.pdf.
- FISCHER, Joschka, “Europe can’t Afford to Alienate Turkey,” *The Guardian*.17 Haziran 2010, aktaran, YANARIŞIK, Oğuzhan, “AB’in Türkiye’yi Kaybetme Lüksü Yok”, *Akademik Perspektif*, 7 Kasım 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/11/07/abnin-turkiye-yi-kaybetme-luksu-yok-2/>.

- HÜRRİYET, "İşte Darbe Komisyonu Raporları", 26 Kasım 2012, <http://www.hurriyet.com.tr/iste-darbe-komisyonu-raporlari-22016292> (Erişim: 7 Ağustos 2017).
- KUTAY, M. Tacettin, "5 Soru: Batı Medyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 10 Eylül 2017, <https://www.setav.org/5-soru-bati-medyasinda-15-temmuz-darbe-girisimi/10.09.2017>.
- MCCONNEL, Adam, "15 Temmuz Darbe Girişimi- Batı Medyasının Türkiye Haberlerindeki Ahlak Yoksunluğu", *Görüş*, 21 Şubat 2017, <http://www.pau.edu.tr/zyilmaz/tr/sayfa/15-temmuz-darbe-girisimi-bati-medyasinin-turkiye-haberlerindeki-ahlak-yoksunlugu>.
- BULUR Meltem ve diğerleri, "Batı Medyası Telaşta", 20 Temmuz 2018, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/bati-medyasi-telasta/612114>.
- MEPANNEWS, "Batılı Medyanın Demokrasi Sınavı", 1 Ağustos 2016, <https://www.mepanews.com/batili-medyanin-demokrasi-sinavi-1327h.htm> (Erişim: 10 Nisan 2017).
- MİLLİYET, "Cuntacılar 'Bizim Çocuklar Diyen' Ajan Öldü", 4 Haziran 2011, <http://www.milliyet.com.tr/cuntacilara-bizim-cocuklar-diyen-ajan-oldu/dunya/dunyadetay/04.06.2011/1398393/default.htm>.(Erişim: 7 Ağustos 2017).
- NAS, Çiğdem, "Darbe Girişimi Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri: Türkiye'nin AB'li Geleceği Açısından Çıkarımlar", İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, Ağustos 2016, https://www.ikv.org.tr/images/files/ikv_degerlendirme_notu_Darbe_girisimi_sonrasi_turkiye_ab_iliskileri.pdf.
- Miş Nebi ve diğerleri "15 Temmuz Darbe Girişimi Toplumsal Algı Araştırması", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 2016, http://file.setav.org/Files/Pdf/20160804165732_15-temmuz-darbe-girisimi-toplumsal-algi-arastirmasi-pdf.pdf.
- ORAKOĞLU, Bülent, "15 Temmuzun Nedeni", *Yenişafak*, 19 Eylül 2016 (Erişim: 05 Temmuz 2017), <https://www.yenisafak.com/yazarlar/bulentorakoglu/15-temmuzun-nedeni-2031891>.
- SABAH, "15 Temmuz'a Dünyadan Gelen İlk Tepkiler", 12 Temmuz 2017, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2017/07/13/15-temmuza-dunyadan-gelen-ilk-tepkiler-nasildi?paging=> (Erişim: 10 Eylül 2017)
- SDAM, "Amaçları ve Neticeleriyle 15 Temmuz Darbe Girişimi", 22 Temmuz 2016, <http://www.stratejidusunce.org/Detay/Haber/1001/amaclari-ve-neticeleriyle-15-temmuz-darbe-girisimi.aspx>. (Erişim: 07 Ağustos 2017).
- SEÇKİN, Mehmet, "FETÖ'cü 15 Temmuz Darbe Kalkışması ve Dünya Basını", *Kanalahaber*, 20 Temmuz 2016, <http://www.kanalahaber.com/yazar/mehmet-seckin/fetocu-15-temmuz-darbe-kalkismasi-ve-dunya-basini-27917>.
- SPUTNIKTURKİYE, "Türkiye-AB İlişkileri Temmuz 2016 Öncesi Seviyeye Şimdilik Dönemez", 21 Haziran 2017, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201706211028987080-turkiye-ab-iliskileri-temmuz2016-onesi-seviyeye-simdilik-donemez>. (Erişim:23.12.2017).
- TÜRKER, Hande, "AB-Türkiye İlişkileri Mevcut Durum Değerlendirmesi ve 2017 Yılı Öngörüler", Ocak 2017, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6449_1486110619.pdf.

ÜNAY, Sadık - DİLEK, Şerif, “15 Temmuz: Başarısız Darbe Girişiminin Ekonomi Politikği” *Si-yaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, 2017, <https://setav.org/assets/uploads/2017/01/15temmuzekonomipolitik.pdf>.

YASSIKAYA, Sernur “Demokrasinin Brütüsleri: Batı Medyası”, 11 Ağustos 2016, <https://medium.com/@Ser> <https://medium.com/@SernurY/demokrasinin-brütüsleri-batı-medyası-712063f2a7e1>.



Klasik Liberalizm Bir El Kitabı

Eamonn Butler



Çeviren: Arda Akçiçek

ISBN: 978-605-9823-28-9

1. Baskı, Haziran 2018

Klasik liberalizm, siyasal ve sosyal felsefenin en önemli akımlarından biridir. 'Batılı bir ideoloji' olarak görülmek yerine, yönelim bakımından evrensel ve dünyadaki tüm kültür ve medeniyetlerdeki uyumlu ve olumlu gelenekleri kullanan bir akım olarak görülmelidir.

Bu çalışma, klasik liberalizmin ne olduğunu ve ne olmadığını tarif etme konusunda kusursuz bir iş çıkarmaktadır. Klasik liberalizmin ilkeleri, karakteri ve gelişimine ilişkin anlaşılır bir başlangıç sunarak sosyal, siyasî ve ekonomik özgürlüğe ilişkin genel konseptini, aynı zamanda temel öğeleriyle birlikte sistematik görüntüsünü anlamaya çalışan öğrenci ve okuyucular için tasarlanmıştır.

Locke and Hume on Property: A Comparative Study

Dilyara Azizova

Phd. Student | Istanbul Medeniyet University Institute of Social Sciences Political Science and Public Administration
Doktorant | İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 97-107.
Gönderim Tarihi: 12 Nisan 2018 | Kabul Tarihi: 6 Haziran 2018

Abstract

This article views the notion of property as one of the essential topics within the scope of modern political philosophy. The main argument of this article is that the notion of modern property has been philosophically shaped prior the existence of the legal ownership. The connection of the property to the modern concepts such as liberty and society plays an essential role in our modern understanding of what property is and what it was. The tangibility of this concept is what makes it different from other notions. Therefore, the main aim of this paper is to review the works of the two important modern political thinkers Locke and Hume and to analyze the origins and theoretical justification behind the notion of property and ownership. This article uses the method of comparison and contrast to grasp a deeper understanding of the key ideas on property written by the two philosophers.

Keywords: Property, Locke, Hume, Liberalism

Locke ve Hume'da Mülkiyet Kavramı: Karşılaştırmalı bir Analiz

Öz

Bu makalede, mülkiyet kavramı siyaset felsefesinde taşıdığı önem bakımından ele alınıp tartışılmıştır. Bu makalenin temel tezi şudur: modern mülkiyet kavramı hukuki sahiplik fikrinden önce, liberal düşünürler tarafından siyasal olarak tanımlanmış ve tarif edilmiştir. Mülkiyet kavramını diğer kavramlardan ayıran temel farklardan birisi mülkiyetin somut bir kavram olmasıdır. Bu bağlamda, mülkiyet kavramı Locke'un 'emek-değer' teorisine ve Hume'un 'sivil toplum' teorisine dayanarak tartışılmıştır. Mülkiyet kavramı birey, toplum ve devlet arasındaki sosyal ve siyasal ilişkileri düzenlediği ve bireyin özgürlük alanını oluşturduğu için, bu makalede mülkiyet kavramı John Locke'un ve David Hume'un siyaset teorileri esas alınarak karşılaştırmalı olarak analiz edilmiş ve mülkiyetin liberalizm açısından taşıdığı önem açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülkiyet, Locke, Hume, Liberalizm.

Introduction

The idea of the property remains to be one of the most disputed and controversial topics in modern political theory. The main difficulty of this notion begins with the disputes of its origins. In fact, it could be argued that no one knows exactly on how the idea of property came about and consequently, every political theorist puts forward his own version in regards to the emergence of property. It should be noted that the idea of property to which this paper refers to is not specifically based on any particular definition on contrary it is based on the background around which each author is shaping their own understanding of the concept. This paper will be focused on the formation of property according to two libertarian philosophers: Locke and Hume. The main reason why the two authors have been chosen is their opposite view on the emergence of the property and its functions which will be outlined in the separate discussion forms in this paper.

The typology of possession and ownership of the property in this article is used in accordance to the interpretations provided by Eric Mack and his differentiation between two major ideas the natural right 'to property' and the natural right 'of property'.¹ The first is mainly referred to the common ownership of the Earth, and the second being mainly connected to the natural right of ownership.² This article mainly refers to the natural right 'of property', dealing with the physical possessions of land and other quantifiable goods.³

This article will review Locke's writings on property in one of his famous works "*Second Treatise of Government*" published in December 1689. The first part of the article will define and discuss the notion of property and the related concept of ownership. The interpretations and integration of biblical understanding on the property as it has been introduced by John Locke is an initial source that he uses to interpret the emergence of the property. Secondly, the theoretical framework through which the notion of property has been used will be discussed. Since the concept of property has been mainly linked to the Lockean notion of liberty, the major characteristics of property as a part of liberty needs to be defined as two interconnected ideas. Additionally, since, property is viewed as part of our natural right, an understanding on a just and unjust property will be mentioned. Furthermore, the differentiation of the movable and non-movable goods will be added as the part of the discussion on property.

1 Eric Mack, "The Natural Right of Property", *Social Philosophy and Policy*, Arizona 2010, v: 27, p. 53.

2 Mack, a.g.m., p. 53.

3 In some places it is also used as the notion of private property.

In the second part of this article, the notion of property as it has been understood by Hume will be discussed. In his work Hume locates the concept of property in one of the three types of goods that human beings are attached to. These three good are; satisfactions of mind, external advantages of body and finally are the things that we possess. It could be argued that Hume's idea on property is essential due to the time when it was written. The author had created his work during rather a stable period of the ruling, which might explain why he prefers to look at the property through the lenses of social construction and the social order. Hume's understanding of social needs of individuals is an important twist in the concept and general understanding of property. Even though author doesn't provide a concrete explanation in regards to the formation of the property, he still attempts to locate its emergence to the formation of the state, theorizing that the legal nature of the state has lead to the official formation of the property. Another aim of this paper is to review and discuss the alternative view on property, which differs from the Lock's understanding by linking it to the formation of the state.

Lastly, this article will compare and contrast between the Lockean idea of the property and its connection to justice and on the other hand the Humean idea of property and his discourse on Locke's work. The last part of the article will also mention criticisms of the ideas that are based on the liberal understanding of the property. Moreover, the end of the article will reveal the importance of viewing property through liberal lenses to understand major modern issues concerning this topic.

John Locke on Property

Locke introduces the idea of property in chapter five of *Second Treatise of Government*. Firstly Locke outlines the idea of the property by taking the references from the Bible. He argues that in the beginning, God has given men the world to Adam and Noah and that the world has been made for their utilization. The main idea that stands behind Lockean biblical interpretation is that "God has given the world to men in common, hath also given them reason to make use of it the best advantage of life, and convenience"⁴ This means that everything that is present here in the world is a gift given by God to his people. The biblical interpretation that Locke provides in his work helps him to build the further idea of the importance of property and develops the notion every man are entitled to the property as part of their natural rights. In the interpretations provided by Erick Mack, this natural right that is so widely used

⁴ David Wootton, *Modern Political Thought*, Hackett Publishing Company, Cambridge M.A 2008, p. 203.

by liberal thinkers, does not only incorporate the natural right to physical property but also includes what he calls a right to self-ownership.⁵ According to his interpretations it would be more appropriate to locate the concept of natural right parallel to the natural right of self-ownership.⁶ According to him if one has a right to maintain the self-ownership, he shall have a right to maintain private property.⁷

However, one of the central questions that arise with the respect to the Lockean interpretation of Property is based on the origins of the individual property. If everything is given by God and is meant for the central use, then how did the private property emerge? In his discussions, Locke provides an answer to what the individual property is and how it is distinguished from the common property that was given by God. Locke's major understanding of the property is that whatever has been cultivated by man automatically is transferred into his own possession. Locke argues that God has made the world in the way that every human being is able to benefit from the goods as long as these goods have been cultivated by his own labor.

Additionally, if we consider that all of the things around us are given by God to all of us for common usage, there are certain things that we could separate from it. The author argues that the labor that has been done by our body and the physical work that has been done by our own hands, therefore, should be considered our own individual property.⁸ Furthermore, the property which is supposed to be for the common good could be transformed by an individual as long as it is transformed for a better usage.⁹ This could be explained that if we consider that initially, our body has been referred to as being our own property, than the labor that is being used by our body to do produce an object, since our labor (that came from our body) was used in production then that thing that was produced naturally becomes our, which at the end makes it private.

Locke argues that individuals shall have rights to acquire full property over movable and non-moveable parts of the earth if one could potentially make use out of it¹⁰. Therefore, it could be argued that according to Locke our natural rights include the right to possess and legitimately acquire property, and any government must respect natural rights including the rights

5 Mack, *a.g.m.*, s. 53.

6 Mack, *a.g.m.*, s. 54-55.

7 Mack, *a.g.m.*, s. 56.

8 Melvin Chernov, "Locke on Property: A Reappraisal", *Ethics*, Chicago 1957, Cilt: 68, Sayı 1, p. 51-55.

9 John Locke, "Second Treatise of Government", *John Locke: Two Treatises of Government*, England 1689, p. 265-428.

10 Locke, *Second Treatise of Government*, p. 273-280.

of property¹¹. Locke makes a connection between maintenance of property and labor. According to Locke, an individual should have rights to own as much property as he wants with a condition that he has means to look after the property that he possesses. For example, if one has land, he should have enough workers to work on this land; otherwise, he shouldn't own the land. Labour is taken into consideration as '*unquestionable property of the laborer*'—what has been with a labor of one, shall give him rights over the thing that he has gathered:

"He that is nourished by the acorns he picked up under oak, or the apples he gathered from the trees in the wood, has certainly appropriated them to himself. Nobody can deny but the nourishment is his."

Consequently, if an individual adds their own labor, which is their own property, to a foreign object or good (where the labor of the owner have not been exercised), by his logic, that object should become their own. However, a foreigner cannot take over the property which has not been based on his labor but the labor of the owner. This was an essential step that brought the *labor theory of property*; which is the theory of natural law that holds that property originally derived from the exertion of labor upon natural resources. Locke gives an example on the law of reason, when the Indian who kills a deer, is allowed to take this good as his earned property since he has put his labor upon it before it was the common right of everyone. The interpretation that Locke derives from the bible is rather interesting. He mentions that all the trees and apples that have given by God to Adam were, in fact, his property, but in the passage number thirty-two in *Second Treatise of the Government* he writes the following:

But the chief matter of property being now not the fruits of the earth, and the beasts that subsist on it, but the earth itself; as that which takes in, and carries with all the rest: I think it is plain, that property in that too is acquired as the former. (Wootton pg 294)

The argument is that the Earth itself is the property of the man, not only the things that are found on the earth, but everything belongs to the man.¹² In the next passage, as I have mentioned earlier he says, that everything that is cultivated by individual belongs to him, hence, he has made it himself, and no state should have any rights over that good that has been cultivated.

"As much land as man tills, plants, improves, cultivates, and can use the product of, so much is his property" (Wootton pg 294)

The "*measure of property nature*" according to Locke is the extent of the men's labor, and "the conveniences of life", the labor that you spend on to own

11 David Wootton, *Modern Political Thought*, Hackett Publishing Company, Cambridge M.A 2008, p. 203.

12 Locke, *Second Treatise of Government*, p. 279

the property should define the amount of property you possess and not the other way around. The main idea of the rights to possess the property is to get the amount of property that you can actually handle. Locke gives example on apples, one can take as many apples as he can eat, before they decay and go to waste, however, if one decides to get more he can handle, then it means that the natural right has exceeded the limits and it is a misuse of the resources you obtain. Locke applies this for the other kinds of property as well, such as farms; an individual should not only get the amount of property he can handle but also use it that way so it doesn't go to waste. To conclude his idea at the end of the chapter in "*Second Treaties of Government*" Locke connects the idea of labor and good to money, the last part of his argument has a very economic dimension to it, basically, since some of the goods in economic term are "non-durable"¹³ and if an individual collects an exceeding amount of non-durable goods, then the best way to make use of them is to trade them with others, which develops the concept of barter trade. In this sense, money is what adds an additional value to which goods can be processed.

To sum up, Locke's idea of one's right to possess private property. Moreover, Locke's major idea is that people by nature have a right to acquire property. However, the mechanism through which is one able to obtain it is linked to amount of labor one has put into his property which is the major justification of why property exists.

Hume "The origins of Justice and Property"

Firstly, it is necessary to understand the background on how the idea of property has been discussed in Hume's writings on property. In his, work Hume starts with the discourse on the social composition of justice. According to Hume, in nature, the needs of animals are usually are proportionate to their abilities that are needed to achieve these needs. The author provides an example of a lion; if a lion wants more food his physical ability gives him a privilege to attain this want. Consequently, a weaker animal wouldn't be able to have as much food as the lion, however; proportionately this animal would have lower appetite than a lion. According to Hume, the only living beings whose needs are disproportionate to their abilities to achieve them are humans.¹⁴ The physical composition of a man is what makes him so weak¹⁵. This creates a need for a person to gather in groups and live in together to attain

13 Non-durable goods are the goods that rot fast, whereas durable goods are the ones that can benefit from long-term like, property.

14 George Panchias, "Hume's Theory of Property", *Hume and Law*, Algate 2012, p. 225.

15 Panchias, *a.g.e.*, p. 227.

all the needs¹⁶. For the individual being in the society brings him an advantage to achieve needs that otherwise individually a person wouldn't be able to achieve. According to Hume, for the society to be formed, a person needs to realize of an existence of certain advantages on why a person should in the group rather than out of it.¹⁷

Secondly, after providing a general explanation of the composition of the society Hume argues that the idea of justice cannot be regarded as a natural principle¹⁸. The virtue of justice according to him could be only regarded among the civilized rather than uncivilized men. The idea of justice is interconnected to the formation of the social order in a society. It could be argued that Hume views property through the philosophical bias binding it to the societal structure. According to Hardin (2007), Hume's major concern is with the relation of a property to the social order.¹⁹ Therefore, Hume does not place his concern on how property is being managed but rather the whole existence of the property which is essential for maintaining a social order in a large society.²⁰ Hume puts forward certain conditions for justice and once these conditions are fulfilled, property becomes one of the obstacles to the conditions that would have otherwise, lead to the social order. At this point, the author refers to the movable property. The main reason why the idea of movable property has been criticized by Hume is that it could be easily stolen which could result in the destruction of the setup order. Hume suggests that non-movable (fixed) property has more value as opposed to the transitional property. Not only theft that makes the possession of non-movable property less of the value but the amount of effort and incentive that has been put to the property. Therefore, one of the major differences between Hume and Locke is that Hume is not concerned about the fixed property, which is different in the case when Locke talks about the land as the property.

Thirdly, according to Hardin (2007), Hume as the political philosopher is not on the pro-ownership of the property²¹. Instead, he believes that as most of the things in the societal pattern, private property is also accidental.²² Hence, from the justice point of view, the property acquired could be merely being called as just. Hume doesn't necessarily claim that the property has been actually stolen, though; he does mention that property has been acqui-

16 Russell, *David Hume-Moral and Political Theorist*, s. 223.

17 Russell, *a.g.e.*, p. 213.

18 Panchias, *a.g.e.*, p. 227.

19 David, Hume, *A Treatise of Human Nature (Second Edition)*, Oxford 1896, p. 105.

20 Hume, *a.g.e.*, p. 300.

21 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p. 153.

22 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p.148.

ired through pure luck.²³ The acquisition by luck could be arguably referred to the acquisition of property through the principles of inheritance. Most of the property that had been acquired usually is passed to the next generation, through the principles of inheritance, which explains why such property has been acquired through luck. Hardin (2007), in his book, argues that not only Hume doesn't seem to support the ownership of property but he also argues on the reversibility of the class structure. Hume in his work argues that not only the acquisition of property is accidental but the acquisition of class is also accidental.²⁴ Therefore, the class could be also inverted through time. Hence, one of the major characteristics in Hume's understanding on property is that since the class (that is irreversible) is being obtained throughout the time and essentially is inherited, the property could be considered as irreversible according to the author.

On the other hand Panchias, argues that one of the major common points that Hume and Locke have in their discussions on property, is that major goal of civil society in terms of their properties is its preservation.²⁵ Even though Hume doesn't directly talk about human nature and its effects on ownership of property, he depicts that people tend to 'act and interact' in a rather predictable manner.²⁶ Moreover, in his work Hume explains the possession of property through two hypothetical states of affairs.²⁷ In the first scenario, there is an abundance of property which eliminates the idea of ownership from its core.²⁸ Author links the irrelevance of ownership in the first case scenario to the 'condition of human altruism'.²⁹ The major rational explanation is that in that scenario ownership would disappear by the appearance of human altruism which is linked to the abundance of private property and no need of sharing.³⁰ Second hypothetical situation, is an opposite of the first one. Now he considers whether ownership would be necessary if there is a scarcity of property.³¹ According to Panchias, in this situation Hume continues on by defending his claim that rule and the ownership of property would not be necessary in case of its scarcity as well.³² He justifies his reasoning by claiming

23 Hume, *a.g.e.*, p. 550.

24 Hume, *a.g.e.*, p. 623.

25 Hume, *a.g.e.*, p. 623.

26 Panchias, *a.g.e.*, p. 390.

27 Panchias, *a.g.e.*, p. 391.

28 Panchias, *a.g.e.*, p. 391.

29 Panchias, *a.g.e.*, p. 392.

30 Panchias, *a.g.e.*, p. 393.

31 Panchias, *a.g.e.*, p. 399.

32 Panchias, *a.g.e.*, p. 400.

that the rules of ownership would not be necessary since in the situation of extreme scarcity, no one will be willing to follow them.³³

According to Hardin (2007), the foundation of discourses on the justice on property by Hume is that laws on the property initially is not good or bad but rather whether or not it contributes to the general utility. In that sense, this theory is taken from the principles of rule of utilitarianism.³⁴ In the theory of ethics, there is a major difference between the acts of utilitarianism as opposed to the rule of utilitarianism. The first is mainly referred to the consequences an act brings in terms of its good on the scale of morality. The rule of utilitarianism on the other hand, defines on whether the rule that is being adopted brings more good after it is applied. In that sense, the higher utility the utility of the laws in regards to maintenance of property the better.³⁵ Since, Hume is analyzing the idea of property as one of the important pre-requisites of the societal order, in that sense of the composition of the society property has been viewed as the positive thing. Hardin in his book has made an analysis on the so-called 'property regime' discussion of which could be found in Hume's work. In the idea of property regime what is important to understand is that Hardin in his interpretations on Hume is using the term of good property which means the property that contributes to the development and maintenance of the societal structure.³⁶ Hume believes that property enables productivity which has to be secured by the government without which such productivity would be impossible. As the result there is a mutual relationship where government's role is to secure the property and property enables to secure the government in return.³⁷

In author's work, the concern on the property starts with the absence of the state but on the other hand the presence of the property. The society that has no government in Hume's work is identified as the small society.³⁸ In this kind of society Hume argues that talking about property would be not legally right. The main reason for that is that property should be bounded by legitimate law, which makes the possession legitimate and justifiable by law. The lack of legitimization would result in the chaos in the distribution order, were each individual would claim for the property without contributing to its production. This is why without government and legitimate regulatory mechanism in a smaller society talking about the existence of the property is

33 Panchias, *a.g.e.*, p. 402.

34 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p. 144-154.

35 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p. 144-154.

36 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p.157.

37 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p.157.

38 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p.148.

impossible.³⁹The growth of society results in the growth of the property and the inability for the society to control the abundance of the property results in the need for the control mechanism which is applied in form of law⁴⁰.

In conclusion, in his work Hume places the property as one of the essential goods out of the three that he points out at the beginning of his chapter. He calls property as the things that we possess. While the other two goods being that of mind of a person, advantages of the body don't need an additional protection, he places an importance on the possessions that need to be protected by the sovereign. Consequently, his idea of the property revolves around the protector (which in his understanding is the government) which is necessary for the larger society with the possessions of the larger goods. Moreover, the origins of the property take place with the emergence of the law and legitimate record of such. Besides, such goods connected to property are based on the non-movable property, since; the other type of possessions could be easily stolen.

Analysis and Comparison

The differences in the opinions on property between the two authors start with the foundation of the private ownership. Hume had an abstract idea of how property came about and he links it to the formation of law according to the principles of justice, where the actual terminology of property has taken place. However, on the other hand, he doesn't completely disregard the fact that property existed before the law has been created. Locke, on the contrary, believed that property has been there since the creation and having been brought through the world's rational order. Private ownership, on the other hand, starts with land and its cultivation. There is also a major difference in authors ideas is that Locke believes that there is a state of nature, where people are not cruel but rather cooperative, and no one should hurt each other since we have been created as God's property. Hume, on the other hand, doesn't believe in the state of nature altogether. As the result since property hasn't been defined by the state of nature the creation of the concept is entirely artificial. Since property according to Hume, has been mainly based on social conventions, traditions and customs defined by society. Locke's property is the combination of trust and collaboration between all the people despite their social upbringing and other characteristics. Locke views property through the idea of labor, which means that whoever has invested

39 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p. 144-154.

40 Russell, *David Hume - Moral and Political Theorist*, p. 155.

their labor on the property is entitled to that property. In that sense, private property is a right that we have from our birth. Hume, on the contrary, believed that property is a necessity that has come out in the larger society. He believes that if property is not transformed into the private one the outburst of violence would be inevitable. This could be directly linked to the notion of scarcity and there are limited resources that need to be controlled via the instrument of law to contain the violence.

To conclude, Hume's ideas on property could be regarded as 'non-Lockean' due to the contrasts to the major ideologies on property that have been proposed by the author. In his theoretical discussion Hume links property to civil society without which subsistence of property would be impossible. Locke on the other hand, believes that property exists due to labor that has been invested in certain place, which provides and intrinsic right for its ownership.

References

- CHERNO, Melvin, "Locke on Property: A Reappraisal", *Ethics*, Chicago 1957, Cilt: 68, Sayı: 1, s. 51-55.
- COHEN, Jerry, *Lectures on the History of Moral and Political Philosophy*, Princeton University Press, New Jersey 2014.
- DAY, J.P., "Locke on Property", *The Philosophical Quarterly*, 1966, Cilt: 16 Sayı: 64, s. 207-220.
- HUME, David, "A Treatise of Human Nature", *David Hume: A Treatise of Human Nature (Second Edition)*, Oxford 1896.
- LOCKE, John, "Second Treatise of Government", *John Locke: Two Treatises of Government*, England 1689.
- MACK, Eric, "The Natural Right of Property", *Social Philosophy and Policy*, Sayı: 27, Arizona 2010, s. 53-78.
- NEILSON, Francis, "Locke's Essays on Property and Natural Law", *The American Journal of Economics and Sociology*, 1951, Cilt: 10, Sayı: .3, s. 269-83.
- PANCHIAS, George, "Hume's Theory of Property", *Hume and Law*, ed.: Mackinnon, Ashgate 2012, s. 225-239.
- RAPACZYNSKI, Andrzej, "Locke's Conception of Property and the Principle of Sufficient Reason" *Journal of the History of Ideas*, 1981, Cilt: 42, Sayı. 2, s. 305-315.
- RUSSELL, Hardin, *David Hume-Moral and Political Theorist*, Oxford 2007, s. 144-154.
- WOTTON, David, *Modern Political Thought*, Hackett Publishing Company, Cambridge MA 2008.



Din ve İktisadî Faaliyet Protestan Ahlâk, Kapitalizmin Yükselişi ve Bilginin Suistimali

Kurt Samuelsson



Çeviren: Ahmet Uzun

ISBN: 978-605-9823-27-2

1. Baskı, Mayıs 2018

Kapitalizmin Püriten Protestan ahlak değerleri ile geliştiği düşüncesi, iktisat tarihçileri arasında ilgi uyandırdı. İlk kez Max Weber tarafından dile getirilen bu tez, R. H. Tawney'in yazılarıyla yayıldı. Samuelsson, bu kitapta Weber'in tezlerine ve Tawney'in düşüncelerinin çoğuna itiraz ediyor ve karşı tezler ileri sürüyor. O, Püriten ahlakı ile kapitalizmin ruhu arasında kurulan ilişkinin tutarlı olmadığını ve bu tezin akademik suistimale varacak şekilde popüler hale gelmesini eleştiriyor.

Bu kitap, kapitalizmin gelişiminin altında yatan başka etkenlere dikkat çekiyor; bu yönüyle din ve iktisat ilişkisine ilgi duyanların zevkle okuyacakları bir çalışmadır.

Social Justice in Islam and in the Political Philosophy of John Rawls

Elshad Assadullayev

Phd. Student | Istanbul Medeniyet University Institute of Social Sciences Political Science and Public Administration
Doktorant | İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 109-123.
Gönderim Tarihi: 12 Nisan 2018 | Kabul Tarihi: 6 Haziran 2018

Abstract

The idea of developing a just and well-ordered society has been central both to western political theory and to Islamic thought. John Rawls is a contemporary philosopher who has revived Anglo-American political thought and offered one of the most comprehensive theories of society. The Rawlsian ideas of justice, public reason, and political liberalism have instigated many interesting discussions, some aspects of which I will try to highlight here. While the basic doctrines of Islam always remain sacred, it is also important to acknowledge the heavy influence of the modernity in the present-day Islamic ideologies. The principles of distributive justice in Islamic tradition have been debated and theorized extensively since the classical times. In the article, I will talk about these arguments and address the topics where these two distinct models interact.

Keywords: Islam, Justice, Difference Principle, Public Reason, Liberalism, Society.

İslam'da ve John Rawls'un Siyaset Felsefesinde Sosyal Adalet

Öz

Adil ve iyi düzenlenmiş bir toplum geliştirme fikri, hem Batı siyaset teorisinde hem de İslam düşüncesinde merkezi bir konuma sahiptir. John Rawls, Anglo-Amerikan siyasi düşüncesini yeniden canlandıran ve en kapsamlı toplum kuramını teklif eden çağdaş bir filozoftur. Rawls'un adalet, kamusal akıl ve siyasal liberalizme ilişkin fikirleri, makalenin genelinde vurgulamaya çalıştığım üzere, birçok açıdan siyaset teorisi alanında çarpıcı tartışmalar başlatmıştır. İslam'ın temel tezleri daimi bir sürekliliğe sahip olmakla beraber, günümüz İslami arayışlarda modern fikriyatın güçlü etkisini dikkate almak gerekmektedir. İslam geleneğinde de, dağıtımçı adalet ilkeleri, klasik zamanlardan bu yana geniş ölçüde tartışılmış ve kuramsallaştırılmıştır. Bu temel argümanlar çerçevesinde Rawlsçu ve İslami iki farklı modelin etkileşimi karşılaştırılmalı olarak makalede değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Adalet, Fark İlkesi, Kamusal Akıl, Liberalizm, Toplum.

Introduction

Rawls in his 'A Theory of Justice' gives lexical priority to the notions of the equal liberties and then to the equality of opportunity. The third notion is the difference principle. It is based on the idea that social and economic inequalities should benefit the least fortunate members of a society. The philosopher offers a thought experiment, namely the 'original position', in which from behind of 'veil of ignorance' people would define principles for the structure of a society. The idea of the veil of ignorance, for the purpose of the experiment, considerably limits the human knowledge. However, Rawlsian men are self-interested, which does not necessarily mean that they are egoists. Unlike in egoism, where one pursues his own goals regardless of anything, in the case of a self-interested person, one can adopt a set of moral rules even though they may not be in his interest when applying.¹ The philosopher talks about the necessity to ensure equality of opportunities in the distribution of positions and disagrees on people occupying these posts having the greater share of public resources. In his theoretical just society, people will have higher wages only if it benefits all members of society, especially the worse-off.²

The conception of social justice is also crucial in Islam. In its history, there have been many schools, sects, movements, and ideologies. Some of them significantly differ in methodology and interpretation of major tenets. Multiple Quranic verses and Hadith talk about social justice and social order. Allah is considered as the ultimate source of all harmony. *Al-'adl* (Justice), *al-Qist* (Just Portion) and *al-Mizan* (Balance or Scale) appear in Quran and Hadith usually in various contexts. The last term, 'balance' has several meanings, among which there is a special emphasis on justice as a balance.³ In the paper, I mainly talk about the type of justice that offers a fair share and establishes a proper social order, which is distributive justice. Fair punishments for misdemeanors, such as the *hadd*, *ta'zir* and *qisas* in the case of Islamic law, is the subject of retributive justice.

The Difference Principle

In the difference principle, the citizens agree on the allocation that maximizes the opportunities for the least advantageous group of the citizens. Since

1 Norman P. Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, Macmillan Education UK, London 1995, p. 175.

2 John Rawls, *A Theory of Justice*, Rev. ed., Mass: Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1999.

3 Seyyed Hossein Nasr, "Introduction", *The Sacred Foundations of Justice in Islam: The Teachings of 'Ali ibn Abi Talib*, ed.: M. Ali Lakhani, Reza Shah-Kazemi, Leonard Lewisohn, M. Ali Lakhani, Perennial philosophy series, World Wisdom; Sacred Web Pub, Bloomington, Ind., North Vancouver, B.C., Canada 2006, p. xi-xvi.

behind the 'veil of ignorance' no one knows if they end up being one of those among the least privileged group and since all are rationally self-interested, they agree that all opportunities should be distributed equally unless unequal distribution would benefit the least advantaged. Thus, a society is just if the least advantaged is equally well.⁴

If we assume that in our society people's destiny is not determined by the circumstances but by decisions we make, and if one materially succeed in a society of equal opportunity due to his efforts, and not because of his natural or social upper hand, then, unequal income is fair, as it is deserved. One's fate would not and should not be privileged or unfortunate owing to arbitrary factors of race, ethnicity, etc. The desert-based principle would argue that success or failure is the result of people's own effort. Therefore, whatever success one may achieve due to his own effort, it is merit-based and should be rewarded in accordance with the impact. However, if more gifted people benefit from their talents, while some are unjustly deprived with physical and mental disabilities, in conformity with the difference principle the given set of social benefits of privileged is same to that of a person with disabilities, who would have to bear an additional cost of treatment and other expenses. The burden which is unfairly incumbent for the disabled is not a subject of a choice or effort, but a chance. Thus, the difference principle here allows and does not eliminate such burden.⁵ It is unfair if there is an undeserved social inequality, (being born in a privileged family or being a low caste) but the same may be applied to other random inequalities (someone with a talent and someone with natural disabilities). Kymlicka argues that the second case may be considered unfair as well.⁶ Hence, to minimize inequality, either no one should benefit from these natural inequalities, which is unreasonable, or as Rawls offers, these inequalities should benefit those with social or natural limitations. Rawls writes:⁷

Thus we are led to the difference principle if we wish to set up the social system so that no one gains or loses from his arbitrary place in the distribution of natural assets or his initial position in society without giving or receiving compensating advantages in return.

4 There is a hadith quoted in Ibn Arabi that says "All men are asleep (in this world); only when they die do they wake up." Here, in the condition of heedlessness (ghafla), humanity is veiled from God. See M. Ali Lakhani, "The Metaphysics Of Human Governance: Imam 'Ali, Truth and Justice", *The Sacred Foundations of Justice in Islam: The Teachings of 'Ali ibn Abi Talib*, ed.: M. Ali Lakhani, Reza Shah-Kazemi, Leonard Lewisohn, M. Ali Lakhani, Perennial philosophy series, World Wisdom; Sacred Web Pub, Bloomington, Ind., North Vancouver, B.C., Canada 2006, p. 32.

5 Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, 2. edisyon, Oxford University Press, New York 2002, p. 103.

6 Kymlicka, *a.g.e.*, p. 86.

7 Rawls, *A Theory of Justice*, p. 87.

This, surely, does not fully remove inequality; it rather softens the unfavorable consequences of social and natural circumstances. Some are still better off than others. Kymlicka explains this Rawlsian idea and raises some questions regarding the equality of opportunity.⁸ 1) Social inequalities are undeserved and should be corrected or compensated for, the influence of natural inequalities on distribution is possible, carried out in accordance with the principle of equality of opportunity. From Rawls' point of view, natural and social inequalities are equally undeserved. 2) Social inequalities are to be compensated, and natural inequality should not affect the distribution. However, if the natural and social inequities really are equally undeserved, this position is also unstable. Therefore, we may admit the more desired next position. 3) Both natural and social inequalities should be compensated. According to Rawls, people belonging to the lower class or discriminated race are entitled to compensation for their disadvantage.

Such an idea of distributive justice may correlate with the notion of justice in Islam. Mirakhor and Askari argue that there is an important difference between Islam's position and those that along with Rawls, have been proposed by the philosophers such as Dworkin, G.A. Cohen, and Nozick.⁹ The distinction is made based on the idea of the market, as the aforementioned concepts apply only to "market economies." Markets, indeed, are significant in Islam. Yet, epistemologically, there is a big difference, while for one the concept of the market is an ideology, for the other the concept of the market is an instrument. In the market economy societies, market norms are crucial to social relations. As the characteristics of the market norms based on the self-interest, they dictate the rational behavior by maximizing what interests the self, narrowly. Thus, they determine the pattern of preferences of individuals. The authors say that in Islam it is the opposite:

...the market is an instrument. It is not an organism that determines the rules and norms of behavior, not even those of its own operation. Rules that determine the pattern of preferences of participants are determined outside the market. Participants internalize them before entering the market. The behavior of consumers, producers, and traders, informed by their preferences, are subject to rules determined outside the market. Rules such as no waste (**itlaf**); no overconsumption or overuse (**israf**); no opulence or extravagance (**itraf**); no harm or injury (**la dharar wa la dhirar**) to anyone; faithfulness to contracts, covenants and promises, as well as trustworthiness are general rules of behavior that are internalized by consumers, producers, and traders before they enter the market.

⁸ Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy*, p. 104.

⁹ Mirakhor and Askari, *Islam and The Path to Human and Economic Development*, 1. edition, Palgrave Macmillan, New York 2010, p. 175.

Another major difference between the ideas of Islamic distributive justice and the justice presented by Rawls, as well as other major Western political philosophers, is that the latter needs constant intervention by government in order to correct the unjust patterns of distribution, mainly resulting from the operations of the market. Even in the libertarian outlook of Nozick, the government interferes if the processes lead to the unjust outcomes. The state in Islamic society, is rather an administrator, supervisor, and protector of its people. The justice is secured by the members of society. The existence of poverty is *prima facie* evidence of noncompliance with the rules governing economic relations in Islam.¹⁰ Nonetheless, the notions of public reason and fraternity in the idealized society of Rawls, which are going to be discussed later, share some similarities with such self-regulating society.

Priority for the worst off plays a central role in the argument for Rawls' principle. The principles of justice are not intended to guide every choice and policy. They are projected only for the specific task of assessing the justice of social institutions.¹¹ Hallaq explains that *Shari'a's* law is not an abstraction that applies equally to all.¹² Each individual and each case is treated as unique. Islam rejects the notion of blind justice as it allows the rich and powerful to stand on a par with the poor and weak. The defense of the difference principle, especially considering utilitarian principles, also better to be done from the original position. Pogge writes that:¹³

...as part of a public criterion of justice, the difference principle beats the principle of average utility in regard to clear and transparent public applicability. Happiness, however, understood, is difficult to measure and even harder to estimate, as must be done in the comparison of alternative basic structure designs. The principle permits precise measurements and more solid estimates. Moreover, the difference principle is informationally less demanding: To compare alternative basic structure designs, one need aggregate well-being information only about the least advantaged, not about all citizens. The identification of the least advantaged does require information about the other citizens, to be sure. But here simple ordinal data suffices. For the vast majority of the population, one does not need to know how well off they are but only that they are better off than the least advantaged.

While the principle of average utility does not specify a notion of reciprocity between the worse off and the better off, the difference principle does. The worse off accept the advantages of the better off, and the better off accepting that such inequality is permissible only insofar as it increases the position of the worse off in absolute terms.¹⁴

10 Mirakhor ve Askari, *a.g.e.*, p. 176–77.

11 Thomas Scanlon, *What We Owe to Each Other*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1998, p. 228.

12 Wael B. Hallaq, *An Introduction to Islamic Law*, Cambridge University Press, New York 2009, p. 166.

13 Thomas Pogge, *John Rawls: His Life and Theory of Justice*, çev.: Michelle Kosch, Oxford University Press, New York 2007, p. 118.

14 Thomas Pogge, *a.g.e.*, p. 119.

G. A. Cohen divides the difference principle into two ways of reading where the question of the split is how we are to take the word necessary in John Rawls's difference principle. Inequalities are just if they are necessary to improve the position of the worst off.¹⁵ The first reading is strict, counts inequalities as necessary only when they are strict, necessary, apart from people's chosen intentions. The second is lax, where it also features intention-relative necessities. Cohen argues that each of these readings is incompatible so that Rawls has in effect two positions on the matter. He says that those who are loyal to the principle would go with the strict reading, mainly based on the ideas of dignity and fraternity. Cohen has not rejected the difference principle in its lax reading as a principle of public policy; he also has not denied that it can be optimal from the point of view of distributive justice in the absence of an egalitarian ethos and does not doubt that there are contexts where it is right to apply it.

Although the contemporary liberal-democratic theory mainly focuses on the concepts of liberty and equality, Rawls says that the concept of fraternity is essential as well since it implies civic friendship and social solidarity.¹⁶ In forming the social justice, the difference principle is central to the concept of fraternity. Rawls writes that the difference principle:

...does seem to correspond to a natural meaning of fraternity: namely, to the idea of not wanting to have greater advantages unless this is to the benefit of others who are less well off. The family, in its ideal conception and often in practice, is one place where the principle of maximizing the sum of advantages is rejected. Members of a family commonly do not wish to gain unless they can do so in ways that further the interests of the rest.

Multiple surahs and hadith talk about the importance of brotherly relations in society and community. The concepts of ummah, tariqat, and jamaat resemble what is described by Rawls.

In Islam, while prayer is limited to the bodily and spiritual spheres, (what people owe to the God) *huququ'llah*, and lies outside the social and material aspects of life, *zakāt* (*Zakāt al-Mal*), alms-tax, another pillar of Islam, is one of the most important instruments of social justice, (what we owe to the fellow people), *huququ'l'ibad*. Hallaq says that *zakāt* has a dualistic character, where it is an integral part of religious ritual, as well as when it functions within the legal sphere, constituting itself as a "tax law".¹⁷ Therefore, financial responsibility merges into rituality; rituality merges into the moral

15 Gerald A. Cohen, *Rescuing Justice and Equality*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 2008, p. 68–86.

16 Rawls, *A Theory of Justice*, p. 90–91.

17 Wael B. Hallaq, *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity's Moral Predicament*, Columbia University Press, New York 2014, chapter 5.

accountability for society's welfare. A duty may be distinguished from an imposed obligation, as there is a difference between asking for the best one can give away and what one *must* give away irrespective of willingness or ability. The rate of taxation by **zakāt** is levied generally at the rate of 2.5 percent of growth on one's wealth; after all, amounts needed for subsistence have been deducted. The exemption, known as **niqāb**, represents a size of wealth below which no **zakāt** can be applied. Hallaq explains:

Literally meaning growth, **zakāt** bears the extended connotation of paying out of the growth on one's property with a view to purifying that property. In one sense, **zakāt** is the financial/material parallel of ritual ablution: just as washing removes ritual filth, **zakāt** removes the moral burden that accompanies the garnering of wealth. In other words, and to state a major Islamic tenet, to be wealthy is potentially a moral liability that requires dispensation and the means of such dispensation is the sharing of that wealth with those who are in need. The sharing of excess in wealth with the Qur'ānically specified beneficiaries (the poor, needy, and wayfarers) is seen not only as such a means of purification but reflects, among other things, the belief that all things ultimately belong to God and that Muslims are the trustees of earthly wealth accountable, furthermore, for the ways in which they dispose of it. Hoarding wealth is a cause for divine condemnation as well as for the eternal punishment of the Hereafter.

The hadith says, "When you pay the zakāt you have fulfilled what is required of you."¹⁸ Zakāt is to prevent people to become selfish and greedy. Also, along with justice, it provides order, as it helps the poor and prevents him to cultivate hatred and jealousy towards the rich.¹⁹ In addition, the potential exploitation of the poor is dealt by forbidding the usury (ribā). Besides zakāt, there are tools of social justice of a similar kind such as sadaqah - voluntary charity, fitrah (Zakāt al-Fitrah) - required charity at the end of the Islamic holy month of Ramadan (Eid al-Fitr), charity during the Sacrifice Fiest (Eid al-Adhā).

Public Reason

In 'The Law of Peoples', Rawls asks to imagine an idealized predominantly Muslim populated country, which he gave a made up name 'Kazanistan'. It is not secular, and all of the political power is held only by Muslims. Other religions are tolerated and are given the civic rights with an exception of the possibility of holding the higher political and judicial positions. This is what makes it different from the liberal democratic societies where political offices are open to all. The philosopher counts the potential virtues of such society in which these loyal subjects consisted of non-Muslims minorities are neither discriminated nor treated inferior in comparison to their fellow Muslim citi-

18 Muhammad ibn Īsā Tirmidhī 2/618, *Jami AtTirmidhi 6 Volumes: Vol 1 to 6 Arabic and English*, ed. Abū āhir Zubayr AlīZaī, çev.: Abū Khalīl, 1. edisyon., Darussalam, Riyadh 2007, Cilt 2, p. 77.

19 Osman Nuri Topbaş, *Islam: Spirit and Form*, Erkam, Istanbul 2014, p. 188.

zens. Rawls clarifies that this is not a vapid utopianism as the prerequisites of this realistic Utopia existed in the Ottoman Empire.²⁰

Rawls adds more to this by imagining the possibility of an organized consultation hierarchy, which changes over time to meet the needs of its people of all the groups legally represented in this hierarchy. Based on this, the philosopher identifies its six compulsory characteristics, where the first three provides that interests of all groups are taken into account. Precisely, all groups are consulted. Second, every individual in the society belongs to a group. Third, there are members of each group in an entity that represents their interests. Fourth, the rulers that make the final decision take into consideration the views and claims of each of the bodies consulted, and, if called upon, judges and other officials explain the rulers' decision. Thus, the consultation with each body may affect the result. Fifth, the decision is made in accordance with the countries priorities among which decent and rational Muslim people respecting the religious minorities within it. The priorities are respected by all members, including the non-Muslims, who, even though, may be less devoted to some of them. Lastly, such special priorities must fit into an overall scheme of cooperation. Within the basic structure of the country, the representatives may object to certain decisions, and governments ought to reply. In time, this system will provide reforms that will develop it further. Rawls explains that such society may not be perfectly just, but at least it is decent. Rawls says:²¹

Rather, it seems to me that something like Kazanistan is the best we can realistically—and coherently—hope for. It is an enlightened society in its treatment of religious minorities. I think enlightenment about the limits of liberalism recommends trying to conceive a reasonably just Law of Peoples that liberal and nonliberal peoples could together endorse. The alternative is a fatalistic cynicism which conceives the good of life solely in terms of power.

Rawls mentions the work by Abdullahi An-Na'im who talks about a reconsideration of the traditional interpretation of the divine law, that is the *Shari'a*, which historically has been developed during the Medina period of Mohammed. Instead, according to Na'im, it is teachings in Mecca that should be given the priority since it contains the fundamental message of Islam. Furthermore, he gives a number of reasons for it, such as that it is more practical, pro-constitutional, proposes gender equality, and so on.²² He supports the idea of a radical incommensurability between the political and the religi-

20 John Rawls, *The Law of Peoples: The Idea of Public Reason Revisited ile birlikte*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1999, p. 76.

21 Rawls, *a.g.e.*, p. 77-78.

22 Daniel A. Dombrowski, *Rawls and religion: the case for political liberalism*, State University of New York Press, Albany 2001, p. 92.

ous. Fadel writes that Na'im is concerned with the religious takeovers of the state, but not, for example, a takeover of the state by comprehensive liberals.²³

Comprehensive liberalism is one of two types of liberalism mainly discussed in Anglo-American philosophy. Nussbaum clarifies that most of its forms are the perfectionist. She explains that such liberalism, which is advocated by Berlin and Raz, builds its political principles on the comprehensive concept about human life that covers not only the political domain but also the domain of human conduct in general.²⁴ The non-perfectionist form is supported by Dworkin. The other type of liberalism is political liberalism. This idea was developed by Larmore, and in most detail by Rawls. The Rawlsian notion is within political and juridical. A person has his own set of moral principles, but as a member of plural society, he is respectful to others, who, in turn, have their own moralities. Nussbaum considers that the political liberalism of Rawls superior to the perfectionist liberalism as a basis for political principles in a pluralistic society and that major religions may accept it, whereas they cannot accept Raz's version.

There is a clear incomparability between liberalism and Islam, yet Rawls proposes that they may agree on enough political propositions, which is called 'overlapping consensus'. This consensus exists when citizens agree on basic principles of the political structure of society, which sufficiently reasonable on a moral level, regardless of their fundamental differences among themselves.²⁵ Fadel says that public reason is legitimate from the perspective of Islamic theology, ethics and law. There are types of rules which contradict public reason, precisely:

- permissive rules (such as the right of polygamy)
- mandatory laws voluntary compliance could be consistent with the requirements of public reason (Islamic inheritance law)
- mandatory rules that are categorically repugnant to public reason (the criminalization of apostasy).²⁶

Fadel counts a number of Islamic laws that are inconsistent with public reason.²⁷

23 Mohammad H. Fadel, "The Competing Claims of Law and Religion: Seeking an Islamic Reflective Equilibrium: A Response to Abdullahi A. An-Nacim's Complementary, Not Competing, Claims of Law and Religion: An Islamic Perspective", *Pepp. L. Rev.*, 2013, C. 39., p: 5.

24 Martha C. Nussbaum, "Perfectionist Liberalism and Political Liberalism", *Philosophy @ Public Affairs*, 2011, v: 39, p: 1.

25 Mohammad H. Fadel, "Public Reasons as a Strategy for Principled Reconciliation: The Case of Islamic Law and International Human Rights Law", *Chicago Journal of International Law*, 2007, v: 8, issue: 1, p. 4.

26 Fadel, *a.g.m.*, p. 6.

27 Fadel, *a.g.m.*, p. 7.

(i) the government is the agent of the governed and therefore exists to further the welfare of the ruled; (ii) individuals are rights-bearers whose rights cannot be infringed without due process of law; (iii) mature individuals have the legal capacity to direct their affairs autonomously without the interference of the state or others; (iv) parties to judicial proceedings must be given notice and an opportunity to be heard, a right that includes the right to present evidence and impeaches the other party's evidence; (v) judges must be neutral and disinterested and are to rule based on evidence admitted pursuant to general rules of evidence rather than their personal knowledge of the case; (vi) government agents are subject to the law; and (vii) the government may not take private property except for a permitted purpose and with compensation to the owner. Similarly, Islamic private law, while perhaps obsolete, is generally not-discriminatory and therefore already consistent with public reason.

Fadel argues that based on religious conduct a Muslim woman cannot marry a non-Muslim; however, for a Muslim man marrying a non-Muslim woman, it is not considered as a sinful act.²⁸ This is not the case of human rights law. If a state interferes by prohibiting a Muslim woman to marry a non-Muslim, due to the violation of Islamic law - human rights violation occurs. If an individual's deviation voluntarily motivated, it is within the human rights to free exercise of religion, even if it causes inequality. Non-egalitarian outcomes should not be a problem for liberals, as long as it was not backed up by a state's coercive power. The same applies to Muslims, as long as the laws do not force them to act inappropriately in terms of the Islamic code of conduct.

As for the permissive rules, elimination of these rights normally should not be problematic. However, it would be contradicting the faith of some Muslims based on metaphysical grounds, as they may not accept a particular justification of the regulation. Consequently, a traditional Muslim would express opposition to the rule in question, even if on the personal level it were not problematic in terms of his faith.²⁹ In his *Political Liberalism*, Rawls states that:³⁰

To say that a society is well-ordered conveys three things: first (and implied by the idea of publicly recognized conception of justice), it is a society in which everyone accepts, and knows that everyone else accepts, the very same principles of justice; and second (implied by the idea of the effective regulation of such conception), its basic structure - that is, its main political and social institutions and how they fit together as one system of cooperation - is publicly known, or with good reason believed, to satisfy these principles. And third, its citizens have a normally effective sense of justice and so they generally comply with society's basic institutions, which they regard as just. In such a society the publicly recognized conception of justice establishes a shared point of view from which citizens' claim on society can be adjudicated. This is a **highly idealized** concept. **Yet any conception of justice that cannot well order a constitutional democracy is inadequate as a democratic conception.**

28 Fadel, *a.g.m.*, p. 3-4.

29 Fadel, *a.g.m.*, p. 10.

30 John Rawls, *Political Liberalism*, Expanded ed., Columbia Univ. Press, New York 2005, p. 35.

Hallaq says that what Rawls describes, in Islamic governance has been taken for granted. Rawlsian theory of public reason, robust guarantees of freedom of religion should protect the interests of those Muslims whose are concerned with the integrity of their way of life, as well as respecting the rights of non-Muslims. Fadel explains that this would require some Muslims to abandon their perfectionist vision of Islamic state building.³¹ The Rawlsian approach would be advantageous in finding common ground between international human rights law and Islamic law as both sides would not need to forsake their basic principles.

The positive outlook on the Ottoman society by Rawls, to some extent, is shared by other contemporary liberal philosophers. The Empire, which is non-liberal and where minorities are tolerated and respected, has been briefly discussed by John Gray and Will Kymlicka. For Gray, the foundations of liberalism fail in seeking to demonstrate that universal reason can be appealed to privilege a narrow set of human goods over others.³² There is a conflict of the basic human values. Therefore, they are incommensurable. Pluralism in the conceptualization of Gray precisely deals with the case of incommensurability and guarantees people's safety. Gray adopts some of the arguments of Berlin. Gray defends value pluralism on grounds that liberalism is not able to base on rationality and consistency. Regarding the Ottomans, he acknowledges some basic moral principles that the Empire were able to provide to its subjects. He says that such moral minimum.³³

... can be upheld by regimes that do not honor liberal values. At its best, the Ottoman Empire protected its subjects – Christians, Jews, and Muslims – from religious persecution better than some liberal regimes have done.

The type of liberalism in the works of Berlin, Gray called the 'Agonistic Liberalism, which is a truly 'political liberalism' as the primacy of the political as opposed to legal or theoretical is affirmed.³⁴ The Agonistic Liberalism of Gray shares similarities with the political liberalism by Rawls. Rawlsian liberalism has a legal and political neutrality. To Gray demanding neutrality of the law in respect of specific conception of the good requires the legal disestablishment of morality.³⁵ At the same time, Gray is highly critical of the notion of toleration, which has been dominant in liberal-democratic societies.

31 Fadel, "Public Reasons as a Strategy for Principled Reconciliation", p. 19–20.

32 George Crowder, "John Gray's pluralist critique of liberalism", *Journal of Applied Philosophy*, 1998, v. 15, issue: 3, p. 287.

33 John Gray, "Reply to Critics", *The Political Theory of John Gray*, ed.: John Horton, Glen Newey, Taylor and Francis, Hoboken 2013, p. 218.

34 John Gray, *Enlightenment's Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Routledge, London; New York 2007, p. 112.

35 Gray, *a.g.e.*, p. 118.

He says that today it is rather judgmental and presupposes the objects of toleration to be at least inferior. To Rawls, as well as to Dworkin, justice demands that policies of a government practice neutrality, not toleration in regard to rival notions. Gray, clarifying his criticisms on neutrality, exemplifies: 1) a drinking man could be identified as an alcoholic, but among drinking people there are also those whose condition is not a way of life but an illness; 2) on the other hand, the life of a housewife may be falsely characterized as if she is under oppression, while in reality, it is her way of life. Consequently, while some minorities would be able to obtain certain legal rights, other minorities could be subjects of unfair policies.³⁶ To eliminate discrimination, neutrality, unlike toleration, legally prohibits its rivals. In other words, as it rules out the policy of toleration, it becomes an idea of radical equality that promotes the legal disestablishment of morality, the morality which becomes a private habit of behavior rather than a common way of life.³⁷ Kymlicka says that in the Rawlsian political theory, the neutrality is an extension of the liberal state's ideology. Modood regarding the minority rights supports Kymlicka's claims on Rawlsian state neutrality as being impossible.³⁸ He says when applied such a non-promotion/imposition of any 'conception of the good' principle, or the attitude of 'when in Rome, do as the Romans do', is to treat minorities as second-class citizens.

Kymlicka also mentions the Ottomans in the context of non-liberal religious toleration.³⁹ He recognizes that under the 'millet system' all the groups, the Muslims, the Christians, and the Jews were self-governing units. He says that the system was generally humane, tolerant, but as it was not a liberal society it did not recognize the individual freedom. It was a sort of a federation of theocracies, and far from the liberal values. Kymlicka says that though such model can be found in other times and places, the millet system of the Ottomans the most developed model of non-liberal religious tolerance.

Conclusion

The difference principle as a part of justice principles in the philosophy of Rawls as well as the public reason has been widely discussed in academia. The former is an attempt to establish a just society. There are scholars both within Western and Islamic traditions, which think to fit Islamic doctrines to

36 Gray, *a.g.e.*, p. 31.

37 Gray, *a.g.e.*, p. 30.

38 Tariq Modood, *Multiculturalism: A Civic Idea*, 2. edisyon, Polity, Cambridge, UK, Malden, MA 2013, p. 23–24.

39 Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press; Oxford University Press, New York 1995, p. 157–58.

the idea of the modern, that is, in our case, by securing public reason. Thus, the latter is to establish a well-ordered society. In political liberalism, citizens are not required to embrace its principles of justice for the same reasons. In the idea of an overlapping consensus, citizens may find reasons for acceptance from within their own respective comprehensive doctrines.⁴⁰ Rawls' position declares while political liberalism can be non-foundational, at the same time allow religious believers and philosophers to be foundational as long as they are reasonable.⁴¹

The virtue of justice is a pivotal component of the ideal Islamic society. It is said that the Abbasid caliph Al-Mansur built a round capital city in Baghdad so that unlike a square city, despite the sections of a round city, some parts of it would not be closer to the center, that is to the caliph, than others.⁴² Thus, equal distance here suggests justice. Early Muslims schools of theology and jurisprudence; numerous Muslim thinkers, both classical and modern, from Ibn Khaldun to Sayyid Qutb and Ali Shariati yielded perceptions regarding the topic. Overall, this is a modern perspective, therefore not unbiased. In present days, it is especially hard to develop a complete and all-inclusive idea of justice, when centrifugal and centripetal forces, globalization and nationalism, modernity and tradition exist simultaneously.

References

- BARRY, Norman P., *An Introduction to Modern Political Theory*, Macmillan Education UK, London 1995.
- BERLIN, Isaiah, "Two Concepts of Liberty: An Inaugural Lecture Delivered Before the University of Oxford on 31 October 1958", 1959.
- COHEN, Gerald A., *Rescuing Justice and Equality*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 2008.
- CROWDER, George, "John Gray's Pluralist Critique of Liberalism", *Journal of Applied Philosophy*, 1998, Cilt: 15, Sayı: 3, s. 287-298.
- DOMBROWSKI, Daniel A., *Rawls and Religion: The Case for Political Liberalism*, State University of New York Press, Albany 2001.
- FADEL, Mohammad H., "Public Reasons as a Strategy for Principled Reconciliation: The Case of Islamic Law and International Human Rights Law", *Chicago Journal of International Law*, 2007, Cilt 8, Sayı: 1, s.1-20
- FADEL, Mohammad H., "The Competing Claims of Law and Religion: Seeking an Islamic Reflective Equilibrium: A Response to Abdullahi A. An-Nacim's Complementary, Not

40 Andrew Valls, "Rawls, Islam, and Political Constructivism: Some Questions for Tampio", *Contemporary Political Theory*, 2012, volume: 11, issue: 3, p. 5.

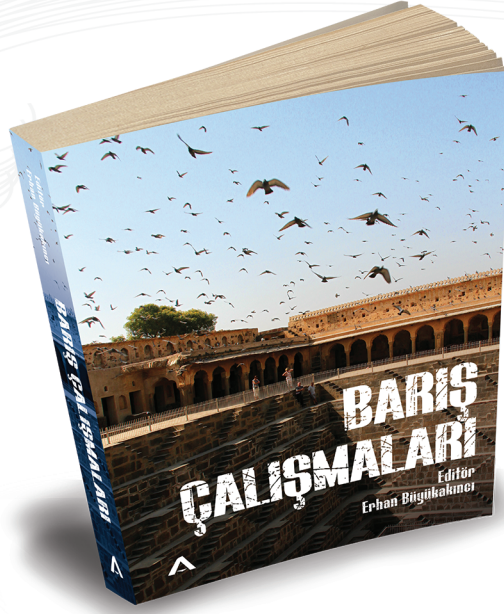
41 Dombrowski, *Rawls and Religion*, p. 158.

42 Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago 1988, p. 23.

- Competing. Claims of Law and Religion: An Islamic Perspective”, 2013, *Pepp. L. Rev.*, Cilt 39, Sayı: 5, s. 1257–1401.
- GRAY, John, *Enlightenment’s Wake: Politics and Culture at the Close of the Modern Age*, Routledge, London, New York 2007.
- GRAY, John, “Reply to Critics”, *The Political Theory of John Gray.*, ed.: John Horton, Glen Newey, Taylor and Francis, Hoboken 2013.
- HALLAQ, Wael B., *An introduction to Islamic law*, Cambridge University Press, Cambridge, New York 2009.
- HALLAQ, Wael B., *The Impossible State: Islam, Politics, and Modernity’s Moral Predicament*, Columbia University Press, New York, 2014.
- KHADDURI, Majid, *The Islamic Conception of Justice*, JHU Press, Baltimore, London 2001.
- KYMLICKA, Will, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, 2. edisyon, Oxford University Press, New York 2002.
- KYMLICKA, Will, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Clarendon Press; Oxford University Press, New York 1995.
- LAKHANI, M. Ali, “The Metaphysics of Human Governance: Imam ‘Ali, Truth and Justice”, *The Sacred Foundations of Justice in Islam: The Teachings of ‘Ali ibn Abi Talib*, ed.: M. Ali Lakhani, Reza Shah-Kazemi, Leonard Lewisohn, M. Ali Lakhani, Perennial philosophy series, World Wisdom; Sacred Web Pub, Bloomington, Ind., North Vancouver, B.C., Canada 2006.
- LEWIS, Bernard, *The political language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago 1988.
- MIRAKHOR, Abbas ve Hossein Askari, *Islam and the path to human and economic development*, 1. edisyon, Palgrave Macmillan, New York 2010.
- MODOOD, Tariq, *Multiculturalism: A Civic Idea*, 2. edisyon, Polity, Cambridge, UK, Malden, MA 2013.
- NASR, Seyyed H., “Introduction”, *The Sacred Foundations of Justice in Islam: The Teachings of ‘Ali ibn Abi Talib*, ed.: M. Ali Lakhani, Reza Shah-Kazemi, Leonard Lewisohn, M. Ali Lakhani, Perennial philosophy series, World Wisdom; Sacred Web Pub, Bloomington, Ind., North Vancouver, B.C., Canada 2006.
- NA ĪM, Abdallāh Amad an-, *Toward an Islamic Reformation: Civil Liberties, Human Rights, and International Law*, Syracuse Univ. Press, Syracuse, NY 1996.
- NUSSBAUM, Martha C., “Perfectionist Liberalism and Political Liberalism”, *Philosophy @ Public Affairs*, 2011, C. 39, Sayı: 1, s. 3–45
- POGGE, Thomas W. M., *John Rawls: His Life and Theory of Justice*, çev.: Michelle Kosch, Oxford University Press, Oxford, New York 2007.
- RAWLS, John, *A theory of justice*, Rev. ed., Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass 1999.
- RAWLS, John, *Political Liberalism*, Expanded ed., Columbia Univ. Press, New York 2005.
- RAWLS, John, *The law of peoples: with the idea of public reason revisited*, Harvard University Press, Cambridge, Mass 1999.
- SCANLON, Thomas, *What we owe to each other*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass 1998.
- TIRMIDHĪ, Muhammad ibn Īsá, *Jami AtTirmidhi 6 Volumes: Vol 1 to 6 Arabic and English*, ed.: Abū āhir Zubayr AlĪZaī, çev.: AbūKhalīl, 1st ed., Darussalam, Riyadh 2007.

TOPBAŞ, Osman Nuri, *Islam: Spirit and Form*, Erkam, Istanbul 2014.

VALLS, Andrew, "Rawls, Islam, and Political Constructivism: Some Questions for Tampio", *Contemporary Political Theory*, 2012, C 11, Sayı: 3, s. 324–30,



Barış Çalışmaları

Editör: Erhan Büyükakıncı



ISBN: 978-975-2500-56-3

1. Baskı, Mayıs 2018

21. yüzyılın başında insanlık olarak acilen öğrenmemiz ve geliştirmemiz gereken en önemli kabiliyet, savaşa ve şiddete dair düşünce tarzımızı tamamen değiştirmek; her bağlamda ve düzeyde sorunların, uyuşmazlıkların ve çatışmaların yapıcı ve barışçı araçlarla çözülmesi yollarını bilimsel ve çok-disiplinli yöntemlerle öğrenmek ve öğretmek olmalıdır. Her ne kadar geleneksel sosyal bilimler şiddet ve çatışma konularını kendi disiplinleri çerçevesinde tartışsalar da, bunların her birisi insan davranışını kendi ilgi alanlarına giren dar kesitleriyle değerlendirmektedir.

Tarihçiler çatışmaların tarihini; psikologlar insanları şiddete veya şiddetsizliğe götüren şartları; sosyal psikologlar, sosyologlar ve antropologlar şiddet-grup dinamiği ve şiddet-sosyal davranış ilişkilerini; siyaset bilimcileri ulusal veya uluslararası seviyedeki siyasi örgütlenmeleri; felsefeciler ve din bilimcileri ise çatışmaların ahlaki ve dini yönlerini incelemişlerdir. Çatışma, şiddet ve savaş yerine artık barışa ulaşmak, çatışmaları barışçıl yollarla çözmek adına disiplinlerarası ve çok disiplinli yaklaşımları üretmek, tartışmak ve uygulamak gereklidir. Bunun için ciddi bir zihniyet ve paradigma değişikliği şarttır. Günümüzde bu ihtiyacı karşılama iddiasında olan bilimsel disiplin açılımı Barış Çalışmalarıdır.

Prof. Dr. Havva Kök Arslan

Ekonomi Temelli Ayrımcılık ve Önyargı Karşıtı Argümantasyona Katkı: “Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi” Raporu*

Bekir Berat Özipek

Prof. Dr. | İstanbul Medipol Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 125-146.

Sunuş

Sığınmacılara yönelik ayrımcı önyargının en güçlü görünen yönü de ekonomiyle ilgili algı ve yorumlarda somutlaşıyor. Öteden beri sığınmacıların ülkeye yük olduğu, vatandaşların paralarının alınıp onlara verildiği, sığınmacıların çocuklarının istedikleri okulda bedava okuduğu, emeklilere ayrılması gereken kaynakların onlarla gittiği imajını yerleştirmeyi hedefleyen pek çok yanlış bilgi ve dezenformasyon, ağırlıklı olarak iktisadi argümanlar üzerinden yapıldı ve yapılıyor.

“Onlar sizin ekmeğinize ortak oluyor” şeklinde özetlenebilecek bir kanaat oluşturularak, vatandaşların sığınmacılara karşı olumsuz bakmaya ve davranmaya ikna edilmesine çalışılıyor.

Bu tarz propagandaların biriktirdiği olumsuz duygular, dünyanın en kırılgan gruplarından olan sığınmacıları ihlaller karşısında daha savunmasız duruma getiriyor; onlara yönelik pozitif düzenlemeleri güçleştirici veya geciktirici bir etki yapıyor.

Böyle bir ortamda, sığınmacılara yönelik önyargıyı kırmak, gündelik tartışmaların ötesine geçerek, konuyu temel insani değerler çerçevesinde ele almayı ve yanlış anlamalarla olumsuz propagandaların giderilmeye çalışılmasını zaruri kılıyor.

* Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak, UTESAV Raporu, Editör: Bekir Berat Özipek, İstanbul, 2018.

Friedrich Hayek, bir tezi çürütmek için onun en zayıf yönüne değil, en güçlü görünen yönüne eleştiri getirmemizi önerir. UTESAV bünyesinde 25 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen “Sığınmacılar ve Ekonomi” çalıştayını ve onun ürünü olan “Suriyeli Sığınmacılar ve Türkiye Ekonomisi: Evrensel Tecrübe Işığında Bir Etkiyi Konuşmak” başlıklı rapor bu kaygının ürünü olarak ortaya çıktı. Burada dikkat edilen, propagandayı karşılamaya çalışırken savunmacı bir dile sivrulmamak, sığınmacıların ülke ekonomisine etkilerini çok boyutlu biçimde, neyse o olarak tartışmaktı ve gerek çalıştayda ve gerekse de raporundaki raporda her iki yöndeki değerlendirmeler de dile getirildi. Sevindirici olan, pozitif ve negatif faktörlerin bileşkesi oluşturulduğunda, son tahlilde sığınmacıların ülke ekonomisine katkılarının belirgin biçimde fazla olduğu şeklindeki genel tablonun belirginleşmiş olmasıydı.

Bu çalışmanın koordinatörü ve raporun da editörü olarak şunu bütün açıklığıyla söylemek isterim ki, sığınmacıların ekonomiye pozitif katkı yapmasıyla bazılarının sandığı gibi yük olması, onlara yönelik yaklaşımın hak temelli olması gereğini değiştirmiyor. Sığınmacı, dili, dini ve “kimlik” özellikleri ne olursa olsun eşit derecede hak sahibi bireydir ve temel hukuki ve insani güvenceleri hak eder. Bu rapor tam tersi yönde çıkmış olsaydı da, adaleti önceleyenlerin onlara yönelik bakışını hiçbir şekilde değiştirmezdi. Ancak herkesi yüce ahlaki ilkelerle ikna edemediğimiz bir dünyada, “bakın, son tahlilde size yük de olmuyorlar” anlamına gelen bir argümantasyona da ihtiyaç olduğu açık.

Rapordan hareketle hazırladığım bu metin, çalıştay sürecinde dile getirilen ekonomiyle bağlantılı pek çok temel argümana kısa ve öz bir biçimde yer veriyor. Elbette ki katılımcılar burada yer verildiği kadar kısa değerlendirmeler yapmadılar. Değerlendirmelerin tamamını, rapora ilişkin uzantısını verdiğim web sayfasından daha ayrıntılı biçimde okuyabilirsiniz.

A. Göçmenler, Sığınmacılar ve Ekonomi

“Ekonomik entegrasyonu sağlayan, insanları toplumun üretken ve barışçıl üyelerine çeviren, çalışma özgürlüğünü ve insan haklarını güvenceye almaktır”

Sorun göçmenler değil, göçmenlerin gittiği ülkenin göçmenlerin üretici güçlerinden faydalanmaya ne ölçüde hazır olduğudur. Devletin göçmenlerin toplumsal entegrasyonu için yapabileceği pek çok politika olmakla birlikte, hiç bir politika göçmenlere çalışma hakkı vererek onların kazançlarını hukuki güvence altına almaktan daha başarılı ve temel bir politika değildir.

“Ekonomi sıfır toplamı oyun değil dinamik bir süreçtir”

Genellikle göçmen karşıtı fikirler, ekonomiyi sıfır toplamı bir oyun olarak görür. Sıfır toplamı oyun ekonomiyi sabit bir pasta olarak algılar ve her yeni gelenin bu pastanın bir kısmını talep ederek öncelikle daha küçük bir pay bırakacağına inanır. [Oysa] ekonomiye katılan insanların çalışma özgürlükleri ve mülkiyetleri kanuni güvence altına alındığında, çalışanlar toplumdaki diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamak için sıkı bir şekilde çalışırlar. Böylece var olan pasta yeni gelenlerin katkıları ile büyümeye devam eder ve toplumdaki herkes bu refah artışından faydalanır.

“Gelişmekte olan ülkelerin kurumsal yapıları göçmenler geldikçe daha da iyileşiyor”

Bu nasıl oluyor? Şöyle ki, özellikle göçmen alan gelişmekte olan ülkeler kurumsal yapılarını iktisadi özgürlük bağlamında geliştirmek mecburiyetinde kalıyorlar. Söz konusu göçmenler geldikçe iktisadi bir problemle karşı karşıya kalıyor ülkeler. Yani gelen göçmenlere söz konusu ülkelerde yeni iş alanları yaratmak gerekiyor ama yeni kaynaklar yokken bu nasıl sağlanmaktadır? Cevap basit, göçmenlerin katkılarından faydalanılarak.

“Onların katkılarından nasıl faydalanacağız, onları nasıl sisteme entegre edeceğiz?”

Bu sorunun en basit cevabı göçmenlere hak vermektir. Ama hangi tür haklar? Özellikle ekonomik türdeki haklar, yani ekonomik özgürlük hakları ve mülkiyet hakkı gibi. Türkiye’ye gelen Suriyeli mültecilerin büyük bir kısmının burada kalıcı olduğu kabul edilip, onların ekonomik haklarını tanıyarak sisteme entegre etmeye başlamamız gerekmektedir.

Buğra Kalkan

**

“Sığınmacıların, göçmenlerin ekonomiye katkısına örnek, ABD’de birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin teknoloji şirketleridir”

ABD’nin küresel ölçekteki teknoloji şirketlerinin yüzde 40’ını göçmenler kurdu. Amerika Birleşik Devletleri’nde birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin kurdukları teknoloji şirketleri: Apple, Google, Facebook, Amazon, Oracle, IBM, Uber, Yahoo, Texas Instrument, Abey, AT&NT, Tesla, Qualcomm bir çırpıda sayabileceğimiz şirketler ve ABD’nin küresel ölçekteki teknoloji şirketlerinin yüzde 40’ını temsil etmekte.

Kerem Alkin

**

“Burada hayatını idame ettirmeye çalışan her kişi, aynı zamanda Türkiye’nin yurtdışındaki temsilcisidir”

Meselenin pek görülmeyen taraflarından biri şudur: Türkiye’deki her göçmen veya Türkiye’de gelip de burada hayatını idame ettirmeye çalışan her kişi, aynı zamanda Türkiye’nin yurtdışındaki temsilcisidir. Bu belki ekonomik olarak çok fazla bir şey ifade etmiyor gibi görünebilir, ama öyle değil.

“Ülkesinin kapılarını açarak, Türkiye’yi dünyada inşaat sektöründe 2. Sıraya yükselten süreci başlatan Libya’lı bir öğrencinin hikayesi”

Geçen sene 2016’nın 28 Martında bir Libya’lı eski başbakan Türkiye’de vefat etti. Muhammed Manguş Bey. Kabataş Lisesini bitirdi. Yıldız Teknik Üniversitesinde mühendisliği bitirdi, sonra Libya’ya gitti. Eğer bugün dünyada inşaat sektöründe Türkiye iki no.lu ülkeyse hem hacim olarak, hem de istihdamda çalıştırdığı insan olarak, bunun baş mimarı Muhammed Manguş’tur. Nasıl mı? Türkiye’den 70’li yıllarda, 74’ün sonu, 75’in başında Libya’ya giden işadamlarının, daha doğrusu müteahhitlerin, daha doğrusu bizim Karadeniz müteahhitleri ağırlıklı, bunların Türkiye’den giderkenki kapasitelerini söyleyeyim mi size? Bir, para yok, makine, ekipman yok, personel yok, lisan bilen insan yok ve bu insanlar Libya’ya gittiler. Libya’da bu insanların her birini iş sahibi yapan, para sahibi yapan, makine sahibi yapan, yetişmiş insan varlığıyla kuvvetlendiren ülke Libya’dır ve bu işi beceren de Muhammed Manguş Beydir.

Yusuf Cevahir

**

“Müdahaleci olmamak ekonomik entegrasyonu kolaylaştırır. Dünyanın her yerinde sosyal uyum ekonomik entegrasyonla birlikte gerçekleşir”

Dünyanın her yerine baktığımızda aslında sosyal uyum ekonomik entegrasyonla birlikte gerçekleşiyor. Yani siz ülkenize gelen göçmenleri ekonomik anlamda entegre etmeyi başaramıyorsanız, onları ekonomiye dahil edemiyorsanız bir şekilde sosyal uyumu da sağlayamıyorsunuz.

Hayatın doğal akışına engel olacak müdahalelerde bulunmamalı

Göçü yönetmeme, yani göç sürecinde oluşan düzene müdahale etmeme bir tercihtir; yani biz toplum olarak göçmenlerin yaşamlarına mücadele edecek miyiz, etmeyecek miyiz? Türkiye şimdiye kadar Suriyeliler konusunda özellikle devlet ve toplum olarak çok müdahaleci olmadı. Suriyelilerin Türkiye’ye yerleşmesi, Türkiye’de yaşamlarını sürdürmesinde çok fazla talepkâr olmadık. Bu bir bakıma iyiydi. Yaklaşık 6 yıllık bir süre içerisinde 3 milyondan fazla göçmen bu ülkeye girdi. Bu ülkenin yaklaşık 3 yıllık nüfus artışı kadar bir göçmen dahil oldu Türkiye nüfusuna. Bir de şöyle düşünelim: Almanya’da 1950’lerden başlayarak bu zamana kadar Türkiyeli göçmenleri hesap ettiğinizde aslında yaklaşık aynı sayı mevcut, 3 milyon civarında Türkiyeli göçmen. Bu kadar kısa sürede bu kadar göçmenin girdiği bir ülkede sorun kaçınılmazdır, ama baktığınız zaman Türkiye’de bu sorunun çok da büyük olmadığını, aslında bir şekilde göçmenlerle ya da Suriyelilerle Türkiyelilerin bir arada çok ciddi sorunlar yaşamadan yaşamayı başarabildiğini gözlemliyoruz. Bundaki esas nedenin de hem toplumsal olarak hem de devlet politikası olarak fazla müdahaleci olmamamızdan kaynaklandığını düşünüyorum. Ne var ki son dönemde göçmenlerin durumuna ilişkin bir müdahale talebi var.

Arda Akççek

**

“Ülke deneyimlerinden öğreneceğimiz çok şey olsa da bizim politikalarımızın daha farklı olması gerekiyor”

Bu insanlar çalışsa da, çalışmasa da şu anda Türkiye’de bulunmak durumundalar. İnsani olarak bu böyle, stratejik olarak da bu insanların ekonomiye katılmaları lazım ki ileride sorun yaşanmasın ve bu insanlar ekonomiye fayda sağlasınlar. Ülke deneyimlerinden öğreneceğimiz çok şey olsa da, bu altını çizdiğim farklılıktan dolayı bizim Suriyeliler konusundaki politikalarımızın daha farklı olması gerekiyor.

Nurullah Gür

**

“Göçün fırsat olduğunu, hem tarihte, hem günümüzde, herhangi bir şekilde göçmenden istifade etmeyen gelişmiş bir ülkenin olmadığını biliyoruz”

Göçmenler sınır aşan sular gibidir göçmenler, sınır aşan sularda nasıl ülkenin toprağındaki verimli şeyler öbür ülkeye geçiyorsa ya da işte zararlı şeyler o ülkeye geçiyorsa, göçmenlerle beraber aynı şekilde ya faydalar

da, zararlar da mutlaka gelir. Bunları engellemenin yoluysa insani değerler çerçevesinde bir politika oluşturarak hareket etmek, o politikayı bir an önce oluşturmanın yollarına bakmaktır. Bunu oluşturan minimum derecede etki, zarar görür, ama faydası bunun çok çok fevkindedir.

İbrahim Altan

**

“Sosyal güvenlik sistemi ve “Çarkı döndürme”nin ekonomi politiği: Almanya Ticaret Odası neden mültecileri ülkede istiyor?”

Mültecilerin büyümeye ne etkisi nedir? Almanya’da 2006-2016 yıl sonundaki verilerini baz aldığımızda mültecilerin ekonomiye katkısının %0.7 olduğu net bir şekilde Ticaret Odasının açıklamış olduğu verilerde önümüze çıkıyor. Dolayısıyla aslında resmi ya da ekonomik düzlemde değerlendirdiğimiz vakit mülteciler artık ya da göçmenler bizim ülkemizin gerçeği; büyüme ve istikrar için de gündelik tartışmaların ötesinde önemli. Uzun vadeli politikalara odaklanmamız gerektiğini düşünüyorum.

“Alman Ticaret Odası somut bir olaydan hareketle mültecilere duyduğu ihtiyacı dile getirdi”

Avrupa’da en çok tartışılan demografik dönüşüm konusu, şu an Türkiye’de çok tartışılmıyor. Ekonomiye dinamik tutan etmenlerden biri genç nüfus. Hem üreten, hem tüketen bir nüfus ekonomiye ciddi bir katkı sunuyor. Şu an belki de batının iç siyaset ve dış siyasette yaşadığı en büyük tartışmalardan bire de bu: Genç nüfus azalıyor, dolayısıyla göçmene ihtiyaç var. İşte bu Almanya’da doğum oranı 0.6, Türkiye’de 2.1 doğurganlık oranı kadın başına, Türkiye’ninki 3’tü, 2.1’e düşüyor. Yani Türkiye’de aslında yaşanan bir nüfus oluşmaya başladı. Hatta geçtiğimiz günlerde Başbakanımız da açıkladı, 8.5 milyon yaşlı bir nüfus var. Genç nüfusun olmadığı yerde sosyal güvencenin veya sosyal güvenlik sisteminin dönüşüm sağlaması imkânsız, çark dönmüyor. Şu an Almanya’da veya Avrupa’da yoğunluklu olarak bu tartışılıyor. Aslında bugün Merkel’e o konuda iç kamuoyunda çok tepki var, ama ben onun realist davrandığını düşünüyorum.

Faik Tanrıkulu

B. Türkiye Ekonomisinde Sığınmacılar

“Biz 3 milyon Suriyeliye bakıyoruz’ söylemi doğru değil. Şu anda bizim kamplarda 265.000 Suriyeli var”

Türkiye’de medyada ya da maalesef bazı kamu yöneticilerimizin dilinde olan ‘Biz 3 milyon Suriyeliye bakıyoruz’ söylemi yine doğru bir söylem değildir. Şu anda bizim kamplarda 265.000 Suriyeli vardır, onlara bakılmaktadır. Onun dışında 1.000.000 Suriyeliye dünya gıda programı vasıtasıyla Kızılay’la Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’nın ortaklaşa çalışmasıyla kimlik numaraları verildikten sonra Suriyeliler bazı imkânlardan istifade etmeye başlamışlardır. Bu da oldukça sınırlı. Onun dışında Suriyelilerden Allah razı olsun, çalışmayı seviyorlar, alın terine inanıyorlar, helal kazanca inanıyorlar, başkalarına el açmaktan sıkılıyorlar, çoluk çocuk demeden herkes çalışıyor ve hayatını kazanıyor. Onlar çalışıyor, burada hocamızın, arkadaşımızın bahsetmiş olduğu, yani hukuk vermek ya da insani değerler çerçevesinde muamele yapma kısmı da bize düşüyor.

“Görünmeyen ekonomik katkılar var. Örneğin S. Arabistan, Katar gibi körfez ülkelerinin yardımları Türkiye’den satın alınıyor, Suriye’ye o şekilde gidiyor”

Görünmeyen bazı konular var. Örneğin, Gaziantep’te derneklerin 2011 yılındaki genel beyan formlarındaki belirtmiş oldukları gelir 84 milyon lira, bu Dernekler Dairesinin web sitesinde var. Buna bakın, çok değerli bir data, 2015’e geldiğimizde 384 milyon, bu sadece Antep’teki. 2011-2015 arasındaki verileri koymuşlar, ama şimdi 2016 işte Nisan sonunda 2016’lar da gelecek. Onlar da herhalde mayısta netleşir. Yani çok değerli bir veri var orada ekonomiye katkısı açısından, İstanbul’daki kuruluşları çok daha yüksek. Burada Suriyeli kaynaklı derneklerin gelir hanesine baktığımız zaman gerçekten büyük rakamlar var. Bunların hepsi Türk ekonomisine katkı sağlıyor. Türkiye’den malzeme alınıyor, Türkiye’de bir kısmı dağıtılıyor, bir kısmını Türkiye’de bırakıp içeri gidiyor, Suriye’ye gidiyor. Suudi Arabistan, Katar gibi körfez ülkelerinin devlet bazlı yardımları Türkiye’den alınıyor, Suriye’ye o şekilde gidiyor.

İbrahim Altan

“Bugün Türkiye ekonomisinde bir farklılık varsa Suriyelilerin bunda ciddi katkısı var. Doğru bildiğimiz yanlışlarımızı tashih etmemiz lazım”

Eğer iktisadi açıdan bakacaksak mesela; bizim Karkamış sınır kapısından, valiliğin geçen haftaki verilerine göre, ihracat 8 kat artmış. Öncüpınar sınır kapısından tam 21 kat artmış.

Yolunuz düşerse Kilis’e gidin, Kilis’in şehir hastanesinden Öncüpınar sınır kapısı epey bir mesafedir. Bazen o hastaneye kadar tır kuyruğu olur. İçinde geçen saydım, 3 adet yardım tırı var, hepsi ticari tırlar ve bu mallar Türkiye’den alınıyor.

Onun için doğru kavramsallaştırma ve Suriyelileri bir imkân olarak görmemiz son derece önemli. Bu açıdan biraz da aklımızı, zihnimizi doğru bildiğimiz yanlışlarımızı tashih etmemiz lazım.

“Sorun”değil ‘iş ortağı’ olarak görmek”

Suriye’yi çalışan bir sürü kuruluşumuz var. Biz şöyle çalışıyoruz: Suriyelileri bir sorun olarak görmüyor, masanın ortağı gibi tıpkı buradaki gibi beraber çalışıyoruz ve tüm işlerimizi birlikte yapıyoruz. Bize inanılmaz öğretici oldu, bize değer kattılar ve Türkiye toplumunu, bir toplumu hakikaten farklı kılan, devleti devlet yapan, imparatorluğa taşıyan şey farklı kültürlerin asimile olmadan bir arada yaşamasıdır. Ben hayatımın bir kısmını Gaziantep’te geçiriyorum. Gaziantep’te daha bu hafta Jeoloji Müzesi açtık. Tamamını Suriyeliler yaptı. Yine Gaziantep’te Tabiat Müzesini Suriyeliler yaptı, Taş Müzesi’ni Suriyeliler yaptı. Halep’teki o taş işçiliğinin hepsi şu anda Gaziantep’in ekonomisine hayat veriyor. Şu an Gaziantep 2016 verilerine göre dünyanın ilk rekabetçi 10 şehrinin içinde 5. sıraya girdi ve bunda Suriyelilerin ciddi katkıları vardır.

Turgay Aldemir

**

“Kilislilerin yaklaşık yüzde 74’ü Suriyelilerin orada olmasının ticareti canlandırdığını, ticari ortamı genişlettiğini söylüyor”

Kilis’ten sadece yapılan son dönem araştırmalardan bir sonuç söyleyeceğim. Kilislilere soruyorlar. Gerçek veriler belki daha farklıdır ama algı açısından Kilis’te bulunan Suriyeliler ticaretin canlanmasına katkı sağlıyor mu diye sorduklarında Kilislilerin yaklaşık yüzde 74’ü Suriyelilerin orada olmasının ticareti canlandırdığını, ticari ortamı genişlettiğini söylüyor.

“İktisadın özü matematik, sayılar değil”

Bu bir pasta değil, yani birileri bir şey kapınca pasta küçülmüyor. Bu açıdan baktığımız zaman aslında göçmenler geldikleri ülkede sadece iktisadi büyüme ya da iktisadi gelişmeye katkı sağlamıyorlar; sosyolojik gelişmeye, sosyolojik genişlemeye ve serbestleşmeye de katkı sağlıyorlar. Bu manada ciddi önemleri var. Yani bir ülkenin çokkültürlü ve daha fazla özgürleşmesine ciddi katkıları var.

Arda Akçiçek

**

Suriye kökenli iş insanlarının beklentileri

- Suriyeli ekonomik girişimcilerle ilgili bir kurum ihdas edilmeli.
- Bürokratik engeller kaldırılmalı ve ekonomik hareket ve akışkanlık kolaylaştırılmalı.
- Suriyelilerin istihdam sorunlarının çözülmesi için iş kanunları değiştirilmeli.
- Banka ve kredi işlemleri kolaylaştırılmalı.
- İlgili mevzuat Arapçaya çevrilmeli.
- Gelecekte Suriye'nin yeniden inşası için ekonomik alanda işbirliği yapılmalı.
- Suriyeli yatırımcıların projeleri için daha fazla imkân ve avantaj sağlayan endüstriyel ve ticari kompleksler kurulmalı.
- Suriyeli ekonomik topluluklar ticaret odalarında temsil edilmeli.

Gaziantep merkezli Suriyeli İş Adamları ve Girişimciler Derneği (SiAD)

**

“Bankalardan kolay para alamıyor ya da para transferi yapamıyoruz. Bu işleri başka bir firmalar adına yapıyoruz”

Türkiye’de bir kanun var: Yüzde Suriyeli 10 istihdam edilebilir, yüzde 90 Türk. Ona çok büyük bir saygımız var, ama hududa yakın bölgeler, hududa yakın şehirlerde böyle bir şey olmaması lazım. Çünkü o bölgede Suriyeli nüfusu çok yüksek, onlar çalışmak istiyorlar.

Halid Babilli

**

“İhraç ettiğim ürünün üstünde ‘Türk malı’ yazıyor”

“Ben şirket sahibiyim, aynı zamanda yönetim kurulu üyesiyim. Biz gerçekten kendimizi yabancı saymadan Türkiye’de çalışıyoruz. Evet zorluklar var, ama her zaman sıkıntıları düşünerek gerçekten çalışamayacağız. Ben böyle düşünüyorum. Ben ekmeğimi, suyum, her şeyimi Türkiye’den alıyorum ve benim ihraç ettiğim ürünün üstünde ‘Türk malı’ yazıyor, ‘Suriye malı’ yazmıyor. Bunu gerçekten gururla yazıyorum.”

Saad Şuehne

**

“Hepsi kendi sermayesiyle, hiçbir destek almadan”

Çok girişimci var Suriye halkından, ama destek verilmiyor. Onlar da zorla kendilerini kurtarıyor. Mesela ben girişimci olarak 2014’te 25 bin lirayla bir iş kurdum, bilgisayar ve iletişim şirketimiz var Gaziantep’te. Küçük, 17 m²’lik bir şirket olarak kurdum. Geçen sene satışlarımız 500 bin liraya ulaştı bilgisayar şirketinde, şimdi üç ayda 200 bin dolar satış yapmışız, ama o da hiç destek almadan, bir destek olsaydı başka bir iş yapabilirdik. En önemlisi bu girişimcilere bir proje kursak, bir iş yapsak iyi bir şey olabilir.

Antep’te bir araştırma yaptım. 35 şirket var Suriyeli şirket bizim üyemiz, 100 bin dolar olarak bir cirosu olmuş bir senede. Sadece 100 milyon dolar geçen sene, onlar da hepsi kendi sermayesiyle, bir destek almadan.

Abdülbasit Dibo

**

“İşsizlik konusunda anlamlı bir etki yok”

En çok tartışılan konu işsizlik meselesi. Suriyeli kardeşlerimizin Türkiye’ye gelmeye başlamadığı dönem ile Türkiye’deki ekonomik performansın belli ölçüde yavaşlaması maalesef aynı döneme denk geldi. Yani Türkiye’de ekonomik büyüme yavaşlarken, işsizlik görece artarken bir de Suriyeli kardeşlerimizin istihdam edilmesi konusuyla karşılaştık. Yapılan çalışmalara bakıldığı zaman Suriyelilerin Türkiye’deki işsizliğin artmasına çok ciddi bir katkı sağlamadığı görülüyor.

“Enflasyon”

Enflasyon bir başka önemli konu. Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye gelmesinden sonra mal ve hizmet talebinde önemli bir artış yaşanmasına rağmen,

üretim bu kadar artmamasından dolayı enflasyonun yükseldiğine dair iddialar var. Merkez Bankası ekonomistlerinin bu konuyla ilgili yapmış olduğu bir çalışma var. Bu çalışma, Suriyelilerin gelişinin bazı ürünlerin fiyatlarını artmasına bazı ürünlerin ise fiyatların düşmesine neden olduğunu gösteriyor. Örneğin kayıt dışı istihdamın çok sık görüldüğü sektörlerde tekstil gibi, burada fiyatları düşürdüğü görülüyor, ama diğer bazı alanlarda, örneğin konut fiyatlarını veya kira bedellerini ise arttırdığı gözleniyor. Dolayısıyla total etkiye baktığımızda çok gözle görülür bir etki yok.

“İhracat ve istihdam: Maksimum katma değer sağlayacakları alanlara kanalize edilmeleri gerek”

Suriyeli işadamları da bahsetti, ihracata önemli bir katkı var. Özellikle Güneydoğu Anadolu’da, yani sınıra yakın olan bölgelerdeki şehirlerde ciddi bir ihracat artışı olduğu ortada. Tabii burada önemli bir husus işadamlarına destek ve mevcut Suriyelilerin istihdama katılımıdır. Yani burada kişileri sadece kayıt dışı ekonomiye sürükleyerek ekonomiye bir dinamizm kazandıramayız. Burada asıl yapılması gereken şey şu: Suriyeli vatandaşın hangi alanda becerisi varsa, hangi alanda katma değer yaratabiliyorsa, o alana kanalize etmek gerekiyor. Şu anda bunu başardığımızı söylemek güç, yani mevcut koşullarda maalesef kötü çalışma şartlarında ve kendi yeteneklerinin bazen altında işler yapmaya zorlanıyorlar. Eğer biz gerçekten Suriyeli kardeşlerimizden ekonomiye katkı sağlamalarını bekliyorsak, onları kendi becerilerine uygun iş alanlarına kanalize etmemiz gerekiyor.

Nurullah Gür

“Suriyelilerin işlem maliyetini yükselterek, onların ekonomik etkinliklerini düşürüyoruz. Bu da sonuçta Türkiye’nin iktisadi büyümesine bir çelme oluyor”

Türk firma aracılığıyla yaptığı zaman işlem maliyetleri “*transaction cost*” dediğimiz şey artıyor. Arttığı zaman ne oluyor? Bu şirketin verimliliği düşüyor arkadaşlar, çok basit bir şey. Yani gördüğünüz üzere biz şu an Suriyelilerin işlem maliyetini muazzam ölçüde yükselterek, aslında onların ekonomik etkinliklerini düşürüyoruz. Bu da sonuçta dönüp dolaşıp Türkiye’nin iktisadi büyümesine bir çelme oluyor.

“Kurumsal ve hukuki çerçevenin iyileştirilmesi”

“Suriyeli işadamları gerçekten bu sisteme katılmak, iktisadi büyüme katkı sağlamak istiyorlar, haliyle kendi çıkarlarını da düşünüyorlar, ama bunu yaparken ülkeye de katkı sağlamak istiyorlar, ama bunu yaparken huku-

ki sistemimizin yeterliliğinden yine dem vuruluyor. Gördüğünüz üzere mesela, bankadan para almak istiyor. Örneğin, bankadan kredi çekmek istiyor, ama kredi çekemiyor. Neden? Hukuki olarak durumu çok sağlam değil, dolayısıyla bir Türk firma aracılığıyla ancak yapabiliyor.”

Buğra Kalkan

“Meslekleri, emekleri, tasarımlarıyla geldiler ve ekonomiye çok boyutlu katkı yapıyorlar”

“Sermayeleriyle geldiler, kendileriyle birlikte başka sermayedarları da getirdiler”

Suriyeli mültecilerin beraber getirdikleri sermaye ekonomimize ciddi katkı sağlamıştır. Özellikle sürecin başında gelenler her şeylerini geride bırakarak; satabildikleri her şeylerini nakde çevirerek ülkemize geldiler. İlk etapta yatırım vaadiyle dolandırılma, yatırım için gerekli izinlerin veril(e)memesi gibi çeşitli mağduriyetler ve problemlerle karşılaşmış olsalar da zamanla buldukları yerlerde bu tedirginlikleri geçmiş ve ekonomiye katılmaya başlamışlardır. Kendi sermayeleriyle birlikte Ortadoğu'nun pek çok yerinde istikrar ve güven ortamı bulamayan diğer sermayeleri de ülkemize çektiler.

“Suriyelilerin gelmesiyle meslekler gelişti”

Gaziantep'e gelen mülteciler çoğunlukla Halep'in içinden olduğu için kalifiye işçi ve sermaye sahibi işadamları daha fazladır. Gaziantep bu konuda Urfa'dan daha şanslı, çünkü Urfa'daki Mülteciler Halep'in Kobani, Kamışlı, Haseki gibi kırsal kesimlerinden oluşmaktadır. Bundan dolayı Suriyelilerin gelmesiyle Gaziantep'teki yeni meslekler oluştu, mevcut meslekler daha da gelişti.

“Esnaf için çırak, kalfa; sanayii için işçi açığı kapandı”

Dün babalarımızın, amcalarımızın; kısmen bizim yaptığımız ağır işleri bugün bizim kardeşlerimiz, yeğenlerimiz, çocuklarımız yapmıyorlar, bu boşluğu ciddi anlamda Suriyeliler doldurdu. Sanayici de, esnaf da çırak, kalfa bulamaktan şikayetçiydi. Artık bu problemi konuşmaz oldular. Örneğin Gaziantep özelinde ayakkabı sektöründeki imalat ve toptan satışın yoğun olduğu Nizip Caddesi'nde çalışan Suriyeli sayısı neredeyse yüzde 70-80'lere ulaşmış durumda. Suriyeliler gelmeden hemen önce bu sektördeki iş gücü bulamamaya ilgili şikayetler ve tartışmalar neredeyse son buldu.

“Açığı Suriyeliler dolduruyor”

2010’da Gazintep’te fabrikalar “*vasıfsız işçi aranmaktadır*” şeklinde ilanlar veriyorlardı. Normal şartlarda fabrikalar iş deneyimi olan, lise mezunu, 30 yaş altı, 25 yaş altı gibi şartlar ararken; bu süreçte “*vasıfsız işçi aranmaktadır*” ilanlarını görüyorduk ve Suriyelilerin gelmesiyle birlikte bu açığın büyük oranda kapandığını görüyoruz. Suriyeli gençler gerekli eğitimleri alırlarsa sanayideki ara eleman ve kalifiye işçi konusunda devam eden problemi kapatmaya devam edeceklerdir. İnşaat alanında daha çok doğulu vatandaşlarımız çalışıyorlardı. Artık onlar da yeterince çalışmıyorlar. Bu açığı yine Suriyeliler dolduruyor.

“Pamuk tarlasında çalışacak kimse kalmamıştı”

“Örneğin Hatay’da mesela pamuk yetiştiriciliği neredeyse bitmişti. Hatay’a araştırmaya gittiğimde bir pamuk fabrikasına gittik. Orada anlattılar: Hatay’da pamuk yetiştiriciliği sona ermişti, çünkü işçi bulamıyorduk dediler. Yani pamuk tarlasında çalıştırabilecek işçi bulunamıyordu ama Suriyeliler Hatay’da üretimi artırıcı bir faktör haline dönüştürler.”

“Suriyeliler gelmeselerdi mahsullerimiz tarlada kalacaktı”

Buraya gelmeden önce zeytin tarlaları, mısır tarlaları olan vatandaşlarımızla konuştum. Onlar da “Suriyeliler gelmeselerdi mahsullerimiz tarlada kalacaktı” gibi ifadeler kullandılar. Çünkü ülkemizde ekonomik seviye biraz daha yükseldi, insanlar çocuklarını okutuyorlar. Kimse çocuğunu araba tamircisine götürmüyor ya da tarımda ağır tarım işçiliğinde çalıştırmıyor. Dolayısıyla onlar bu alanda da ciddi bir açığı kapattılar.

“Gaziantep’ten Arap Dünyasına ve Avrupa’ya ihracat”

250 milyonluk Arap dünyasına sadece 3 ille açılabilirdik. Bunlar Hatay, Mardin ve Siirt. Artık Suriyeliler vasıtasıyla daha büyük ölçekte ihracatımızı yapıyoruz. Sadece Arap dünyası değil, Avrupa’ya, Afrika’ya da Mısır üzerinden, Gaziantep’ten halılar gidiyor. Bunlar yine Suriyeli işadamlarıyla Mısırlı işadamlarının ortaklaşa Gaziantep’li halıcıdan alıp Avrupa’ya sattıkları ürünler. Yine Suriyeli işadamlarının Gaziantep’ten aldıkları ürünleri Lübnan üzerinden Afrika’ya pazarladıklarını görüyoruz.

“Tasarımlarıyla beraber geldiler”

Suriyelilerin Ar-ge, inovasyon ve tasarımda bazı konularda bizden daha ilerideler ve Arap dünyasına, Ortadoğu’ya ihraç edilen ürünlerde onların di-

liyle; onların istediği tasarımları çok daha rahat yapıyorlar. Bu konuda önemli katkıları oldu. Onlar kendi tasarımlarıyla beraber geldiler. Mesela, Gaziantep Nizip Caddesinde bahsettiğim ayakkabıcı, terlikçi kesimden şu ifadeleri dinledik. *“Ben daha önce bir sezonu dört tasarımla bitirirken, şu anda on dört tasarım yapmak zorundayım. Çünkü karşımdaki Suriyeli yirmi tasarımla geliyor, rekabet yapıyor benimle”*. Bu da sektöre bir hareketlilik kattı. Tabii biz “nerede hareket orada bereket” deriz. Bu rekabet hem Türkiye’nin iç piyasası açısından, hem ihracat açısından faydalı oldu.

“Suriyelilerle gelen STK’lar; STK’larla gelen iktisadi canlanma”

STK’lar, insani yardım kuruluşlarının da ekonomik hayata hareketlilik kattığını görüyoruz. Birçok Proje yürütülüyor. Gaziantep’te iyi İngilizcesi olan ve biraz da kafası çalışan bir adam 1.000-1.500 dolardan başlar çalışmaya, çünkü birçok insani yardım kuruluşu çeşitli alanlarda faaliyetler, projeler yürütüyorlar.

“İkinci el piyasası hareketlendi”

İkinci el eşya piyasasında ciddi bir hareketlilik oluştu. Bu alanda çok büyük pazarlar kuruldu.

“Kullanmadığımız eşyaları kullanıyorlar, çalışmadığımız işlerde çalışıyorlar”

Onlar aslında daha çok bizim kullanmadığımız eşyaları kullanıyor; çalışmadığımız, çalışmak istemediğimiz, çalışmayı kabul etmediğimiz alanlarda çalışıyorlar. Bunu küçümsemek için değil, bize yük olmadıklarını vurgulamak için söylüyorum. Onlar beğenmeyerek çalışmadığımız iş alanlarında çalışıyorlar, kullanmadığımız eşyaları kullanıyorlar.

Muhammed Sadık Subaşı

**

“Bu hadise olmasa hiçbir şekilde gelmeyecek nitelikli insan kaynağının, sermayenin ve bir kısım körfez fonlarının Türkiye’ye girdiğini görüyoruz”

Hayrat İnsani Yardım Derneği olarak çalışmalarımızdan örnek: Şu anda Türkiye’den çoklukla tır takviyesi söz konusu. Tırlarla malzemeler Suriye içine gidiyor ve orada dağıtılıyor. Böylece taşıma noktasında ekonomik bir katkı sağlanmış ve Türkiye içinde bir nakliyenin gelişmesi ve güçlenmesi söz konusu oluyor. Sadece Hayrat Yardım olarak biz 1.500 tır yardım malzemesinin Suriye içinde dağıtımını gerçekleştirdik. Birinci ayağı Suriye tampon bölgeye

kadar bir nakliye söz konusu, tampondan alıyorsunuz, içeride de nakliye ayarlayıp dağıtım yapıyoruz. Bu da ekonomik bir katkı sağlıyor.

“Şu anda Cerablus’ta bir fırınımız var, İdlip bölgesinde fırın var, Elbab’da fırın kuruyoruz”

Bu fırınlarda çalışacak insanların istihdamında Türkiye’den ve Suriye’den işçiler ve ustabaşı gibi kişiler çalıştırıyoruz. Böylece karşılıklı bir tecrübe transferi söz konusu oluyor ve bu durum ekonomik olarak ülkelere katkı sağlıyor. Ayrıca Türkiye’de üretilen makine teçhizatı ve malzemelerin içeriye taşınarak kurulması ve işletilmesi var ve ekonomiye katkı sağlıyor. Kamp- lar kuruyoruz, köyler oluşturuyoruz. Okullara tadilat gibi çalışmalar devam ediyor. Bu kampların da oluşturulmasında mesela, bu hadise olmasa hiçbir şekilde gelmeyecek nitelikli insan kaynağının, sermayenin ve bir kısım kör- fez fonlarının AFAD, Kızılay, İHH gibi kanallarla Türkiye’ye girdiğini ve Su- riye’de değerlendirildiğini görüyoruz. Bu da ekonomiye katkı olarak değer- lendirilebilir.

Hakkı Aygün

**

“Göçmen etkisi kimi durumda olumlu, kimi durumda olumsuz”

Biz ORSAM’da önemli bir çalışma yaptık. Yoğun bir biçimde göçmen alan kentlerimizde göçmenlerin ekonomik ve sosyal etkilerini sentetik model adı verilen matematiksel bir model aracılığı ile test ettik. Yoğun bir biçimde göç- men alan 9 kent belirledik. Göçmenler gelmeden önce, seçtiğimiz ekonomik ve sosyal değişkenler bağlamında bu geri kalan 72 ilimizin bir kombinasyonu biçimde tanımladık. Böylece 9 kent için seçilen değişkenlerin zaman patika- sını göçmen etkisi olmadan çizmek olanaklı olmaktadır. Böylece bu patika ile mevcut patika karşılaştırılarak göçmen etkisi ortaya konuyor. Diyelim ki Antep’teki enflasyonu geri kalan 72 ilin enflasyonu ile göçmen etkisini içere- meden öngörebiliyoruz. Yani hiç göçmenler gelmeseydi Antep’te enflasyon ne olurdu sorusunu yanıtıyoruz. Benzer biçimde Antep’te ev satışları nasıl olurdu, öğretmen başına öğrenci sayısı kaç olurdu, hastaneden randevu alma süresi nasıl geliyordu, işsizlik ne olurdu sorularını yanıtıyoruz. Sonra bu de- ğerleri mevcut gerçek değerler ile karşılaştırıyoruz. Böylece aradaki fark için göçmen etkisi diyebiliyoruz. Sonuçlar kimi durumda olumlu, kimi durumda ise olumsuz.

“Asgari ücret”

Biz Türkiye’de her yerde ve her sektörlerde aynı asgari ücreti uyguluyoruz. Bu ekonomi biliminin temel ilkelerine aykırı bir durum. Farklı yaşam maliyetine sahip kentlerde ve farklı çalışma koşullarına sahip sektörlerde farklı asgari ücret uygulanabilir. Farklı özelliklere sahip işgücü için de benzeri bir durum söz konusu olabilir. Kastettiğim, Suriyelilere de farklı asgari ücret uygulayabiliriz.”

Harun Öztürkler

**

“Bölgede yatırımcıların ve girişimcilerin arttığını, bunun da Türkiye ekonomisine destek verdiğini görüyoruz”

Türkiye’nin ihracatı anlamında, ilgili bölge kapsamında Suriyelilerin önemli katkıları olduğunu görüyoruz. Bunun bir alt kümesi olarak, bölgede yatırımcıların ve girişimcilerin arttığını, bunun da Türkiye ekonomisine destek verdiğini görüyoruz. İstihdam konusu netameli bir konu olarak önümüze çıkmaktaydı. Artan işsizlik oranının bir alt kümesi olarak düşünülmekteydi. Ancak burada da edindiğimiz izlenim çerçevesinde özellikle Türklerin çalışmadığı işlerde Suriyelilerin rol alması, aslında olayın pozitif bir yönü de olduğunu gösteriyor. Bu da yine artı taraflardan biri. Bir diğeri, yine dış dünyayla bağlantımız anlamında Arap dünyasıyla işbirliği için burada bir potansiyel olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra tabii bu fırsatları ve potansiyeli canlandırabilmek için mevcut sorunları da çözmemiz gerekiyor.”

Hatice Karahan

C. Ne Yapmalı?

“Hayırseverliği ve konukseverliği “hukukseverliğe”, kalıcı hukuki normlara ve güvencelere dönüştürmemiz gerek”

“Suriyeliler veya Afrikalılar, Asyalılar bir sorun değil, bir imkân, bir fırsat, bizim için yeniden varlık sahnesine bir çıkış. Diğer taraftan şu an üzerinde toplandığımız bu kadim İstanbul, Anadolu tek başına bize ait bir yer değildir. Bir dönem dünyanın her yerindeki mazlumların ve özelde de İslam coğrafyasının vatan tasavvurunun başkentidir. Biz Türkiye’de yaşamamızın sorumluluğuyla cümle kurmak, gelenleri kabullenmek zorundayız. Burası bir anlamda başı sıkışanlara baba ocağı, ana kucağıdır. Bunu doğru bir konuma koymazsak, hele de iktisadi birtakım kavramlara sıkıştırırsak o İngilizlerin 400 yıllık

iktisat teorisiyle bu işe bakar, bereket kavramını, paylaşmayı, kardeşliği, kazancımızı hiç tanımadığımız insanlara vermeyi hiçbir yere oturtamayız. Biz aslında yitirdiğimiz bir kısım değerlerimizi Suriyeliler vesilesiyle yeniden kazanma fırsatını yakaladık.”

“İstihdam ve çalışma ortamı ile sermayeyi getirecek hukuki çerçeve milyarlarca dolar getirir”

“Eğer şu an Suriyelilerin hukuku olsa bu ülkenin kalkınmasında bunu 50’yle, 100’le çarpın. Daha dün benim yanıma Suriyeli üst düzey misafirler geldi. Yani MÜSİAD’ın da üyesi olanlar var, dünyada ciddi yatırımları olanlar var. Diyorlar ki: *“Eğer şu anda Türkiye bize istihdam ortamı, bize çalışma ortamını, sermayemizi getirme ortamını hukuku sağlarsa, şu anda Suudi Arabistan’dan tutun da körfezde bir sıkışıklık var. Bu doğrudan Türkiye’ye akar ve 10 milyar dolar Türk ekonomisine katkımız var”*. Bu 100’e kadar çıkabilir. Yeter ki hukukumuz olsun.”

Turgay Aldemir

**

“Arapça öğretim veren üniversitelere ihtiyaç var”

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünün Arapçasını kuralım dedik. Sadece Arapça eğitim yapan bir üniversitenin de zemini olsun diye, her zamanki engelle karşılaştık, YÖK’le. Koydukları kurallar o kadar kötü, o kadar imkânsızlaştırıcı ki, şartları alt alta koyduğunuz zaman ‘olmayacak’ sonucuna varıyorsunuz. Yani yağ var, şeker var, helva yaptırmıyorlar.

İstanbul şu an Arapça öğrenim veren muazzam üniversitelere sahip olabilir ve Arap ülkelerinden çocuğunu İtalya’ya ya da İngiltere’ye gönderecek olan aile İstanbul’a gönderebilir, ama kendi ayağımıza çelme takıyoruz.

Bekir Berat Özipek

**

“Devlet hukuku korumalı, kendiliğinden gelişen ve kendiliğinden çözüme kavuşabilecek süreçlere müdahale etmemeli”

Devlet hak ve hukuku korumakla mükelleftir. Yani bireylerin uğrayacağı hak ihlallerini engelleme ve hak tecavüzlerine karşı onları koruma altına almakla mükelleftir. Sanayide çok ağır işlerde Türkler çalışmayı tercih etmiyorlar. Dolayısıyla da iş arayan bir Suriyeli gelip o işlerde çalışıyor. Bir

istihdam açığı var ve oraları birileri mutlaka dolduracak. Türkler doldurmadığı için tercihe dayalı bir istihdam açığı oluşuyor. Bunu da Suriyeliler dolduruyor. Bunda da bir sıkıntı söz konusu değil. Bunu söylemek gerekiyor. Özellikle benim vurgulamak istediğim nokta devlet hak ve hukuku koruma konusunda ciddi olmalı, herhangi bir ihlale izin vermemeli ama kendiliğinden gelişebilecek, kendiliğinden çözüme kavuşabilecek süreçlere de müdahil olmamalı.

“Çalışma koşullarına ilişkin bazı düzenlemeler, sığınmacıların iktisadi aktivitelerini zorlaştırıyor”

Biz Suriyeli sığınmacılar ya da göçmenlerin bütün taleplerini, bütün yeteneklerini toplamaya, nerede ne yapabileceklerine ilişkin bilgiye sahip değiliz. Bunu en iyi piyasa görüyor, yani en iyi piyasa sürecinde ortaya çıkıyor ve bunu en iyi görenler girişimciler, işverenler ya da o piyasada bulunan aktörler. Devlet işleyen bu düzene, piyasaya girdiğinde belirli hukuki düzenlemeler, başka düzenlemeler yapıyor ve aslında piyasanın doğal akışını bozabiliyor. Buna yine en iyi örnek Ocak 2016’da çıkan çalışma yönetmeliğidir. Biliyoruz ki Suriyeliler buradalar, çalışıyorlar. Birleşmiş Milletlerin tahmini-ne göre beş yüz bin ila bir milyon arasında Suriyeli şu an mevcut piyasada çalışıyor. Daha önce de Suriyeliler çalışıyordu ve devlet çok da müdahale etmiyordu. Ancak gelen tepkiler üzerine buna ilişkin bir düzenleme yapılmaya karar verildi. Çalışma izni prosedürleri kolaylaştırıldı ama belirli şartlar getirildi. Bu şartlardan biri kayıtlı olduğunuz tarihten itibaren 6 ay geçmesi gerekmesi. İkincisi geçici koruma kimlik belgenizin olması gerekiyor. Geçici koruma kimlik belgesi size hangi ilde verildiyse o ilde çalışmanız gerekiyor. Yani Antep’te verildiyse gidip İstanbul’da çalışamazsınız. Üçüncüsü, ikamet izninizin olması gerekiyor ve diğer şart asgari ücretin altında size ücret ödenmemesi gerekiyor. Başka bir diğer şart, işverenin işyerindeki Türklerin maksimum yüzde 10’u kadar Suriyeli çalıştırabileceği.

Aslında bunlar piyasada yapılabilecek bütün sözleşmelerin doğasını bozabilecek şeyler. Bunun örneklerini Antep’te, Kilis’te ya da Hatay’da yaptığımız araştırmalar süresinde de görmüştük. Oradaki işadamlarıyla görüştüğümüzde temel taleplerinin çalışma prosedürlerinin kolaylaştırılması yönündeydi. Örneğin, asgari ücrete ilişkin çeşitli sıkıntılar vardı.

“Asgari ücret”

“Bir işveren size asgari ücret ödeme kapasitesine sahip değilse, yasal olarak sizi çalıştıramaz ve siz karşılığında asgari ücretten biraz daha aşağıya razıyım, çalışmak istiyorum dediğinizde yasa buna engel olur. Orada bir sözleşme

kurmak mümkün olmaz. Ve siz kötü olduğunuz o durumdan daha iyi bir duruma geçemezsiniz. Yani hiç kazanamıyorken 800-900 lira kazanıyor hale gelemezsiniz, çünkü asgari ücret 1.300-1.400 liradır ve mevcut kötü durumunuzda kalırsınız.

Devletin müdahaleciliğinin çok dikkatli bir şekilde yapılmasının önemli olduğunu düşünüyorum. Suriyeliler, gönül ister ki asgari ücretin altında çalıştırılmasınlar ama kendi mevcut durumlarını daha iyi bir duruma getirebilecek bir sözleşme kurabiliyorlarsa; yani bir işverenle 900 liraya anlaşabiliyorlarsa buna da izin sağlanması gerekiyordu. Şimdi artık 1.300-1.400 liranın altındaki bir maaşla çalışamayacaklar.”

“Piyasa süreçleri mezhep gerilimini törpüler”

“Hatay’da Suriyeliler konusunda ilişkin mezhepsel bir bakış açısı daha baskın ve hassasiyet var. Eczaneye gitmiştik, eczacı Alevi ve Suriyelilerden hoşlanmıyor. Görüşlerini, algısını aldık ve döndük. İkinci defa Hatay’a araştırmaya gittiğimde aynı eczacıya gittim. Yanında bir Suriyeli çalıştırdığını gördüm. Eczaneye gelen Suriyeli müşterilerine ilaç satabilmek için Suriyeli bir çalışana ihtiyaç duymuş. Asıl konuyu burada görmek mümkün: Siz ne kadar engel olursanız olun piyasa süreçleri kendiliğinden işlemeye başlıyor.”

Arda Akçiçek

**

“Türkiye’nin geleceği bu soruna yaklaşımımıza bağlı”

İvedilikle herkes işini yapmalı, herkes birbirinin ayağına basmadan bir görev paylaşımı içinde bu işi yürütmemiz gerekir. Aksi takdirde bakın, yaptığımız da darmadağın oluyor. Bir şeyi onlarca defa yapmak zorunda kalıyoruz. Bunun için Türkiye’nin geleceği bu soruna yaklaşımımıza bağlı ve özellikle insani gelişmişliğimiz, diğer konuları koyduğumuz zaman ben meselenin herkesin üzerinde ittifak ettiği bir hukuk düzenini en azından sivil anlamda aramızda oluşturmaktan geçtiğine inanıyorum.

Turgay Aldemir

**

“Hukuk meselesinden, ticaret hukukundan, iş yapmayı kolaylaştırmaktan başlamak gerekiyor”

Zenginlik maddi kaynaklardan değil işleyen piyasa dostu bir hukuk sisteminden ve sınırlı siyasal yönetimden doğar. Suriyeli göçmenleri ekonomik

sistemimize entegre etmenin en iyi yolu onların ekonomik haklarını güvenceye almak ise, Suriyeli göçmeler de Türkiye'ye Ortadoğu piyasalarını açacağı ve beşeri sermayeleri ile yeni piyasalar yaratacağı da aynı şekilde muhtemel bir fırsattır. Ekonomik haklar, iş yapma imkanlarını herkese açmak, iş yapmayı kolaylaştıracak prosedürleri düzenlemek yapılabilecek bazı uygulamalardır. Suriyeli göçmenler bağlamında Arapça bile memurlar istihdam etmek, gönüllülerden yararlanmak, Suriyeli işadamlarına rehberlik edecek uygulamalar icat etmek bazı iş yapma imkansızlıklarını kolayca ortadan kaldırılabılır. Burada sivil toplum kuruluşların siyasi otoriteler üzerinde daha fazla baskı kurmaları gerekiyor.

“Bürokratik kolaylıklar, prosedürleri azaltmak, Arapça bilen memurlar, gönüllülerden faydalanmak rehberlik faaliyetleri, vergi indirimleri ve serbest bölgeler oluşturmak”

Eğer bir yerden başlayacaksak, ekonomimizin yeni girişlere açık hale getirilmesini istiyorsak Suriyeli işadamlarının ekonomik sistemimize dahil edilmesinde olduğu gibi öncelikle hukuk meselesinden, ticaret hukukundan, iş yapma kapasitesinin artırılmasından, iş yapmayı kolaylaştırmaktan başlamamız gerekiyor. Bunun bürokratik ayağı, onun yürütülmesi sizin söylediğiniz gibi, yani bürokratik kolaylıklar, prosedürleri azaltmak mesela, Arapça bilen memurlar oraya koymak ya da gönüllülerden faydalanmak gibi pek çok aslında Suriyeli işadamlarının işlerini kolaylaştıracak, onlara rehberlik edecek birçok faaliyet yapılabilir. Bunun yanında işte vergi indirimleri gibi ya da serbest bölgelerde olduğu gibi mesela, Çin'in kullandığı sistemde olduğu gibi bu tür girişimler rahatlıkla yapılabilir. Yapılmaması için hiçbir sebep yok, yapılması için çok sebep var, ama siyasi irade yok sanırım.

Buğra Kalkan

**

“Asgari ücrette bölgesel farklılıklar olabilir; Suriyeli göçmenler için ayrı politika izlenebilir”

“Eğer işveren ve işçi eşit ekonomik gücü sahip olursa, bu noktada asgari ücret gibi bir kurumun olmasına zaten gerek yok, ama bu ikisi arasında ciddi ölçüde bir güç farklılığı olduğu için ve bu ikisi çatıştığı için -biri daha yüksek ücret istiyor, diğeri daha az ücret vermek istiyor- ve işveren çok daha güçlü olduğu için asgari ücret gibi bir mekanizmaya kesinlikle ihtiyacımız var. Bunun yanı sıra bölgeler arasındaki geçinme fiyatları diyelim, fiyat farklılıkları da tabii İstanbul'da yaşam daha pahalı, diğer bölgelerde daha

düşük olabilir. Asgari ücret farklılıkları olabilir bölgesel bazda ya da Suriyeli göçmenler için ayrı bir politika izlenebilir bu noktada.”

Mevlüt Tatlıyer

**

“Mültecilerin diğer vatandaşlarla aynı hukuki prosedürlere tabi olması, işsizliğin düşmesine, üretimin artmasına ve piyasada adaletin sağlanmasına katkı yapar”

Burada dükkan kuran veya bir şekilde kendi işini kayıt dışı olarak yapmaya başlayan insanların aynı hukuki prosedürlere tabi olmamasından kaynaklanan, işte izinsiz üretim ve birtakım diğer vatandaşların sırtına yüklenen hukuki prosedürleri atlatmanın avantajlarını elde etmelerinden kaynaklanan bir şikayetleri var. Yani onlar daha kolay iş yapıyor diyorlar, onlar bizim kadar prosedür gerçekleştirmek zorunda kalmadıkları için piyasada adalet bozuluyor diyorlar. Tabii bu haklı bir itiraz. Vatandaşların tabi oldukları tüm hukuki prosedürlere mültecilerin de tabi olması gerekir ve bu zaten ancak onların haklarının tanınması ve ekonomik entegrasyonunun sağlanmasıyla mümkün. Dolayısıyla ekonomik entegrasyon piyasadaki adaleti sağlayacaktır.

“Bu insanlar çalışmak ve kazanmak zorunda. Bunu iki şekilde yapabilirler”

Bunu ya kayıt dışı yapabilirler, ya kayıt içi yapabilirler. Bunu kayıt dışı yaptıklarında gördüğümüz şey ortada, işsizlik verileri yükseliyor. yükselen işsizlik verileri gerçek veriler değil; çalışanlar kayıt dışı olduğu için veriler yükseliyor. Özellikle ekonomik entegrasyon sayesinde, yani bu kişilerin hakları tanınarak, bu kişiler sıradan vatandaşların tabi olduğu hukuki prosedürlere tabi kılınarak, kayıt altına alınarak olaya yaklaşılsa, bir kere öncelikle bu işsizlik verileri gerçek seviyesine düşecek, olması gereken seviyeye düşecek ve işin esasında bir değişiklik yaşanmadığını göreceğiz.

“Geldikleri ülkede belli bir ticaretle, belli bir üretimle uğraşan insanlar burada da aynı işi yapmaya devam ediyorlar”

Üreten mülteci zaten ekonomiye katkı sağlıyor, tüketen de dolaylı olarak katkı sağlıyor. Tüketen de tükettiği alanlardaki mal ve hizmet talebini tetiklediği için, bunu teşvik ettiği için üretimi de teşvik ediyor bir anlamda, dolayısıyla mültecilerin diğer vatandaşların tabi olduğu hukuki prosedürlere aynen tabi olacak şekilde ekonomik entegrasyonunun sağlanması, haklarının tanınması hem işsizlik verilerinin düşmesi, hem üretimin güçlenmesi, hem de piyasadaki adaletin sağlanması konusunda faydalar sağlıyor. Yani mülte-

cilere karşı baştan bir olumsuz önyargıyla yaklaşan insanların dahi lehine durumlar oluşturuyor.

“Rekabet, piyasanın her neresinde olursa olsun toplum geneline hizmet ettiği gibi bu da toplum geneline hizmet ediyor”

Eğer işgücü ucuzluyorsa, bu o işgücünü istihdam eden firmaların üretim maliyetlerinin ucuzladığı anlamına gelir ve bu firmaların üretim maliyetleri ucuzladığında bu firmaların piyasaya sunduğu mal ve hizmetler ucuzlar. Bu nihayetinde o mal ve hizmetlerin tüketicisi olan hepimizin lehine bir durum yaratır. Dolayısıyla hepimizin söz konusu mal ve hizmetlere ulaşımı daha da kolay hale gelmiş olur işgücündeki ucuzlama sayesinde.

Hakan Şahin

**

“Statü meselesi, belirsizliğin ortadan kaldırılması, yaşadığınız ülkede ne olacağını bilip, planlarınızı buna göre yapmanız bakımından önemlidir”

Yapılması gereken en önemli şey ya da atılması gereken en önemli somut adımlardan biri, bu toplantı boyunca çok bahsi geçmedi, ama Suriyelilerin statüsü meselesi. Bu çok önemli bir konu, biz geçici olarak bir çözüm bulduk ve Suriyelilere bir yönetmelik çerçevesinde ‘geçici koruma altındakiler’ dedik. Bunun kendine özel bir hali var; ne mülteci ne vatandaş, arada kalmış garip bir statü. Bir ülkede ya da bir yerde yaşıyorsanız sonunuzun ne olacağını bilmeniz ve planlarınızı buna göre yapmanız çok önemli. Bu doğal hayatın akışında da böyle. Yapacağınız planları ileriye öngörerek yaparsınız.

“Vatandaşlık bireyle devlet arasındaki bir ilişki, hukuki bir statü”

Bu hukuki statünün kesinleştirilip, herkesin önünü görmesini ve planlarını buna göre yapmasının sağlanması gerekiyor ve belirsizliğin ortadan kalkması önemli. 2011’de gelenler 6-7 yıldır bu ülkelerde, burada yaşıyorlar, burada bir hayat kurdular ve hayatlarına belki de burada devam edecekler, böyle bir karar alacaklar. Bu saatten sonra artık *“bak, ülkende savaş bitti, sen dönebilirsin”* demek hakkaniyetli olmaz, adil olmaz. Tabii dönmek isteyen dönebilir, o ayrı mesele, ama burada kalmak isteyenler, burada yaşamaya devam etmek isteyenler için bu statünün belirlenmesi oldukça önemli ki insanlar planlarını, yatırımlarını, girişimlerini buna göre yapabilsinler.”

Arda Akççek

Friedrich Hayek'in Darwinici Muhafazakârlığı*

Larry Arnhart

Çeviren:
Akif Kemal Koç

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 23, Sayı: 90, Bahar 2018, ss. 147-168.

Muhafazakârların Charles Darwin'e ihtiyaçları vardır. İhtiyaçları vardır çünkü insan doğasının Darwinici bir bilim, doğaya, geleneğe ve akla dayanan özgürlüğe muhafazakâr teslimiyeti destekler. Muhafazakârlığın yirmi birinci yüzyıldaki entelektüel varoluşu, muhafazakârların muhafazakâr sosyal düşünceyi doğrulayan bir şey olarak, insanın biyolojik doğasındaki gelişmeleri çözümlene başarısına dayanacaktır.

Hem muhafazakârlık hem de Darwinizm kendiliğinden doğan düzen fikrine dayanır. Bu, kendiliğinden doğan düzenin önemini ve toplumu açıklamak için Darwinici evrimi savunan muhafazakâr politika felsefecisi Friedrich Hayek'in eserlerinde açıktır. Kendiliğinden doğan düzen fikri, Darwinici muhafazakârlığa bütünüyle sirayet etmiş – insan doğasının mükemmelleşebileceğine dair ütopyik görüşün zıddı olarak insan doğasının kusurluluğuna dair trajik görüş – kuşatıcı bir dünya görüşünün parçasıdır.

Hayek kendiliğinden doğan düzen fikrini savunurken doğal içgüdü ve rasyonel planlamadan ziyade alışkanlığın ya da geleneğin önceliğini vurgular. Ve her durumda şunu kastetmektedir: Sosyal düzenin tam bir izahı, geleneğin doğayla ve aklın hem gelenek hem de doğayla sınırlandırıldığı üç düzen türünün – doğal düzen, geleneksel düzen ve rasyonel düzen – iç içe geçmiş hiyerarşisini kabulünü lüzumlu kılar. Nihayetinde Darwinici muhafazakârlık, düzenin sözü edilen üç kaynağını da kabul eder.

* Arnhart, Larry, "Friedrich Hayek's Darwinian Conservatism", Ed. Louis Hunt, Peter McNamara, *Liberalism, Conservatism, And Hayek's Idea of Spontaneous Order*, Palgrave Macmillan, U.S.A., 2007, pp. 127-148.

Neticede Darwinci muhafazakârlar, insan doğasının ve geleneğin kendiliğinden doğan düzeninden kaynaklanan tanzim edilmiş özgürlük (ordered liberty) ile insan aklının planlanmış düzeninden kaynaklanan tanzim edilmiş özgürlüğün şartlarını açıklar. Bu özgürlük şartları özel mülkiyeti, aile hayatını ve sınırlandırılmış devleti ihtiva eder.¹

Kendiliğinden Doğan Düzen

Kendiliğinden doğan düzen planlanmamış bir düzendir. Herhangi bir zihnin ya da bir grup zihninin, zihinsel planının hesaplanmış sonucundan değil, kısa vadeli ihtiyaçları tatmin etmek üzere ortaya çıkan pek çok bireysel eylemin planlanmamış sonucundan doğan kompleks bir düzendir. Kendiliğinden doğan düzen, tasarımcısı olmayan bir tasarımdır.

Örneğin, dil kendiliğinden doğan bir düzendir. Dil, milyonlarca insanın planlanmış zihinsel tasarımının sonucu olmayan ve binlerce yıldır süren sözlü iletişiminden doğan son derece kompleks bir enstrümandır.

Mesela İngilizce konuşanlarımız, dilimizi uzun bir geçmişi olan lingüistik pratikler tarihinden miras olarak geleneksel bir şekilde devraldık ve her birimiz neticesini tahmin etmeksizin yahut planlamaksızın konuşmamızla İngiliz dilinin evrimine katkıda bulunuruz. Dilimiz William Shakespeare ile Kral James İncil'inin çevirmenleri gibi az sayıda dehanın ürettikleri ile çok sayıda sıradan insanın gündelik konuşmalarıyla zenginleşmiştir.

Bazı insanlar dilimizi baştan aşağıya reforme edebilecek İngiliz lingüistler komitesine sahip olmamız durumunda İngilizcemizin daha iyi olacağını düşünebilir. Fakat spontane düzen fikri taraftarları bunun mümkün ya da arzulanabilir bir şey olup olmadığı konusunda şüphe duyar. Sözlük derleyen, İngilizce gramer ders kitapları yazarlar ve çağdaş İngilizce kullanımını eleştiren William Safire gibi insanlar İngilizcenin geleceğini etkileyebilirler. Fakat etkileri, dili konuşan herkesin bir şey kattığı kompleks kültürel bir evrimin yalnızca küçük bir parçası olacaktır.

Michael Polanyi, 1951'de "kendiliğinden doğan düzen" terimini bireysel şeylerin ya da insanların karşılıklı uyumundan doğan planlanmamış, kompleks bir düzene gönderme yapan bir kavram olarak ortaya atmıştır. Hayek, Polanyi'nin bu terimini 1960'ta kullanmaya başlamıştır.² Fakat kendiliğinden

1 Gerekçelendirmemin detayı için, bkz., Larry Arnhart, *Darwinian Conservatism* (Exeter, UK: Imprint Academic, 2005). Gerekçelendirmemin eleştirisi için, bkz. Carson Holloway, *The Right Darwin?* (Dallas: Spence Publishing, 2006); ve John G. West, *Darwin's Conservatives: The Misguided Quest* (Seattle: Discovery Institute Press, 2006).

2 Michael Polanyi, *The Logic of Liberty: Reflections and Rejoinders* (Chicago: University of Chicago Press, 1951), ss. 154-178; Friedrich A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), ss. 159-161

doğan düzen fikri ilk kez on sekizinci yüzyıl İskoç düşünürleri – özellikle Adam Ferguson, Adam Smith ve David Hume – tarafından tafsilatlı şekilde ele alınmıştır.³ Edmund Burke, sosyal düzenin sosyal reformcunun rasyonel tasarısından ziyade, çok sayıda neslin geleneklerinin tedrici evriminden doğduğunu ileri sürerken bu fikri benimsedi.

Kendiliğinden doğan düzen, muhafazakâr özgürlük görüşünde temel anlayıştır. Genellikle toplumda her kompleks düzenin bazı insanların emir verdiği ve diğerlerinin de bu emirlere itaat ettiği merkezi planlama ve yönetimi gerektirdiği ileri sürülür. Fakat muhafazakârlar, özgürlük düzeninin kendi çıkarları için eylemde bulunan ve merkezi otoritenin spesifik emirlerinden bağımsız bireylerin ve grupların karşılıklı uyumundan doğduğunu savunur. Liberteryen muhafazakârlar ve gelenekçi muhafazakârlar bazı konularda hemfikir olmasalar bile, kendiliğinden doğan düzenin önemini kabul etmede uzlaşırlar. Liberteryenler kendiliğinden doğan serbest piyasa düzeninin önemini vurgularken Adam Smith'i takip ederler. Gelenekçiler kendiliğinden doğan geleneksel pratik düzenin önemini vurgularken Edmund Burke'ü takip ederler. Her iki taraf da kendiliğinden doğan düzeni bireysel özgürlüğe uygun sosyal düzene ulaşılabilecek tek yol olarak görür. Hayek'in fikirleri liberteryenizm ile gelenekçiliğin kendiliğinden doğan düzen nosyonunda birleştiğini gösterir.

Darwin, bu kendiliğinden tekâmül eden düzen fikrini, doğal seleksiyon yoluyla gerçekleşen seçici alıkoyma özelliği bulunan canlılardaki kompleks düzenin evrimini tesadüfi kalıtsal varyasyon yoluyla açıklamak için kullanır. Hayek, sürekli olarak Darwin'in on sekizinci-yüzyılın kendiliğinden doğan düzen anlayışına olan borcuna dikkat çekmiştir. Adam Smith ve Edmund Burke gibi sosyal bilimlerde “evrimci yaklaşımı” benimseyen düşünürler, “Darwin'den önceki Darwinciler”di.⁴ Hayek, Darwinci muhakemeyi özgürlüğün evrimini açıklamada kullanmıştır. Alan Ebenstein, Hayek'in babasının ve baba tarafından büyükbabasının biyolog olduğuna ve Hayek'in düşüncesini hayatı boyunca Darwinci bilimin etkilediğine işaret eder. Ebenstein şu neticeye ulaşır: “Onun çalışması büyük ölçüde doğal fiziksel evrimin doğrularının topluma uygulama girişimiydi.”⁵ Hayek, diğer muhafazakâr düşünürlerden çok daha açık şekilde, Darwinci muhafazakârlığın yolunu hazırlamıştır.

3 Ronald Hamowy, *The Scottish Enlightenment and the Theory of Spontaneous Order* (Carbondale: Southern Illinois University press, 1987).

4 Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty, Say: 1, Rules and Order* (Chicago: Chicago University Press, 1973), ss. 22-23.

5 Alan Ebenstein, *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), s. 6.

Hayek'i bir "muhafazakâr" olarak nitelerken, onun kendisini klasik on dokuzuncu-yüzyıldaki anlamıyla bir "liberal" olarak adlandırmasına karşı çıkıyorum. Bununla birlikte kendisinin muhafazakâr olduğunu reddederken bile, Hayek muhafazakâr düşünürleri, "yerleşik kurumların değerine saygılı ve müşfik olan eserlerinden dolayı metheder. Ayrıca muhafazakârlığın entelektüel kurucu babası - Edmund Burke - ile olan bağınyı Burke'ü "sonuna kadar eski bir Whig⁶ olarak kalan" diye adlandırırken, kendisini de "tövbe etmez bir Whig" olarak adlandırmayı tercih ettiğini söyleyerek gösterir.

Hayek "muhafazakâr tutumun en itiraz edilebilir özelliğinin" modern bilime ve özellikle Darwinci bilime direnme konusundaki "obskurantizm" olduğunu düşünüyordu. "Sözgelimi ilk etapta onlardan çıktığını düşündüğümüz ahlakî sonuçlarından dolayı evrim teorisine veya hayat fenomeninin basit 'mekanik' açıklamalarına karşı çıkanlara ve böylece onları sorgulamaksızın değersiz ya da kafirce bulanlara çok az tahammülüm var. Hakikatle yüzleşmeyi reddetmekle bir muhafazakâr sadece kendi konumunu zayıf düşürür."⁷ Açıkçası, Hayek'in 'zihinsel tasarım teorisine' Darwinci bilime bir alternatif olarak bakan günümüzün muhafazakârlarına tahammülü yoktur. Gerçekten de Hayek'in kendiliğinden doğan düzen nosyonunu reddeden 'zihinsel tasarım' argümanının temel öncülü, hayatın kompleks düzeninin akıllı bir tasarımcının kasten tasarladığı bir mekanizma olması gerektiği düşüncesidir.⁸

İnsan Doğasının Trajik Vizyonu

Hayek'in Darwinci muhafazakârlığı, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca politik düşünceye hâkim olmuş insanın durumuna ilişkin iki rakip görüşten birine aittir. Hayek'in tasnifini ayrıntılı bir şekilde ele alan Thomas Sowell 'serbest görüş'ü 'serbest olmayan görüş'ten ayırır.⁹ Steven Pinker 'trajik görüş' ile 'ütopyacı görüş'ü ayırt ederken daha etkili terimler kullanır.¹⁰ Adam Smith ve Edmund Burke'e kadar izleri sürülebilecek trajik görüşe göre, insanoğlu bilgi ve erdeminde doğal olarak sınırlıdır ve sosyal hayat insan doğasının bu sınırlamalarına uyum sağlamalıdır. Jean-Jacques Rousseau ve William Goldwin'e kadar geriye götürülebilecek olan ütopyacı görüşe göre, insanları

6 Hayek, *Constitution*, ss. 399-401, 409.

7 A.g.e., ss. 404-405

8 Michael Behe, William Dmeski ve diğer muhafazakâr "zihinsel tasarım" savunucuları ile olan tartışmalarda ben Darwinci evrimi savundum. Bkz. Larry Arnhart, "Conservatives, Darwin, and Design," *First Things*, s.107 (Kasım 2000): ss. 23-31; "Evolution and the New Creationism," *Skeptic* 8, no. 4 (2001): 46-52; ve "Assault on Evolution," *Salon.com*, Şubat 28, 2001, www.salon.com/books/feature/2001/02/28/iddt/print.html.

9 Hayek, *Constitution*, ss. 54-70; Thomas Sowell, *A Conflict of Visions: Ideological Origins of Political Struggles* (New York: Basic Books, 2002).

10 Steven Pinker, *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature* (New York: Viking, 2002), ss. 283-288.

sosyal şartları şekillendirir ve bu nedenle mükemmel insanlar yaratmak için rasyonel şekilde kusursuz bir sosyal düzen inşa ederek sosyal mükemmelliğe ulaşabiliriz. Trajik görüş Amerikan Devrimi'nde ve Amerikan Anayasası'nın şekillendirilmesi ve tasdikinde ortaya konulmuştur. Ütopycı görüş Fransız Devrimi'nde ve daha sonra Rus ve Çin Devrimleri'nde açığa çıkmıştır.

Tipik olarak ütopycı görüş politik sola ait iken, trajik görüş politik sağa aittir. Robert F. Kennedy'nin 1960'larda ütopycı görüşü ifade eden liberal takipçileri Kennedy'nin şu demecinden ilham almışlardı: "Bazı insanlar meseleleri olduğu gibi görürler ve 'Neden?' diye sorarlar; ben meseleleri hiç olmadıkları gibi düşlerim ve 'Neden olmasın?' diye sorarım." Bu iktibas hakikatte Sosyalist Bernard Shaw'a aittir. Shaw aynı zamanda şuna inanır: "Yeterince erken dikkate alındığında insan doğasından daha fazla değiştirilebilecek bir şey yoktur."¹¹ Ludwig von Mises, Shaw'ın aksine sosyalist eğilimi eleştirerek trajik görüşü ortaya koyar. Bu sosyalist eğilim, "sosyal kurumlarda doğanın değişmez olgularının kökenini keşfetme ve bu kurumlarda reform yaparak (insan) doğa(sın)da reform yapma teşebbüsü"dür. Buna karşın, Mises şu konuda ısrarcıdır: "İnsanın doğasının sosyalizmin egemenliğinde şimdi olduğundan daha farklı olacağını varsaymak için hiçbir nedenimiz yok."¹²

Ütopycı görüşe, Hayek'in "konstrüktivist rasyonalizm" dediği şey yön verir. Buna göre kompleks sosyal düzenler baştan aşağıya kasıtlı şekilde tasarlanmış bir amaca hizmet etmek için rasyonel olarak inşa edilebilir. Bunun başarılması, alışkanlıklar ve geleneğin miras alınan sosyal düzenini külliyen yok etmeyi gerektirebilir. Trajik görüş bunu reddeder; çünkü ütopycı rekonstrüktivizm mantıksız şekilde şunu ileri sürmektedir: insanlar sosyal düzenin geleceğini, amaçlanmamış neticeleri olmaksızın önceden reçetelenmiş bir gayeye ulaşmak üzere planlayabileceği şekilde, sosyal düzeni etkileyen sayısız ve sürekli değişen bütün faktörlerin yeterli bilgisine sahiptir. Hayek gibi muhafazakârlar, herhangi bir insanın bu türden bir bilgiye sahip olduğunu reddeder. Onlar aynı zamanda şunu da reddederler: İnsanlara, kendileri için kullanmaksızın ve despotik amaçları olmaksızın, gücü bu türden merkezi olarak planlanmış bir düzeni yönetmek için kullanacakları hususunda güvenilebilir. Sosyal düzenin kendiliğinden, hiç kimsenin bir başkasını keyfi olarak baskı altına almasına izin vermeden kendi şahsi çıkarlarını arayan bireyler ve gruplar tarafından müşterek bir şekilde oluşmasına izin vermek, sınırlı bilgiye ve sınırlı erdeme sahip varlıklar olarak bizim doğuştan gelen insan doğamızla uyumludur.

¹¹ Pinker'dan alıntı, *Blank Slate*, ss. 287-288.

¹² Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, çev. J. Kahane (Indianapolis: Liberty Classics, 1981), ss. 87, 157.

Ütopycacı vizyon genel olarak tek bir aile içinde mümkün olan komünal paylaşımın tüm toplumu kapsayacak şekilde genişletilebileceğini varsayar/savunur. Sosyalist girişimler özel mülkiyet ve bireysel aileleri böyle bir komünal ruhu güvenceye almak için ortadan kaldırır/ilga eder. Fakat trajik vizyona göre insan doğası öyle bir şeydir ki insanlar kendi soylarından olanları kendi soylarından olmayanlardan daha çok önemserler ve bu yüzden aile içi bağ bütün toplumu kuşatmak üzere genişletilemez. Kişinin kendisine duyduğu sevgi doğal bir eğilimdir.

Darwinci insan doğası bilimi bütün bu konularda politik Sağın trajik vizyonunu onaylar ve politik solun ütopycacı vizyonunu reddeder. Bu Darwinci bilimin politik imaları konusunda yapılan bazı araştırmalarda açıktır.¹³ Bunların en iyisi Paul Robin'in *Darwinci Politika: Özgürlüğün Evrimsel Kökenleri* (*Darwinian Politics: The Evolutionary Origins of Freedom*)¹⁴ adlı kitabıdır.

Peter Singer "Darwinci Sol" fikrini savunmaya çalışırken bile aslında bu tür bir pozisyonun ne kadar mantıksız olacağını gösterir. Singer Solun geleceksel olarak insan doğasının neredeyse her yönde şekillendirilebilecek kadar uysal olduğuna ve dolayısıyla sosyal problemlerin insan doğasını sosyal uyumu sağlayacak rasyonel olarak planlanmış düzenlemelere uyumlu hale getirebilecek ütopycacı programlar aracılığı ile çözülebileceğine inancını onaylar. Karl Marx ve Friedrich Engels Darwinizmi hayvanlar âlemini açıklama konusunda kabul etseler de, insan tarihinin eşsiz insan özgürlüğünü doğaya baskın çıkmak için gösterdiğini/dışa vurduğunu düşünür. Richard Lewontin ve Stephen Jay Gould gibi Marksist biyologlar, biyolojik doğanın sınırlamalarına istinaden insan özgürlüğünde ısrar ederek bu geleneği sürdürmüştür. Singer bu ütopycacı geleneği reddediyor gibi görünüyor. O "Darwinci Sol"un "insan doğası diye bir şeyin olduğunu kabul edeceğini ve insan doğası hakkında daha fazlasını keşfetme arayışında olacağını, böylece politikaların/tutumların insanın ne olduğuna dair en uygun kanıtı dayanabileceğini/temellenebileceğini" ileri sürüyor. Böyle bir Sol, doğal eğilimlerin (sosyal statü, erkek egemenliği, özel mülkiyet, cinsiyet rolleri ve kişinin soyuna bağlılığı gibi) emir ile basitçe kaldırılamayacağını farkına varacaktır. Ve yine de argümanındaki gerilim şunu itiraf ettiği zaman açık hale gelir: "Bazı açılardan bu, solun son derece donuk bir vizyonudur, solun ütopycacı fikirleri başarılabilir bir şeye ilişkin uygun gerçekçi bir görüşle yer değiştirmiştir." Onun solcu düşünce versiyonu öylesine donuktur ki, büyük bir bölümü uzun süredir insan doğasına uygunluğun iyi bir kamu düzeni için temel bir standart oldu-

13 Bkz. Pinker, *Blank Slate*, ss. 151-173, 283-305, 393.

14 Paul Rubin, *Darwinian Politics: The Evolutionary Origins of Freedom* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2002).

ğunu varsayan muhafazakârlar için oldukça kabul edilebilir gibi görünüyor. Hatta Singer bir piyasa ekonomisinin insan doğasının bencil motivasyonlarını kamu yararına hizmet edeceği yollara kanalize etmede faydaları konusunda Adam Smith'le hemfikirdir.¹⁵ Singer'ın bir "Darwinci Sol" oluşturmaya yönelik dolambaçlı girişimi yalnızca "Darwinci Sağ"ın iddiasını güçlendirir.

Doğa, Gelenek ve Akıl

Darwinci muhafazakârlık, sosyal düzeni şu üç çeşit düzenin ürünü olarak açıklar: doğal düzen, geleneksel (ya da alışkanlıklara dayalı) düzen ve rasyonel (ya da planlanmış) düzen. Düzenin doğal, geleneksel ve rasyonel bir şey olarak analizi ilk olarak Aristo tarafından ortaya konmuştur ve bu analiz daha sonra Çiçero ve Thomas Aquinas gibi filozoflar tarafından benimsenmiştir. Bu düzen aynı zamanda Darwin'in insanın ahlak duygusu açıklamasında da içkindir. Hayek de aynı analizi kullanır fakat onun geleneksel düzene olan vurgusu bu üç düzen arasındaki hiyerarşik ilişkiyi gölgede bırakır. Yine Hayek Darwinci bir ahlaki ve sosyal düzen açıklamasının düzenin bu üç kaynağını nasıl içerdiğini görememiştir.

İlk olarak Aristoteles'in ileri sürdüğü üzere hem bir komünitenin sosyal düzenini, hem de bireysel hayatın ahlaki düzenini doğanın (fizis) gelenek ya da alışkanlığın (etos) ve akıl ya da planlamanın (logos) ürünü olarak açıklayabiliriz.¹⁶ Karşıt bir doğa versus konvansiyon dikotomisi görmek yerine, doğayı gerektirdiği ve aklın hem doğayı hem de geleneği gerektirdiği üç aşamalı hiyerarşiyi görmeliyiz. Bir komünitede ya da bir bireyde bütünüyle gelişmiş düzen, doğal temayüllerin müşterek ürünü, bu temayüllerin alışkanlık ya da gelenek vasıtasıyla gelişimi ve bu temayüller, alışkanlıklar ve gelenekler konusunda yapılan rasyonel planlama olarak ortaya çıkar.

Düzenin bu üçe bölünmesi Darwin'in insanın ahlaki duygusuyla ilgili biyolojik açıklamasında da örtülü şekilde yer alır. Doğası gereği sosyal hayvanlar olarak insanlar sosyal içgüdü ile donatılmıştır. Bu yüzden başkaları için kaygılanırlar ve sosyal övgü ve suçlamalardan etkilenirler. Nasıl hayvanlar alışkanlık ve taklit yoluyla öğrenme kapasitesine sahipse, insanlar da kendi toplumlarının sosyal normlarını yansıtan alışkanlıklar ve gelenekler geliştirecektir. Ve entelektüel hayvanlar olarak insanlar sosyal hayvanlar olarak

15 Peter Singer, *A Darwinian Left: Politics, Evolution and Cooperation* (New Haven, CT: Yale University Press, 1999).

16 James Bernard Murphy bu düzenin üç kısma bölünmesine en iyi izahatı *The Moral Economy of Labor: Aristotelian Themes in Economic Theory* (New Heaven, CT: Yale University Press, 1993) kitabında ve "Nature, Custom and Reason as the Explanatory and Practical Principles of Aristotelian Political Science," *The Review of Politics* 64 (2002): 469-495 da getirir. Ayrıca bkz. Larry Arnhart, *Aristotle on Political Reasoning: A Commentary on the "Rhetoric"* (DeKalb: Northern Illinois University, 1981), ss. 102-105; *Political Questions: Political Philosophy from Plato to Rawls*, 3.Baskı (Prospect Heights IL: Waveland Press, 2003), ss. 97-98.

doğal arzularını tatmin eden soyut ahlak kurallarını formüle etmek için sosyal geleneklerini ve sosyal içgüdülerini rasyonel bir şekilde tasarlayabilirler. Bu sonunda tarih boyunca Altın Kural (Golden Rule) gibi ahlak kurallarının formülasyonuna öncülük eden ahlaki ilerlemeye imkan tanır.¹⁷ Darwin şu sonuca varmıştır: “Nihai aşamada orijini sosyal iç güdülerde olan son derece kompleks bir duyguyu büyük ölçüde, akıl, kişisel çıkar/ilgi ve daha sonraki zamanlarda derin dini duyguların –emir ve alışkanlık bunları onaylar– yönettiği hemcinslerimizin onayı/övgüsü yönlendirir; bunların hepsi bir arada bizim ahlak duygumuzu veya vicdanımızı oluşturur.”¹⁸

“Sosyal Darwinizm” geleneğinin temel zaafı “evrim”den içgüdülerin ve kültürün evrimini karmaşıklaştıran muğlak bir tarzda bahsetmesidir. David Ritchie gibi ‘sosyal Darwinizm’in ilk eleştirmenleri bunun Darwin’in karışıklığı olmadığını onaylamışlardır. Çünkü organik evrimin kültürel evrimi mümkün hale getirdiğini gördüğü sırada organik evrim ile kültürel evrim arasındaki farklılıkları da görmüştür.¹⁹ Benzer şekilde Hayek, “temel evrim kavramı iki alanda da hala aynı olsa bile”²⁰ doğuştan gelen özelliklerin doğal seleksiyonu ile miras kalan geleneklerin kültürel seleksiyonu arasındaki ayırımı vurgulamıştır.

Darwinci bir sosyal ve ahlaki düzen açıklaması bu tür bir düzeni genetik evrimin, kültürel evrimin ve planlanmış seçimin ortak ürünü olarak görüyor olmalıdır. Doğal seleksiyon yoluyla evrimin ürünleri olan insanlar, genetik olarak kendilerini kültürel öğrenme ve rasyonel müzakere aracılığıyla fiziksel ve sosyal çevrelerine adapte etme eğilimindedirler. Kültürün ve aklın insani, sosyal ve ahlaki düzen açısından önemini görmek, genetik içgüdülerin önemini gölgede bırakmamalıdır. Eğer insanlar doğduklarında “beyaz/boş sayfa” olsalardı, kültür üretmez ve koşulları hakkında müzakerede bulunabilen olgun yetişkinler haline gelemezlerdi. Bilakis insanlar kültürel ve rasyonel hayvanların doğal içgüdüleri ile doğarlar. Darwinci bir etik ve politika açıklaması, ahlak ve siyasi yargıyı yönlendiren ahlak duygularını şekillendirmede genlerin ve kültürün birlikte evrimi ile ilgili bir teoriyi gerektirir.²¹

Hayek bu Aristotelesçi ve Darwinci üç çeşit düzen yorumunun kullanışlılığını fark etmeye yaklaştığı halde, asla tam olarak doğru bulmamıştır. Ha-

17 Charles Darwin, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*, 2 cilt, (London: J. Murray, 1871), 1: 70-106, 158-167; 2: 390-394.

18 Darwin, *Descent*, 1: 165-166.

19 David Ritchie, *Darwinism and Politics* (New York: Charles Scribner's Sons, 1901), ss. 6-7, 42-49.

20 Hayek, *Rules and Order*, s. 23.

21 Birlikte evrim örnekleri için, bkz. Edward O. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* (New York: Knopf, 1998); ve Peter J. Richerson ile Robert Boyd, *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution* (Chicago: University of Chicago Press, 2005).

yeke *Hukuk, Yasama ve Özgürlük (Law, Legislation and Liberty)* adlı çalışmasının üçüncü cildine bir sonsöz –“ İnsan Değerlerinin Üç Kaynağı”– eklemiştir. Burada doğrudan “genel politik ve ahlaki evrim görüşü”nü²² en dolaysız şekilde ifade ettiğini söylemiştir. Bu sonsöz ilkin 1978’de Londra Ekonomi Okulu’nda Hobhouse Konuşması olarak sunulmuştur.

Konuşmanın başlığı ile konuşma metni arasındaki zıtlık Hobhouse Konuşması’ndaki temel problemi ortaya koyar. Başlık “insani değerler”in “üç kaynağa” sahip olduğunu gösterir ve konuşmanın belirttiği üzere bu üç kaynak doğal içgüdüler, kültürel gelenekler ve rasyonel müzakere olacaktır. Bu makul bir pozisyonudur ve Darwin’in doğanın, geleneğin ve aklın ortak ürünü olarak ahlak duygusu açıklamasıyla uyumludur. Fakat Hayek konuşma metninde doğa ve akla karşıt şekilde kültürel geleneğin tek başına asli/hakiki bir değer kaynağı – ya da en azından “özgür insanların açık toplumu”nda ortaya çıkan faydaların hakiki temeli – olduğunu iddia ederek bu düşünceyi tezip eder.

Hayek şunda ısrarcıdır: “insanı iyi yapan şey, doğa ya da akıl değil gelektir.” Şöyle açıklar: “İnsanı iyi yapan şey ne içgüdüsel olarak doğru kabul edilen ne de rasyonel olarak spesifik amaçlara hizmet ettiği kabul edilen bir şeydir. Miras alınmış geleneksel kurallardır, ya da genellikle toplumun işleyişi için en faydalı olan şey içgüdü veya akıl değil gelektir ve bu zamanımızın baskın konstrüktivistik görüşünün kabul etmeyi reddettiği bir hakikattir.”²³ Hayek sosyal ve ahlaki düzenin iki kaynağı olarak doğa ile akıl arasındaki basit dikotomiye reddetmekte haklıydı. Çünkü bu dikotomi “içgüdü ile akıl arasında” girdiği ölçüde gelenek ya da alışkanlığın konumunu göz ardı eder.²⁴ Fakat ben onun, geleneği insanların ahlaki ve sosyal düzeninin tek kaynağı haline gelmesini sağlayacak ölçüde doğanın ve aklın karşısında neden yüceltmek zorunda olduğunu anlayamıyorum.

Ahlaki ve sosyal düzenin doğal eğilimlerin, kültürel geleneklerin ve rasyonel müzakerenin ortak bir ürünü olarak ortaya çıktığını söylemek daha mantıklı olacaktır. Öyleyse moraliteyi veya sosyal düzeni başkaları olmaksızın bu üçünden birine indirgemeye çalışmanın yanlış/hata olacağını söyleyebiliriz. Çünkü her biri gereklidir fakat yeterli değildir. İnsani ahlak düzeni evrimsel tarih içinde doğal seleksiyonun şekillendirdiği bir şey olarak insan türünün belirli doğal eğilimlerini gerektirir. Fakat bu doğal eğilimler kültürel evrim

22 Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, 3. Cilt, *The Political Order of a Free People* (Chicago: University of Chicago Press, 1979), ss. Xi, 153-176.

23 A.g.e., ss. 160, 162

24 Bu, geleneğin yerini yok sayan yanlış bir dikotomi olarak iç güdü versus akıl in reddi Hayek’in yazılarında sürekli bir temadır. Örneğin, bkz., Hayek, *Rules and Order*, ss.20-21; ve *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), ss. 6-28, 143-147.

tarihinin şekillendirdiği bir şey olarak bireysel alışkanlıklar ve sosyal gelenekler yoluyla geliştirilmelidir. Ve son olarak, olgun yetişkinlerin bazı bireysel alışkanlıkları ve gelenekleri üzerine onları düzeltebilecek şekilde bilinçli olarak kafa yorabildiklerini, fakat radikal bir yeniden yapılanma beklemeksizin daha önce gelişmiş olan her şeyi yok edeceklerini varsayıyoruz. Eğer bu ütopyacı bir fantezi tecrübesi değilse, insan doğası ve kültürü bilinçli tercihi her zaman engelleyecektir.

Hayek'in kültürel geleneğin ahlaki ve sosyal düzenin tek kaynağı olduğuna konusundaki ısrarı en azından üç problem üretmiştir. İlk bu onu bütün doğal içgüdülerin bastırılması noktasında Freudyen bir medeniyet görüşüne bağlar. Kültürel evrim, medeniyeti insanların doğuştan gelen arzularını bastırarak yaratır.²⁵ Aksine, Hayek sosyalizmin avcı-toplayıcı gruplardaki primitif insanları yöneten komünal hayatın kurallarını restore ederek "ilk içgüdülerin dirilişi"ni temsil ettiğine inanır.²⁶ Fakat eğer bu bütün doğal içgüdülerini bastırmak anlamına geliyorsa, insanlar neden Hayek'in "Mükemmel Toplum"unda yaşamak istesinler? Eğer böyle bir hayat sadece acı verici ise, neden birisi bunu arzulasın? Hayek bazen medeniyetin sadece "bazı" doğuştan gelen kuralların bastırılmasını gerektirdiğini söyler.²⁷ Dolayısıyla Hayek'in "Mükemmel Toplum"unun en azından bazı doğal içgüdüleri tatmin edip etmediğini merak ederiz. Hayek şöyle der:

Medeniyetin kültürel evrimi, insanlara genellikle çabaladıkları şeyi, yani artarak çoğalmayı getirir. Biz genellikle bunu sevmeyiz, çünkü yeni ihtimaller aynı zamanda daima yeni bir disiplin de getirir. İnsan istekleri aleyhinde çok fazla medenileşmiştir. Bu onun daha fazla sayıda çocuk yetiştirebilmesi için ödemesi gereken bir bedeldir.²⁸

Fakat gerçekten de "daha fazla sayıda çocuk" insanların genellikle çabaladığı şey midir? Bu Hayek'in sıklıkla tekrarlanan "mükemmel toplum"un nüfusun daha önce eşi benzeri görülmemiş şekilde artmasını sağladığı yönündeki gözlemindeki düşünce gibi görünüyor.²⁹ Ve yine de Darwinci biyolog bile bütün insani çabanın daha fazla çocuk doğurma arzusuna indirgenebileceğini söyleyemez. Doğal seleksiyon sonuçta hayatta kalma ve çoğalmayı takviye etme özelliklerini desteklese de insanların fiili psikolojik motivasyonları çok farklı olacaktır ve insanların bilinçli şekilde çocuk doğurma arzusu birçok arzudan yalnızca birisi olacaktır.

25 Hayek, *Political Order*, ss. 155-156, 160-161, 163-165, 167-169.

26 *A.g.e.*, ss. 169-170.

27 *A.g.e.*, ss. 160-161

28 *A.g.e.*, s. 168.

29 Örneğin, bkz., Hayek, *Fatal Conceit*, ss. 120-134

Bir noktada, ahlaktan bahsederken Hayek şöyle der: “Doğuştan gelen her şey hemcinslerimiz tarafından hoş görülmemesi ve diğer başka onaylanmama belirtilerinden korkudur.”³⁰ Dolayısıyla öyle görünüyor ki moralite Darwin’in doğal ahlak duygusu hakkındaki açıklamasının bir parçası olan sosyal onay alma ve sosyal kınamadan kaçınmaya yönelik doğal içgüdüde temellenir. Hayek şunu söyler: “Bütün ahlak kuralları farklı kişilerin kabul görmüş ahlak standartlarına uyumuna göre hemcinsleri tarafından savunulduğu farklı değerlere bağlıdır.”³¹ Fakat eğer bu böyleyse, kültürel gelenek moralitenin tek kaynağı değildir, çünkü o insanın doğal sosyal içgüdülerine dayanır.

Hayek’in kültürel geleneği doğal içgüdü ve rasyonel tasarım karşısında yüceltmesinin ikinci problemi, Hayek’in pozisyonuna bütünüyle zarar veren bir kültürel rölativizm fikri ortaya koymasıdır. Hayek’in yazılarının tamamı “özgür insanın açık toplumu”nu destekler. Ve bizi bu tür bir topluma götürecektir “ilerleme”den bahseder.³² Fakat “ilerleme”den ve diğerlerinden daha iyi bir toplumdan söz ederken, daha iyi ve daha kötü bir standarda imada bulunur. Fakat moralite yalnızca kültürel gelenekte temelleniyorsa ve rakip gelenekler varsa, ahlaki bir geleneğin diğer başka bir gelenekten daha iyi olduğuna nasıl uygun şekilde karar verilebileceğini anlamak zordur. Hayek şöyle yazar:

Bir bireyi toplumun bir üyesi haline getiren ve ona hak tanıyan şey bireyin toplumun kurallarına uymasındır. Bütünüyle karşıt görüşler ona başka toplumlarda haklar verebilir fakat bizimkinde değil. Antropoloji bilimine göre bütün kültürler ya da ahlak kuralları eşit ölçüde iyi olabilir, fakat biz toplumumuzun istikrarını başka toplumların daha az iyi olduğunu düşünerek koruruz.³³

Görebildiğim kadarıyla, bu tür bir kültürel rölativizmden tek kurtuluş şunu savunmaktır: Doğal içgüdülerin ve arzularla ilgili evrensel bir insan doğası vardır ve bazı toplumların –“özgür insanların açık toplumu”– bu doğal arzuları diğer toplumlardan çok daha bütünlüklü şekilde tatmin eden toplumlar olduğu kararına varabiliriz. Hayek’in böyle bir argüman öne sürmek için kültürel geleneklerin ahlakın tek kaynağı olmadığını kabul etmiş olması gerekir. Çünkü Darwin’in savunduğu gibi insanların doğal içgüdüleri ahlak duygusu için doğal bir zemin hazırlar.

Hayek’in sosyal düzenin tek kaynağı olarak kültürel geleneğe vurgusundaki üçüncü problem, bu vurgunun bilinçli seçimin rolünü göz ardı etmesidir. Hayek neden “rasyonel konstrüktivizm”in –sosyal düzeni yukarıdan aşağıya rasyonel bir şekilde dizayn edebileceğimiz fikrinin– hatalı olduğuna dair

30 Hayek, *Political Order*, s. 167.

31 *A.g.e.*, s. 171.

32 *A.g.e.*, ss. 167-169.

33 *A.g.e.*, s. 172.

güçlü argümanlar öne sürer. Fakat bu sosyal düzende herhangi bir bilinçli tercih tecrübesine hiçbir şekilde yer olmadığı düşüncesini takip etmez. Burada Hayek'in sosyal geleneklerin ahlaki eleştirisinde bilinçli tercihe yeterince ağırlık veremediği konusunda Jerry Gaus ile hemfikirim.³⁴

Elbette, Hayek bir toplumun tarihinde bilinçli tercihlerin çoğu zaman önemli olduğunu onaylıyordu. Örneğin, hiçbir yasa koyucunun bilinçli olarak tasarlamadığı önemli bir spontane düzen formu olarak İngiliz teamül hukukunun "olgunlaşmış hukuk"unu överken, planlanmış yasamanın içtihatlarla dayalı teamül hukukunu düzeltmesi gereken zamanlar olduğunu kabul eder.³⁵ Öyle olmasına rağmen bu yeterince başarıya ulaşmaz. Çünkü Hayek teamül hukukunun kendisinin bilinçli bir tasarımı olmaksızın sadece göreneğe dayalı gelenek olduğunu varsayıyor gibi görünüyor. Aslında teamül hukukunun tarihi, kritik noktalarda İngiliz kralı ve konseyinin kararlarının teamül hukukunun istikametini şekillendirdiğini gösterir. Teamül hukuku ilkin bir tarım toplumunun hukukuydu ve bu yüzden ticari legal enstrümanların gelişimi Hayek'in ticaret hukuku ihtiyacını anlayan hukuk adamlarının bilinçli olarak tasarlamak zorunda olduklarını düşündüğü türden ticari bir toplum türü için gereklidir.³⁶

Çözüme ulaşmasa bile hukukun temel karakteri konusunda pek çok hukuk felsefesi tartışmasına düzenin bu üç kaynağını teşhis ederek açıklık getirebiliriz. Doğal hukukun destekçileri hukukun kaynağı doğal insan eğilimlerinde olduğu için haklıdır. Geleneksel hukukun destekçileri doğal insan eğilimleri hukukun örfi gelenekleri vasıtasıyla ifade edildiği ölçüde haklıdır. Ve legal pozitivismin destekçileri yasa koyucular özel kurallara bağlı legal kuralları koyma gücüne sahip oldukları ölçüde haklıdır; hem doğa hem de görenek bu şart koşma/özel kurallara bağlı olma durumunu sınırlasa da. Legal düzeni bütünüyle açıklamak için üçüne de –doğal hukuk, geleneksel hukuk ve pozitif hukukun– ihtiyaç duyarız.³⁷

Kültürel gelenek ahlaki ve sosyal düzenin önemli bir kaynağı olsa da o yalnızca üç kaynaktan biridir. Düzenin bu üçe bölünmesi Darwinci muhafazakârlığın temel çerçevesini oluşturur/hazırlar.

34 Bkz., Gerald F. Gaus, "Social Complexity and Evolved Moral Rules," 8. Bölüm.

35 Hayek, *Rules and Order*, ss. 88-89.

36 Bkz. Roland Hamowy, "F. A. Hayek and the Common Law," *The Cato Journal*, s. 223, Sonbahar 2003, ss. 241-264

37 Bu konunun detayı için, bkz., James Bernard Murphy, "Nature, Custom and Stipulation in Law and Jurisprudence," *Review of Metaphysics* 43, Haziran 1990, ss. 751-790.

Spontane ve Planlanmış Bir Düzen olarak Darwinci Moralite

Darwinci muhafazakârlık, moraliteyi hem spontane bir düzen ve hem de planlanmış bir düzen olarak açıklar. Moralite iki tür spontane düzenden –insan doğası ve insan göreneği– doğar. Moralite aynı zamanda insan aklının planlanmış düzeninden doğar. İnsanlar bu üç düzen türünden birinin yeterli olduğunu düşündüklerinde hatalar yapılıır.

İnsan doğası spontane bir düzendir; çünkü doğal seleksiyon yoluyla genetik bir evrim ürünü olarak doğar. Burada kompleks düzen bir tasarımcı olmaksızın ortaya çıkar. Hayek'in belirttiği üzere Darwin spontane düzen fikrini tesadüfi kalıtsal özellikler üzerinde etkili olan doğal seleksiyon vasıtasıyla türlerin kökeni fikrini geliştirmek için Adam Smith ve David Hume'dan ödünç almıştır.³⁸ Aslında hem Smith hem de Hume Darwin'in doğal seleksiyon fikrini organik doğadaki düzeni açıklamak için formüle etmeye yaklaşmışlardı.³⁹

İnsan kültürü spontane bir düzendir; çünkü sosyal hayatın gelenekleri tarih boyunca planlı olarak dizayn edilmemiş kompleks bir kültürel düzen üretecek evrime dayalı bir tesadüfi değişme ve seçici saklama süreci ile gelişmiştir. Genetik olarak devralınan özelliklerin doğal seleksiyonu genellikle çok yavaş olduğu halde, kültürel olarak aktarılmış özelliklerin sosyal seleksiyonu daha hızlı olabilir. İnsan aklı planlanmış düzenin bir kaynağı olabilir; çünkü insanın mevcut aksiyonlarını geçmiş tecrübeler ve gelecek beklentileri ışığında planlama kapasitesi insanların arzularını tatmin etmek için planlanmış eylem süreçlerini bilinçli olarak seçmelerine imkan tanır.

Kapsamlı bir şekilde kavranan biyoloji insan düzeninin bu üç kaynağını –insan doğası, insan kültürü ve insan aklı– kapsar. Burada şunu söylediğinde Hayek'le hemfikir değilim: "Genlerin aktarmadığı şey biyolojik fenomen değildir" ve dolayısıyla kültürel evrim biyolojik değildir.⁴⁰ Biyoloji genetik bilimden daha fazla bir şeydir. Örneğin, gelişimsel biyoloji, davranışsal biyoloji ve biyolojik psikoloji genlerin sınırladığı, fakat tamamen belirlemediği biyolojik davranış mekanizmalarını inceler. Hayvan davranışını inceleyen biyologlar pek çok hayvanda kültürel evrimin dikkat çekici ölçüde kompleks örneklerini gördüler.⁴¹ Mesela, Afrika'daki farklı şempanze topluluklarının kül-

38 Bkz., Hayek, *Constitution*, ss. 58-59; *Rulers and Order*, ss.22-24; ve *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1967), ss. 111, 119.

39 Bkz. Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, (Indianapolis: Liberty Classics, 1982), ss. 77, 87, 142; ve David Hume, *Writings on Religion*, "Dialogues Concerning Natural Religion," editör Antony Flew (La Salle, IL: Open Court, 1992), ss. 228-229, 240-242, 246-247.

40 Hayek, *Fatal Conceit*, s. 25.

41 Bkz., Larry Arnhart, *Darwinian Natural Right: The Biological Ethics of Human Nature* (Albany: State University of New York Press, 1998), ss. 26-44, 56-58; John T. Bonner, *The Evolution of Culture in Animals* (Princeton: Princeton University Press, 1980); ve Frans de Waal, *The Apes and the Sushi Master* (New York: Basic Books, 2001).

türel evrim ile ortaya çıkan kendilerine has davranışsal dağarcıkları vardır.⁴² Aslında, Hayek hayvan topluluklarının mülkiyet kuralları ve sosyal statüyü içeren kültürel gelenekler ortaya koyduklarını kabul eder. Hayek insanların, konuşma ve akıl yürütme kapasiteleri kültürel geleneklerde içkin kurallar hakkında konuşmalarına ve onları müzakere etmelerine imkan tanıdığı için eşsiz olduğunu düşünür.⁴³

Beyni inceleyen biyologlar rasyonel seçimin nöral temelini açığa çıkardılar.⁴⁴ Şimdilerde yeni yeni ortaya çıkan nöroekonomi alanındaki ekonomistler nörologlarla çalışarak insani karar almanın temelindeki beyin mekanizmasını inceliyorlar.⁴⁵ Hayek'in bizatihi kendisi *Duyu Düzeni (The Sensory Order)* adlı kitabında biyolojik psikolojiye olan ilgisini ortaya koymuştur.⁴⁶

İnsan doğası ve insan doğasının ifadeleri olarak insan kültürü ve insan aklıyla ilgili biyolojik incelemelerindeki bu gelişmeler, Smith ve Hume'un kavrayışa dayalı bir insan doğası bilimi konusundaki orijinal vizyonunun gerçekleştirilmesi ihtimalini artırır. Bu tür bir bilim, moralitenin ahlaki duygulardan ve ahlaki muhakemeden nasıl doğduğu konusunda bilimsel bir açıklamayı içermelidir. Darwin Smith, Hume ve diğer İskoç filozofları okumaya başladığı 1830'lar kadar erken bir tarihte bu tür bir bilim için uğraşıyordu, çünkü biyolojik bir ahlak duygusu bilimi geliştirmek istiyordu. O nihayet 1871'de doğal seleksiyonun insan doğasına aşıldığı doğal ahlak duygusunda temellenen ve insan kültüründe ve insani akıl yürütmeye ifadesini bulan bir şey olarak biyolojik moralite açıklamasını yayınladı. Son günlerde sosyobioloji ve evrimsel psikoloji Darwin'in muhakemesini genişletmiş ve doğrulamıştır. Darwinci muhafazakârlık, muhafazakâr bir ahlak ve sosyal düzen görüşünü desteklemek için bu Darwinci ahlaki duygu bilimini benimseyecektir.⁴⁷

Bu Darwinci muhafazakârlığın neye benzeyeceğini göstermek için ilkin çok genel bir taslak sunacağım ve daha sonra bazı somut örneklerle döneceğim. Genel taslak üç adımda ilerler. Birinci adım ahlaki yargıya yön veren doğal arzuları destekleyen doğal seleksiyonun şekillendirdiği evrensel bir insan

42 Bkz. A. Whiten et al., "Cultures in Chimpanzees," *Nature*399 (1999): 682-685; Willian C. McGrew, *The Cultured Chimpanzee: Reflections on Cultural Primatology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

43 Hayek, *Rules and Order*; ss. 74-75.

44 Örneğin bkz., Antonio Damasio, *Descartes's Error: Emotion, Reason, and the Human Brain* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1994); ve Michael S. Gazzaniga, Richard B. Ivry ve George R. Mangun, *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*, 2. Baskı, (New York: Norton, 2002), ss. 445-576.

45 Bkz. Paul Glimcher, *Decisions, Uncertainty, and the Brain: The Science of Neuroeconomics* (Cambridge: MIT Press, 2003).

46 Friedrich A. Hayek, *The Sensory Order* (Chicago: University of Chicago, 1952).

47 Burada söylediklerim sadece Darwinian Natural Right kitabımda ayrıntılandığı noktaların ve Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, ve Jeffrey Paul'un editörlüğünü yaptığı *Natural Law and Modern Moral Philosophy* kitabındaki şu makalenin özetidir: "Thomistic Natural Law as Darwinian Natural Right," (New York: Cambridge University Press, 2001), ss. 1-33.

doğasının olduğunu görmektir. İyi olan şey arzulanabilir olandır ve insan biyolojisinde temellendikleri için bütün insan toplumları için evrensel olan en az 20 doğal arzu vardır. Bunlar ahlaki tecrübenin evrensel bir temelini oluştururlar. İnsanlar genellikle eksiksiz bir hayat, ebeveyn bakımı, cinsel kimlik, cinsel birleşme, aile bağları, arkadaşlık, sosyal statü, karşılıklı adalet, politik yönetim, savaş, sağlık, güzellik, zenginlik, ifade, pratik alışkanlık, pratik akıl yürütme, pratik sanat, estetik haz, dini hoşgörü ve entelektüel hoşgörüyü arzular.⁴⁸ İkinci adım, insan kültürleri tarih boyunca davranışsal kalıplarındaki büyük çeşitliliği ortaya koyduğu halde bir biçimde bütün toplumlarda görülen insanın yüzlerce kültürel evrenselinin olduğunu görmektir.⁴⁹ Bu evrenseller 20 doğal arzu etrafında kümelenir. Örneğin, ebeveyn bakımı, cinsel eşleşme, sosyal statü vb. ile ilişkili pek çok evrensel vardır. Bu benim insan doğasının insanın kültürel evrimini nasıl sınırladığı konusundaki daha önceki düşüncemi takviye eder. Ayrıca bu benim daha önceki şu iddiamı da destekler: Kültürel gelenekleri evrensel insani arzuları ne kadar tatmin ettiklerine bağlı olarak iyi ya da kötü diye değerlendirebiliriz.

Üçüncü adım, belirli kararlar almada hem insan doğasının hem de insan kültürünün insan aklını ne kadar sınırladığını ve ona ne kadar rehberlik ettiğini görmektir. Belirli olaylarda ne yapılacağına karar vermek, belirli şartlarda belirli bireyler ve belirli toplumlar için en iyi şeyin ne olduğu hakkında basiretli bir değerlendirmeyi gerektirir. Bu tür kararlarda asla hassaslık ya da kesinlik olamaz. Fakat Hayek'in ileri sürdüğü gibi, insan doğası ve insan kültürüne dair tecrübelerimizde temellenen bir şey olarak makul beklentilere dayanan "örnek tahminler"de bulunabiliriz. "Evrin teorisi bir sürecin açıklamasından daha elverişli bir şey ortaya koymaz; bu sürecin sonucu fazla sayıda, yani tamlıklarını/kesinliklerini bilemeyeceğimiz kadar fazla sayıda olguya bağlıdır ve dolayısıyla gelecek hakkında tahminlere götürmez. Sonuç olarak biz 'prensibin açıklamaları'na ya da sadece sürecin izleyeceği soyut kalıbın tahminleriyle sınırlıyız."⁵⁰ Öyleyse örneğin 1989'da Sovyetler Birliği sisteminin çökeceğini tahmin edememiş olduğumuz halde, insan doğasına ters oldukları için sosyalist sistemin genelde er ya da geç başarısız olacağını tahmin edebilirdik.

Darwinci muhafazakârlığın akıl yürütme tarzı ile ilgili bazı somut örnekler konusunda pek çok muhafazakârın özgürlüğün en önemli koşulları olarak

48 Bu 20 doğal arzunun bir taslağı için bkz., Amhart, *Darwinian Conservatism*, ss. 26-34.

49 Bkz., Donald Brown, *Human Universals* (Philadelphia: Temple University Press 1991); ve Pinker, *Blank Slate*, ss. 435-439.

50 Hayek, *Rules and Order*, ss. 23-24.

kabul ettikleri şu şeyleri düşünün: Özel mülkiyet, aile hayatı ve sınırlı yönetim. Bunların her biri Darwinci bir insan doğası bilimiyle açıklanabilir.

Özel Mülkiyet

Hayek şunu söylerken muhafazakâr düşüncenin temel bir prensibine vurgu yapar: Özel mülkiyetin tanınması baskıdan bağımsız özel bir eylem alanı olarak bireysel özgürlüğü korumanın temel şartıdır. Bu böyle olmalıdır, çünkü “bazı maddi nesnelere özel kontrolümüzde olduğundan emin olmadığımız sürece bizler tutarlı bir eylem planını yürütmek için gereken mevkide olamayız. Ve başkalarıyla işbirliği halinde çalışıyor isek onları kontrol edemediğimiz yerde, bunu kimin yapacağını bilmemiz gerekir.”⁵¹

Antropolojik kanıtlar her insan toplumunun mülkiyet hakkı nosyonunun olduğunu gösteriyor. Mülkiyet kavramı daima vardır; insanlar bir birey ya da birey grubuna ait olan şey ile başkalarına ait olan şey arasında buna göre ayırım yapar.⁵² Edward Westermarck mülkiyetin bu evrenselliğinin sahiplenmek ve sahiplenilmiş olanı korumaya yönelik doğal bir arzuda, yani bazı hayvanlarla paylaştığımız ve insanın evrimsel tarihinde şekillenen bir arzuda temellendiğini gösteren antropolojik delilleri araştırmıştır.⁵³ Benzer şekilde muhafazakâr tarihçi Richard Pipes ‘*Mülkiyet ve Özgürlük*’ (*Property and Free*) adlı kitabında mülkiyetin doğal bir içgüdü olduğunu savunur.⁵⁴ Bu doğal sahip olma duygusu birinin sahip olduğu şeyi bir başkasının sahip olduğu herhangi bir şeyle değiştirmeye yönelik doğal eğilimi destekler. Adam Smith iş bölümünü “insan doğasındaki belirli bir eğilimden... yani değiş tokuş etme, mübadele ve bir şeyi başka bir şeyle değiştirme eğiliminden” ortaya çıkan spontane bir düzen olarak görmüştür. Smith “bu eğilimin insan doğasının orijinal prensiplerinden biri olup olmadığını bu eğilimle ilgili ilave bir açıklama yapıp yapılamayacağını; ya da daha mümkün gibi görünen bir şey olarak onun akıl ve konuşma melekelerinin zorunlu bir sonucu olup olmadığını” merak eder.⁵⁵ İnsanın kadim ataları arasında yaygın ticaret ağları olduğunun delili şunu ortaya koyar: Alış veriş eğilimi Homo sapienlerin genetik evrimindeki en hayati faktör olmuştur ve diğer evrilmiş insan özelliklerinin

51 Hayek, *Constitution*, ss. 140-141.

52 Bkz., Edward Westermarck, *The Origin and Development of the Moral Ideas*, 2 cilt, (London: Macmillan, 1908), 2: 1-71; ve Brown, *Human Universals*, ss. 139-140.

53 Westermarck, *Moral Ideas*, 2: 51-53.

54 Richard Piper, *Property and Freedom* (New York: Alfred A. Knopf, 1999), ss. 65-88.

55 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 2 cilt., editörler, R. H. Campbell ve A. S. Skinner (Indianapolis: Liberty Fund, 1981), 1: 25.

sadece bir yan ürünü değildir.⁵⁶ Her halükarda mülkiyet ve ticaret insanın biyolojik doğasında temellenir.

Özel mülkiyetin sosyal kabulü talepleri göreneğe dayanır. Uğraş yoluyla mülkiyet hakkı ve bu mülkiyet sahibinin hakkını bir başkasına transfer etmesi birçok toplumda yaygın geleneksel kurallar arasında yer alır.⁵⁷ Geleneksel hukukun önemi açıktır: Örneğin, ortaçağ ticaret hukukunun gelişiminde "Law Merchant"/"Ticaret Hukuku." Onuncu ve on birinci yüzyıllarda profesyonel tüccarlar uluslararası ticareti kolaylaştırmak için bir uluslararası ticaret hukuku heyeti oluşturdular. Bu hukuk, insanlar ekonomik faaliyetlerdeki karşılıklılık esasına dayalı bir şey olarak bir hakkaniyet sisteminden doğan karşılıklı faydaları kabul ettikleri için/ölçüde gönüllüğe bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Tüccarlar anlaşmazlıkları karara bağlamak için kendi mahkemelelerini kurdular ve bu mahkemelerin kararları sürgün tehdidi ile alındı. Bu uluslararası ticaret hukuku organı spontane bir gelenek düzeni olarak ortaya çıktı ve bugün hala modern ticaret hukukunun temelini teşkil eder.⁵⁸

Hem doğal mülkiyet arzusu hem de geleneksel mülkiyet kuralları yasa koyucuları sınırlasa da onlar uzlaşmazlıkları çözmek ya da ekonomik gelişmeyi arttırmak için zorunlu olduğunda mülkiyet kurallarını bilinçli olarak şartlara bağlayabilirler. Hernando de Soto şuna işaret etmiştir: Mülkiyet hukukunun tarihi, insanların resmi legal talepleri olmadığında bile doğal olarak resmi olmayan şekilde nasıl mülkiyete sahip olacaklarını gösterir. Resmi olmayan sosyal gelenek onların mülkiyet haklarını tanır. Fakat bu nedenle onlar, bu mülkiyeti sermaye yatırımı olarak kullanmak için resmi hukuki onaya ihtiyaç duyarlar. Az gelişmiş dünyada fakir insanlar aslında resmi olmayan ya da illegal ekonominin devasa mülkiyet birikimlerine sahiptir fakat resmi legal hakları olmaksızın bu mülkiyeti sermaye varlıkları olarak kullanamazlar.⁵⁹

Richard Pipes Rusya gibi bir ülke tiranlığı besleyen mülkiyet haklarını sınırlarken İngiltere gibi bir ülkenin nasıl özgürlüğü artıran mülkiyet hakları geliştirdiğini göstermek için İngiltere ve Rusya örneklerini kıyaslamıştır. Özgürlük insanların mülkiyet edinme ve başkalarıyla özgürce ticaret yapmaya yönelik doğal eğilimlerinin korunmasını gerektirir.⁶⁰

56 Bkz., Haim Ofek, *Second Nature: Economic Origins of Human Evolution* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

57 Westermarck, *Moral Ideas*, 2: 35-43.

58 Bkz. Bruce L. Benson, *The Enterprise of Law: Justice without the State* (San Francisco, CA: Pacific Research Institute for Public Policy, 1990) ss. 11-36; ve "Customary Law as a Social Contract: International Commercial Law," *Constitutional Political Economy* 3 (1992): 1-27.

59 Bkz. Hernando de Soto, *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else* (New York: Basic Books, 2000).

60 Bkz., Pipes, *Property and Freedom*.

Darwinci muhafazakâr mülkiyeti ve ticareti sosyal işbirliğini insanların ticaretten karşılıklı kazançlarının olduğu karşılıklı takas yoluyla teminat altına almanın temel bir aracı olarak görür. Bu, yasa ile planlanmış şartlara tabii olan geleneksel mülkiyet ve ticaret kanunlarını destekleyen karşılıklılığa dayalı bir şey olarak doğal zenginlik ve hakkaniyet arzularının ifadesidir.

Aile Hayatı

Özel mülkiyet özgürlüğü pekiştiren ahlak kurallarının önemli bir kaynağıdır. Ne var ki aile hayatı eşit ölçüde önemlidir. Hayek özel mülkiyeti ve aileyi medeniyetin temelindeki “iki kritik yönetim kuralları grubu”nu temsil eden bir şey olarak tanımlar. Mülkiyete saldıran rasyonalist reformcular aileye de saldırırlar; çünkü ikisi de saf akıldan ziyade kültürel gelenekten doğar.⁶¹ Hayek kasıtlı olarak organize olmuş devleti ve bireyi tek sosyal realiteler olarak gören “yanlış bireyciliği” reddeder. Bunun yerine devlet ile birey arasındaki orta dereceli ilişkilerin önemini gören “hakiki bireyciliği” savunur ve ailenin alışılmış sosyal geleneklerden doğan bu orta dereceli ilişkileri desteklemenin temeli olduğunu düşünür.⁶²

Aile hayatı insanın evrim tarihinde doğal seleksiyonun şekillendirdiği cinsel birleşme, ebeveyn bakımı ve aile bağlarına yönelik doğal insan arzularında temellenir.⁶³ Evlilik ve aile hayatının özel kurallarını alışılmış gelenekler belirler. Bu gelenekler her toplumda değişiklik gösterdiği halde, doğal arzular bu gelenekleri kesin evrensel kalıpları izleyecek şekilde sınırlar. Diğer memelilerdeki gibi, insan yavruları uzun soluklu ebeveyn bakımı olmaksızın hayatta kalamazlar. Tipik olarak anneler başka bireylere nazaran çocuk bakımından daha fazla sorumludur. Fakat genellikle babalar da çocuklarının büyümesine katkı sağlar.

Evlilik bağı evrensel bir kalıbı ortaya koyar. Tekeşlilik çoğu insanın tercih ettiği evlenme biçimidir. Polijini/çok karılılık –bir adamın birçok karısının olması– yaygındır. Poliandri/çok kocalılık –bir kadının birçok kocasının olması– son derece nadirdir. Polijini geçerli olabilir, fakat kocanın kıymet verme gücünden dolayı eşler arasında kıskançlığa sebep olduğu ve başka pek çok erkeği eşsiz bırakarak yalnızca birkaç zengin ve güçlü erkeğin çok sayıda kadına sahip olmasına imkan tanıdığı için çatışmaya neden olur. Bu güç yoğunluğu yüzünden çok karılılık şiddet ve despotizmi destekleme eğilimin-

61 Friedrich Hayek, “Origins and Effects of Our Morals,” *The Essence of Hayek*, editörler, Chiaki Nishiyama ve Kurt R. Leube, (Stanford, CA: Hoover Institution press, 1984), ss. 318-330.

62 Hayek, *Individualism and Economic Order*, (Chicago: University of Chicago Press, 1948), ss. 22-23.

63 Cinsel ve ailesel bağın insan doğası üzerine bkz., Arnhart, *Darwinian Natural Right*, 89-160; ve “Thomistic Natural Law as Darwinian Natural Right.”

dedir. İslamcı toplumların despotik karakteri büyük ölçüde çok karılı evlilik sisteminin ürünü olduğu iddia edilir. Bu yüzden Ludwig von Mises çokeşliliği, kocanın eşlerini sömürmesi nedeniyle şiddet prensibine dayanan bir evlilik sistemi olmakla suçlar. Buna karşıt şekilde o, modern tekeşli evliliği karı ve kocanın karşılıklı vefa bağını içeren sözleşme prensibine dayalı bir şey olarak görür.⁶⁴

Bu nedenle insan doğası ve insan gelenekleri evlilik ve aile kanunlarını sınırlasa da yasa koyucular ve yargıçlar bu alandaki anlaşmazlıkları ve belirsizliği planlanmış şartlarla çözebilirler. Örneğin, ensest ve homoseksüelliği kontrol eden yasaları düşünün. Bütün toplumlarda bir ensest tabusu vardır. Ve neyin ensest sayılacağına dair geleneksel kurallar çeşitliliğine rağmen, insanlarda birlikte yetiştikleri kişilere karşı doğal cinsel bir isteksizlik eğilim vardır. Bu eğilim doğal seleksiyonun insanları akraba ile cinsel ilişkinin zararlı etkilerinden koruyacak biçimde şekillendirdiği bir eğilimdir.⁶⁵ Sonuç olarak bütün toplumlar kız kardeş ile erkek kardeş, ebeveyn ile çocuk arasındaki evliliği yasaklar. Fakat pozitif hukukta çeşitlilik vardır; pozitif hukuk çekirdek aile ile sınırlı değildir. Örneğin Avrupa'da kuzen evliliği legaldir; fakat Birleşik Devletler'de bazı eyaletler kuzen evliliğine izin verirken diğerleri yasaklar.⁶⁶

Benzer şekilde kültürel gelenek homoseksüellerin evlenmesini de yasaklamıştır. Fakat cinsel birleşme, ebeveyn bakımı ve aile bağları giderek yetişkinler arasındaki akdi uzlaşma ilkesinin kontrolüne bırakıldığı için bazı eşcinsellerin evlenme hakkına sahip olması gerektiği iddiasını reddetmek zorlaşmıştır. Doğa ve gelenek bu tartışmayı şekillendirir, fakat nihai sonuç yasa yapıcıların, hâkimlerin ve vatandaşların bilinçli seçimi olacaktır.

Darwinci muhafazakârlar evliliği ve aile hayatını evrim tarihinde şekillenen doğal insan arzularında temellenen bir şey olarak gibi destekler. Fakat bazı konularda –homoseksüel evlilik sorunu gibi– geleneksel muhafazakârlar geleneksel evliliği tahrip edici bir şey olarak bu farazi hakkı reddetmeye meyilli oldukları halde, liberteryen muhafazakârlar homoseksüellerin evlenme hakkını onaylama eğiliminde olacaklardır.

64 Von Mises, *Socialism*, ss. 80-87.

65 bkz., Amhart, "Thomistic Natural Law as Darwinian Natural Right."; ve *Incest, Inbreeding, and the Westermarck Effect*, "The Incest Taboo as Darwinian Natural Right," editör, Arthur Wolf ve William Durham, (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), ss. 190-218.

66 bkz., Martin Ottenheimer, *Forbidden Relatives: The American Myth of Cousin Marriage* (Urbana: University of Illinois Press, 1996).

Sınırlı Devlet

Hayek ve diğer muhafazakârlara göre devlet ile özgürlük arasında zorunlu bir karşıtlık yoktur. Keyfi, mutlak devlet özgürlüğü tehdit eder. Fakat hukukun egemenliği altındaki sınırlı devlet özgürlüğe imkân tanır.⁶⁷ Yöneticilerin özel kararlarından ziyade hukukun genel kurallarıyla işleyen idari baskı spontane özgürlük düzeninin gelişebileceği genel kamu yönetimi çerçevesini teminat altına alır. Aile hayatında ve ekonomik mübadelede özgürlük hem bireyle-ri gayrimeşru şiddete karşı koruyacak bir kriminal hukuk sistemini hem de mülkiyet hakları, sözleşmeler, evlilik ve aile haklarının standartlarını takviye eden genel yasalara ihtiyaç duyar. Bir hükümet baskısı olmaksızın anarşist spontane işbirliği rüyası hem liberteryen hem de gelenekçi muhafazakârların reddettiği ütopyacı bir vizyondur. Bu liberteryen anarşizmi benimseyenler ütopyacı sola katıldılar.

İnsanların doğal bir politik kural ya da yönetim arzuları vardır.⁶⁸ İnsanlar doğaları gereği politik hayvandırlar. Çünkü doğal olarak (hiç değilse ara sıra) merkezi koordinasyon gerektiren sosyal sistemler içinde yaşarlar.⁶⁹ Avcı-toplayıcı gruplar gibi bazı primitif insan topluluklarında toplumun bu merkezi koordinasyonu gayri resmi ve episodiktir. Bürokratik devletler gibi daha büyük ve daha kompleks topluluklarda bu merkezi koordinasyon resmi ve süreklidir. Başkalarının desteği olmaksızın hiçbir tekil insan kimseyi yönetemeyeceği için politik hayat bütünüyle otokratik olamaz. Bütünüyle demokratik de olamaz; çünkü bir topluluğun bütün üyeleri her kararda eşit kişiler olarak yönetilemez. Sonuç olarak, her politik komünite bir oligarşi formudur.

İnsan politikaları aynı zamanda bir erkek egemenlik alanıdır. Bugüne kadar hiç anaerkil bir politik komünite görülmemiştir.⁷⁰ Kadınlar hayatın diğer alanlarında genellikle büyük güce sahip olsalar ve birçok kadın politik alana çoğu zaman girebilse bile politik hayatın kamusal alanları erkek egemenliği altındadır.

Darwinci sosyal teorisyenler evrilmiş insan doğasını bir manada, hukukun egemenliği altındaki sınırlı yönetimin en iyi yönetim olduğu yönündeki muhafazakâr hükmü kabul eden yönetimi benimseyerek açıklar. Daha özelde Darwinci teorisyenler şu muhafazakâr inancı onaylar: Birleşik Devletler'de

67 bkz., Hayek, *Constitution*, ss. 162-175, 220-222.

68 Bu paragraf –bazı hafif değişikliklerle– şuradan alıntıdır; Arnhart, *Darwinian Natural Right*, ss. 33-34.

69 Bkz., Gary Johnson, *Human Nature and Politics*, "The Evolutionary Origins of Government and Politics." Editör, Joseph Losco ve Albert Somit (Greenwich, CT: JAI Press, 1995), ss. 243-305.

70 Bkz. Steven Goldberg, *Why Men Rule: A Theory of Male Dominance* (LaSalle, IL: Open Court 1993); ve Arnold Ludwig, *King of the Mountain: The Nature of Political Leadership* (Lexington; University Press of Kentucky, 2002).

Amerika'nın James Madison gibi kurucularının tesis ettiği anayasal bir yönetim özgürlüğü korumak için en iyi rejimdir.⁷¹

İnsanlar, bütün insan atalarının avcı toplayıcı olarak yaşadığı 1,6 milyon yıl öncesinden 10 bin yıl öncesine kadar uzanan Buzul Çağı boyunca evrildiler. Darwinci psikologlar insanların hala avcı-toplayıcı çevresine –“evrimsel uygulanabilirlik çevresi”– (EEA) uygun olarak biçimlenmiş evrimleşmiş arzuları olduğunu savunurlar. EEA'daki insanların sosyal problemi hilekârların bedavacılığına karşı korunurken karşılıklı işbirliğinin faydalarının nasıl teminat altına alınacağıydı. Kooperatif bir sosyal düzen akrabalık bağlarından ve karşılıklılık esasından doğmuştur ve işbirliğinin normlarını ihlal eden hilekârlar cezalandırılmıştır. Bu avcı-toplayıcı toplum genel hatlarıyla eşitlikçi olmasına rağmen güç ve statüde bazı farklılıklar vardır. EEA'daki insanların hem tahakküm etmek hem de tahakküm altında olmama arzuları vardır. Bazı insanlar baskın olabilecekken sömürülmeyi reddeden astların direnişi onların baskınlığını denetim altında tutmuştur.

Kompleks, zirai toplumların gelişimi insanların yiyecek arayan küçük gruplardan geniş çiftçi gruplarına geçmelerine imkân tanımıştır. Son on bin yılda büyük, bürokratik olarak merkezileşmiş devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte baskın egemen sınıflar çok sayıda insanı farklı ölçülerde sömürmüş ve bu nedenle avcı-toplayıcı toplumda insanların sahip olduğu özgürlük ortadan kalkmıştır. İnsanlar evrimsel geçmişte atalarımızın sahip olduğu özgürlüğü restore eden modern serbest pazar, sivil özgürlük ve sınırlandırılmış demokratik yönetim ilkelerini yalnızca son bir kaç yüzyılda geliştirmiştir.

Sonuç olarak Darwinci sosyal teorisyenler, hukuk egemenliği altındaki modern anayasal cumhuriyetlerin insanların evrilmiş arzularını başka bir sosyal düzenden daha iyi tatmin edeceği sonucuna vardılar. Özel mülkiyete dayanan bir kapitalist ekonomi iş bölümüne –böylelikle insanlar en iyi yaptıkları şeyde uzmanlaşabilirler– ve sonrasında insanların emeklerinin ürünlerini değerli tokuş etmelerine imkân tanır. Bu, evrilmiş hayatta kalma, statü ve zenginlik arzularını tatmin eder. Özgür bir toplum insanlara çekirdek aileler ve farklı sosyal gruplar oluşturma imkânı tanır. Bu, cinsel birleşme, aile bağları, ebeveyn bakımı ve arkadaşlık gibi evrilmiş arzuları tatmin eder. Sınırlı güçleri sahip temsili bir hükümet, siyasi hırsı olanların baskıcı bir elit olmalarını engellerken devlet kademelerinde yer edinme fırsatı tanır. Bu, çok sayıda astın sömüren tahakkümden bağımsız olmaya yönelik evrimleşmiş ar-

71 Örneğin, bkz., Pinker, *Blank Slate*, 283-305; Mark F. Grady ve Michael T. McGuire, “The Nature of Constitutions,” *Journal of Bioeconomics* 1 (1999): 227-240; ve Paul H. Rubin, *Darwinian Politics: The Evolutionary Origin of Freedom* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2002).

zusunu da tatmin ederken, azınlık yönetici sınıfın tahakküm kurmaya yönelik evrimleşmiş arzusunu da tatmin eder.

Amerikan anayasal rejiminin kurulması hukukun egemenliği altındaki sınırlı yönetimin nasıl insan doğasının, geleneğinin ve aklının ortak ürünü olarak ortaya çıktığını gösterir. Amerikan Anayasasının hazırlayanlar bunun insan doğasıyla uyumlu olduğunu düşünmüşlerdi. James Madison'un *The Federalist (Federalist)*'te ileri sürdüğü üzere hükümet "bütün insan doğası refleksiyonlarının en önemlisidir." Ve ayrıca örneğin politik güce sahip insanlar doğal olarak bencil sonlar için güçlerini kötüye kullanmaya meyil edeceklerinden özgürlüğü korumak bir güçler ayrılığı sistemi gerektirir.⁷² Amerikan Anayasası aynı zamanda Anglo Amerikan hukukunun ve yönetiminin geleneklerinde – örneğin, İngiliz teamül hukuku, Amerikan kolonileri tecrübesi ve Amerikan eyalet anayasalarında- temellenir.⁷³ Fakat hem insan doğası hem de gelenek Anayasayı hazırlayanları ve onaylayanları sınırlasa da, onlar aynı zamanda bazı yeni pratikleri ve kurumları bilinçli şekilde benimseme özgürlüğüne de sahiptiler. Örneğin, Amerikan başkanlığı İngiliz monarşi geleneğinden ve Amerikan eyalet valilerinin tecrübelerinden unsurlar içerseler de Anayasanın Article II (2. Bend)'inde planlandığı gibi başkanlık tasarlanmış yeni bir kurumdur.⁷⁴ Ayrıca Anayasayı hazırlayanlar gelecek nesillerin bilinçli şekilde anayasayı değiştirme tercihinde bulunabilmeleri için anayasal değişiklikler hazırladılar.

Politik rejimleri insan doğasının evrilmiş arzularını ne kadar iyi tatmin ettiklerine bağlı olarak iyi ya da kötü diye değerlendirebiliriz. Ve Amerikan rejiminin en iyi rejim olduğu yargısına varabiliriz; çünkü bu rejim bu evrilmiş arzuları başka bir rejimden çok daha iyi şekilde tatmin eder.

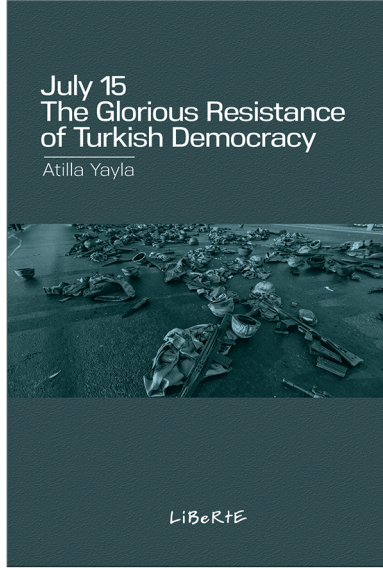
Özel mülkiyet, aile hayatı ve sınırlı yönetim düzenlenmiş özgürlük rejimlerini insan doğasından, insan geleneğinden ve insanın bilinçliliğinden doğan sosyal düzenin hiyerarşisini resmedecek şekilde sürdürür. Hayek'in sosyal düzene evrimci yaklaşımı, insan toplumundaki düzenin nasıl genetik evrim, kültürel evrim ve bilinçli seçimin ortak ürünü olarak ortaya çıktığını görmemizi sağlar. Bu evrimci sosyal düzen bilimi, insanların bilgi ve erdem konusunda sınırlı varlıklar olarak kusurluluğu ile uyumludur. Böyle bir evrimci bilim Darwinci muhafazakârlığın temelidir.

72 Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay, *The Federalist Papers*, sayı: 51 (New York: Random House, Modern Library, 1937), 337-339.

73 Bkz. George Anastaplo, *The Constitution of 1787: A Commentary* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1989), 1-12; ve Donald S. Lutz, *The Origins of American Constitutionalism* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1988).

74 Bkz., Charles Thach, *The Creation of the Presidency, 1775-1789* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1969).

**Çok
Yakında!**



July 15 The Glorious Resistance of Turkish Democracy

Atilla Yayla

As an academic and intellectual entrepreneur Atilla Yayla preferred the bureaucratically unprivileged path to support the political legitimacy; to continue to criticize constructively civil political actors for the opportunities to transform the structure; and to heavily invest in intellectual fields which will prevail for long run and influence the political climate eventually.

Under the eternal light of glorious resistance on July 15, 2016, this book provides a distinguished perspective to get involved in the political spectrum of Turkey and to develop a further insight to analyze the political, economic and legal requirements for liberty, justice and peace in Turkey as well as in the geographically, and culturally related regions.



Çevrimiçi İfade Özgürlüğü Teorisi ve Hukuku

Cabir Aliyev



ISBN: 978-605-9823-29-6

1. Baskı, Haziran 2018

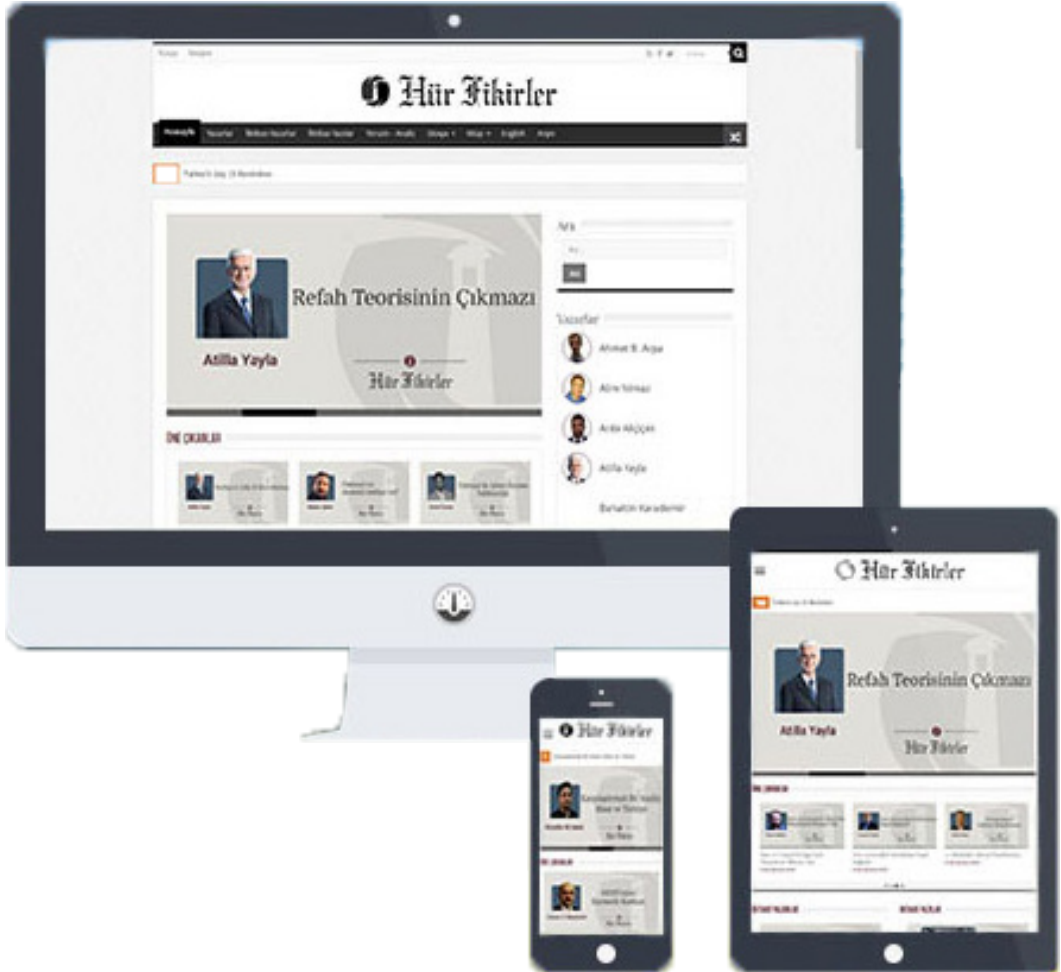
Bu çalışma, İnternet'te ifade özgürlüğü ile klasik ifade özgürlüğü arasında bir ayrımın yapılması gerektiği iddiasına dayanmaktadır. Buradan hareketle, Çevrimiçi İfade Özgürlüğü tezi İnternet'in ağ mimarisinden, İnternet yönetiminden ve İnternetin sunduğu servisler sayesinde değişen iletişim alışkanlıklarından yola çıkılarak, İnternetin klasik ifade özgürlüğünün ayrı ayrı prensiplerini nasıl dönüştürdüğü veya yetkin bir ifade özgürlüğü koruması için dönüştürmesi gerektiği anlatılıp bütüncül Çevrimiçi İfade Özgürlüğü tezine ulaşılmıştır. Kısaca, kitapta klasik ifade özgürlüğü teorisi ve hukukunun İnternet'e basitçe uyarlanması yeterli olmadığını, ifade özgürlüğü teorisi ve hukuku hakkında farklı düşünüş tarzını zorunlu kılan yeni paradigmatlara ihtiyacımız olduğu ileri sürülmüştür.



Hür Fikirler

İnsana, siyasete, iktisata ve hayata dair
çoğulcu liberal bir perspektif için
Hürfikirleri takip edin

www.hurfikirler.com



liberal düşünce Dergisi Yayın ve Yazım İlkeleri

Liberal Düşünce Dergisi, yılda dört defa yayınlanan akademik ve bilimsel hakemli bir dergidir.

Liberal Düşünce Dergisi'nin amacı ve kapsamı, etik kuralları yayın ilkeleri ve yazım kuralları aşağıda belirtilen şekilde düzenlenmiştir.

Dergide telif, çeviri (yazarından ve yayıncı kuruluştan izin almak koşuluyla), sadeleştirme, edisyon kritik, kitap-sempozyum değerlendirmeleri vb. çalışmalar yayınlanır.

Derginin Amacı ve Kapsamı

Liberal Düşünce Dergisi amaç bakımından ulusal ve uluslararası düzeyde sosyal, siyasi ve iktisadi meseleleri liberal perspektifle disiplinler veya disiplinlerarası açıdan ele alarak teorik konulara veya güncel olaylara dair özgün çalışmalar yayımlamayı kendisine ilke edinmiştir. Bu çerçevede sosyal bilimler ve beşeri bilimler alanında yapılan tüm çalışmalara açıktır.

Dergi kapsam bakımından ise amaçları arasında belirtilen hususları içeren sosyal ve beşeri bilimler dallarındaki çalışmaları içermektedir.

Dergi Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır. Liberal Düşünce Dergisi'nin yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış, ilk defa Liberal Düşünce Dergisi'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir.

İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgari 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın dergide yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.

Etik Kurallar

Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmalarda bilimsel atıf kurallarına azami özen gösterilmesi gerekmektedir.

Makalenin yazar/lar tarafından yazılmış özgün bir çalışma olması gerekmektedir.

Yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlara aittir.

Gönderilen makalenin bir kısmı ya da tamamı başka bir yerde yayınlanmamış, yayınlanmak üzere başka bir yere yollanmamış olmalıdır.

Tüm yazarlar ilgili makaleyi okumuş, onaylamış ve dergiye yayınlanmak üzere gönderildiğinden haberdar olmalıdır.

Dergiye gönderilen çeviri makale çalışmalarında orijinal makalenin yazarından ve yayıncı kuruluştan izin alındığını gösteren belgenin sunulması gerekmektedir.

Yazar/lar makalenin telif hakkını, makalenin Liberal Düşünce Dergisi'nde yayınlanmasına karar verildiğinden itibaren dergiye devretmiş sayılır. Yazar/yazarlar derginin yazı işlerinden izin almadan makaleyi başka bir platformda (dergi, editoryal kitap, internet sitesi, blog vb.) yayımlayamaz.

Dergiye gönderilen çalışmalarda, etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve Word dosyası şeklinde (doc ve docx uzantılı) yaziisleri@liberal.org.tr e-posta adresine gönderilmesi gerekmektedir.

E-posta ile iletilen makalelere 7 gün içinde ulaştığı bilgisi verilir. Bu süre zarfında yanıt gelmemesi halinde e-posta dergiye ulaşmamış demektir.

Dergiye ulaşan makaleler editörler kurulu tarafından ilk olarak şekil ve içerik incelemesine tabi tutulur. Bu incelemenin uygun olması halinde makale iki ayrı hakeme gönderilir; uygun olmaması halinde ise yazara gerekçesiyle birlikte iade edilir.

Hakem inceleme sürecine geçen makaleler, "kör hakem" yöntemiyle değerlendirilir. İki hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; iki hakemin görüşünün olumsuz olması halinde makale yayım sürecinden çıkartılır. Hakem görüşlerinden sadece birisinin olumsuz olması halinde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulur. Üçüncü hakemin görüşünün olumlu olması halinde makale yayım sürecine alınır; olumsuz olması halinde ise makale yayım sürecinden çıkartılır.

Hakem değerlendirme süreci sonrasında yazara konuyla ilgili gerekli bilgilendirmeler yapılır ve hakem raporları doğrultusunda düzeltme yapılması gerekiyorsa editörler kurulu tarafından belirlenen süre içerisinde düzeltmelerin gerçekleştirilerek makalenin dergiye gönderilmesi istenir.

Yazım Kuralları

Yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Türkçe makalelerin yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumu internet sitesindeki Güncel Sözlük ve Yazım Kuralları esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.

Makalelerde Türkçe ve İngilizce başlık, öz ve abstract, anahtar kelimeler ve keywords; metin içinde giriş, bölüm başlıkları ve sonuç kısımları ile kaynakçanın yer alması gerekmektedir. Makale yukarıda sayılan tüm unsurları ile birlikte 4000 ile 8000 kelime arasında olmalıdır.

Makalelerde yer alan Türkçe ve İngilizce öz ve abstract'ın her birinin 100-150 kelime, anahtar kelime ve keywords'ün 3-7 kelime aralığında olması gerekmektedir.

Yazar adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; yazarın unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde veya sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, açıklamalara ilişkin dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

Kitap incelemelerinde aşağıdaki hususlara ayrıca dikkat edilmelidir;

Kitap inceleme metinleri 1000 ile 1500 kelime arasında olmalıdır.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya incelemesi yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı ve ISBN numarası yazılmalıdır.

Kitap inceleme veya tanıtım yapan yazarın adı makale başlığının alt satırının sağ köşesine italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 9 punto yazılarak belirtilmelidir.

Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir.

Sayfa Düzeni

Paragraf arası, ilk satır 1.25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı bir buçuk olmalıdır. Makalelerde giriş ve sonuç kısımlarıyla birlikte tek düzeyli altbaşlık kullanılmalıdır. Giriş, Altbaşlıklar, Sonuç ve Kaynakça başlıkları koyu puntuyla yazılmalıdır. Giriş ve sonuç dâhil olmak üzere altbaşlıklarda rakam kullanılmamalıdır.

Sayfa numaraları alt sağda verilmelidir.

Atıf ve Kaynakça Yazımı

Atıf

Dipnotlar sayfa altında sıralı numara sistemine göre düzenlenmeli ve aşağıda belirtilen kaynak gösterme usullerine uyulmalıdır:

a. Kitap: Yazar veya yazarların ad ve soyadı, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkiki ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Tek yazarlı:

Atilla Yayla, *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara 2015, s. 62.

Çok yazarlı:

James D. Gwartney ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016, s. 153.

Derleme:

Kenan Çağan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 54.

Çeviri:

Cento Veljanovski, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016, s. 98.

b. Tez örneği: Salih Zeki Haklı, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014, s. 150.

c. Makale: Yazar adı soyadı, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfasının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örneği:

Atilla Yayla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, s.182.

Çeviri makale örneği:

Leigh Jenco, "Serbest Otobanlar", *Liberal Düşünce*, çev.: Mehmet Doğan, Ankara 2015, sayı: 78, s. 178.

d. Basılmış sempozyum bildirileri, ansiklopedi maddeleri ve kitapta bölümler makalelerin kaynak gösteriliş düzeniyle aynı olmalıdır.

e. Dipnotlarda kullanılan kaynak ilk geçtiği yerde yukarıdaki şekilde tam künye ile verilmelidir. İkinci defa gösterilen aynı kaynaklar için; yazarın soyadı, kaynak kitap ise italik a.g.e., makale ise a.g.m. ve sayfa numarası yazılır. Aynı yazar için daha önce gösterilen kaynaktan sonra başka bir kaynağına atıf yapılmışsa ve ilk gösterilen kaynağına tekrar atıf yapılacaksa yazarın soyadı, eserin adı ve sayfa numarası yazılır.

Örnek:

Yayla, *a.g.e.*, s. 150.

Yayla, *Siyaset Bilimi*, s. 140.

f. Birden çok yazarı ve hazırlayanı olan eserlerde her şahıs isminden sonra virgül konmalıdır. Yazar sayısı ikiden fazlaysa birinci yazar isminden sonra "ve diğerleri" denilmelidir.

g. İnternette yer alan kaynaklardan yapılan alıntılarda aşağıdaki hususlara dikkat edilmelidir:

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılar, başlığı tırnak içinde, yayının adı italik ve asıl yayın tarihi ile erişim tarihi ve bağlantı adresi belirtilerek kullanılmalıdır.

Örnek:

Güngör Uras, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan bir yayın ise bağlantı adresi dışında sayfanın adı belirtilmelidir.

Örnek:

Ünsal Çetin, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu>

İnternet kaynağı yazarı anonim, haber veya rapor ise, kaynak makale başlığından sonra belirtilmeli ve italik yazılmalıdır.

Örnek:

"Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", *BBC*, 13 June, 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Kaynakça

Metnin sonunda makalede kullanılan kaynakları gösteren kaynakça bölümü bulunmalıdır.

a. Kitap: Alfabetik sıralı, yazar-yazarların soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, eser adı (italik), çeviri ise çevirenin, tahkikli ise tahkik edenin, sadeleştirme ise sadeleştirilenin, edisyon ise editörün veya hazırlayanın adı ve soyadı, yayınevi, baskı yeri ve tarihinin yazılması gerekmektedir.

Tek Yazarlı:

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev.: B. Berat Özipek ve diğerleri, Adres Yayınları, Ankara 2016.

Çok Yazarlı:

GWARTNEY, James D. ve diğerleri, *Temel Ekonomi*, çev.: Ahmet Uzun, Liberte Yayınları, Ankara 2016.

Derleme:

ÇAĞAN, Kenan (edit.), *İdeoloji*, Hece Yay., Ankara 2008.

Çeviri:

VELJANOVSKI, Cento, *Hukuk ve Ekonomi*, çev.: Atilla Yayla, Ankara 2016.

Tez Örnek:

HAKLI, Salih Zeki, *Liberalizm ve Komüniteryanizmde Birey Fikri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara 2014.

b. Makale: Yazar soyadları başta olacak şekilde büyük harfle, sadece ilk harfleri büyük şekilde yazar adları, makale adı (tırnak içinde), dergi veya eser adı (italik), çeviri ise çevirenin adı, yayınevi, baskı yeri ve tarihi, cildi, sayı numarası, sayfası sayfa aralığının yazılması gerekmektedir.

Telif makale örnek:

YAYLA, Atilla, "Özgürlük Kahramanı Leonard Liggio", *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 181-184.

Çeviri makale örnek:

JENCO, Leigh, "Serbest Otobanlar", Çev.: Mehmet Doğan, *Liberal Düşünce*, Ankara 2015, sayı: 78, ss. 178-179.

c. İnternet kaynaklarının Kaynakçanın en altında "İnternet" başlığı altında alfabetik sırayla yer alması gerekmektedir.

Gazete veya derginin internet sayfasından alınan yazılarda;

URAS, Güngör, "Çarşı Pazar Sakin, AVMLer Hareketli", *Milliyet*, 22 Haziran 2017 (Erişim: 17 Ağustos 2017). <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/gungor-uras/carsi-pazar-sakin-avm-ler-hareketli-2472665/>

Sadece internette yer alan yazılarda;

ÇETİN, Ünsal, "Kapitalizmin Ahlakî Üstünlüğü", *Hürfikirler.com*, 9 Ağustos 2017, <http://www.hurfikirler.com/kapitalizmin-ahlaki-ustunlugu/>

İnternet kaynağının anonim yazar, haber veya rapor olması durumunda;

BBC, "Turkey's Erdogan decries Qatar's 'inhumane' isolation", 13 June 2017, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-40261479> (erişim: 17 Ağustos 2017)

Özgürlüğün Kitaplığı İnternette...

www.liberte.com.tr

